

НОВИ КНИГИ

Получихме въ редакцията слѣдующитѣ кн. и списания :

Свѣтлина, журналъ за наука, искусство и индустрия. Кн. VIII. год. II. Редакторъ-Издателъ *Йорданъ Михайловъ*. София 1892 год.

Искра, научно-литературно списание. Кн. II, год. IV. Редакторъ-издателъ *В. Юрдановъ*. Шуменъ, 1892 год.

Нова свѣтлина, или тълкувание на тайнитѣ явления въ природата. Кн. IV и V, год. II. Редакторъ-издателъ *Д-ръ Марковичъ*.

Лжча, научно-литературно и обществено списание. Бр. 18. Излиза на 1й и 15й всѣки мѣсець. Редакторъ *Б. Величковъ*. Татаръ-Пазарджикъ 1892.

Дума, Литературно-научно-обществено мѣсечно списание. Кн. VII и VIII, год. II. Издателъ *Н. Ф. Чипевъ*. София 1892 г.

Букваръ по нагледно-звучната метода отъ *Н. Припърновъ*. Варна 1892. Цѣна 40 ст.

Опитъ върху научния социализмъ отъ *П. Аржириадисъ*. Преводъ отъ французски. Шуменъ 1892. Цѣна 50 ст.

Работническото движение и социалната демократия отъ *П. Акселродъ*. Превелъ отъ руски *Х. Шуменъ* 1892. Цѣна 70 ст.

Изворъ, Иллюстровано списание за ученички и ученици Кн. VII и VIII. Подъ редакцията на *Ив. Ивановъ* и *Т. Ц. Трифоновъ*. Руссе 1892 год.

Сждебна библиотека, ежемѣсечно списание за законодателство, правосѣдие и администрация. Кн. VI и VII. Редакторъ-издателъ *И. Н. Минтовъ*. Ямболъ, 1892 год.

Мисль, списание за наука литература и критика. Кн. XI. Редакторъ *Д-ръ К. Кръстевъ*. София, 1892 год.

Педагогичумъ, Научно-популярно списание за възпитатели и учители. Кн. VI. Редакторъ-издателъ *М. Иончевъ*. София, 1892.

Редактори—издатели:

Янко Сакъзовъ и Дим. Благоевъ

ДЕНЬ

Миналото и бъдещето на собствеността.

ОТЪ

Д-ръ Шарлъ Летурно.

Преводъ отъ фрѣски.

I. РАЗВИТИЕТО НА СОБСТВЕННОСТТА ДО НАШЕТО ВРЕМЕ.

Въ предидущитѣ глави на това съчинение („Еволюцията на собствеността“) азъ се помѣчихъ да слѣдвамъ развитието на собствеността отъ първото му зачатло, като се ползувахъ затова най-вече отъ етнографията, т. е. отъ нея заемахъ ония свѣдѣния, които историята не е въ сила да ни даде. Азъ даже се опитахъ, чрезъ изучаване на животнитѣ, да се възкача до биологическото происхождение на вкусътъ къмъ собствеността и показахъ, че тоя вкусъ се свързва съ най-испрѣвний отъ инстинктитѣ, — инстинктътъ за самосъхранението, който е общъ и на чловѣка, и на висшитѣ животни. Впрочемъ, стремлението къмъ завладѣване, по своята сжщностъ, е право-противоположно на алтруизмътъ. За да се сближи съ него, то трѣбва да се идеализира, т. е. да се социализира, да вземе характера на солидарностъ: именно тъй е било въ испрѣвнитѣ общества, и не можеше да бжде друго-иче. Испрѣвнитѣ чловѣци, като сж били злѣ обржжени отъ природата, а при туй сж притѣжавали една относителна разумностъ, непременно трѣбвало да бждатъ общителни. За да иматъ възможностъ да продължаватъ родътъ си, за да се бранятъ, тий сж били длѣжни да се групиратъ въ малки

дружини—ордии, а за тая цѣль стигало само синовѣтъ и внуцитѣ да оставатъ и слѣдъ порастванието си при бацитѣ си и дѣдитѣ си. Подъ грубитѣ камшикъ на нуждата челоуѣкѣтъ е направилъ просто туй, което правятъ множество животни, а най-вече маймунитѣ.

Въ тия дружини—ордии на дивото челоуѣчество, които сж се поминували комай само съ ловъ и сж се намирали въ постоянна борба за сществуване съ дивитѣ звѣрове и съ неприятелскитѣ ордии, всичко е било и трѣбвало да бѣде общо, най-вече мѣстата за ловъ, които трѣбвало постоянно да се бранятъ отъ съперници. Първата частна собственостъ е била собственостъта върху предмети, които съставляватъ, тѣй да се каже, частъ отъ самата личностъ, както сж: оржжията, покжщнината, украшенията, които всѣкий си е занасялъ въ гробѣтъ. Така щото, индустриалний трудъ е далъ първата причина за появяванието на личната собственостъ. Най-сѣтнѣ това стремление да се сливатъ съ челоуѣка нѣщата, които той си е създакъ, се распростира и върху животѣ сжщества, които той е извоювалъ или плѣчкосалъ *), а туй довежда до мисълъта да се закопаватъ съ него тия сжщества. Отъ тогава правото на частната собственостъ се вече основало и е расло бавно заедно съ общественното развитие.

Именно на вкусѣтъ къмъ собственостъ се дължи образуванието на семейството, неговото отдѣляване отъ кланѣтъ. Въ анархическата дружина (ордия) женитѣ първомъ сж биле завладѣни отъ най-силнитѣ мжже, сетнѣ, когато се образувалъ кланѣтъ, тий се подложили на единъ узаконенъ половъ безпорядѣкъ (крѣвосмѣшение) и най-сетнѣ сж биле сподѣлени или по точно казано, раздадени томузъ ономузъ; и ето отъ тогава захваща да се явява понятието за поколѣнии и за роднински степени. Но дълго време семейството е било неопредѣленостъта на *клангтъ*, отъ който произлѣзло: то е било твърдѣ многочисленно и съставлявало единъ видъ *клангъ* въ миниатюръ (въ малѣкъ видъ).

Туй дробение на ордията или племето въ кланове, послѣ отъ кланове въ многочленни семейства трѣбваше да докара раздробение и на собственостъта, която първомъ е била нераздѣлна. На помощъ на това движение сж дошле и други повов-

*) За примѣръ, женитѣ, които е открадналъ отъ съсѣдната ордия, робитѣ, на които жинестѣтъ е запазенъ по нѣкаква смѣтка.

ведения, а най-вече откритието и развитието на земледелието.

Даже въ ония испръвни времена, когато дивият човек живее главно съ ловъ и риболовство той не презира плодовитѣ, коренитѣ или ядливитѣ растения, на които брашнето или ископаванieto презрително е оставено на женитѣ. Отъ тамъ до идеята да се развъждатъ полезнитѣ растения, или поне нѣкои отъ тѣхъ има само една стъпка, логически съвсѣмъ естествена, но за която трѣбвало хиляди години да се минатъ до като човѣкътъ я направи. Възможно е щото тоя грамаденъ прогресъ да се дължи най-вече на женитѣ, които въ тѣхъ испръвни времена сж биле натоварени сами да събиратъ дивитѣ плодове. Сигурно се знае поне, че доста дълго време всичкитѣ земледѣлчески работи сж биле оставяни на гърба на женитѣ, които сж работили като домашни животни. Но земледѣлието се е развило съ крайна бавностъ. Въ началото си то е било твърдѣ ограничено, твърдѣ злѣ работено и непостоянно. Клановитѣ и племената не сж придавали голѣма важностъ на първитѣ земледѣлчески опити. Тия незначителни и временни захващания на земя върху широката ловчийска територия не сж вредили никому. А защото пъкъ за тѣхъ непременно се изисквало предварително изсичане и искореняване на гората и храсталацитѣ, което е било много трудна работа, за това на първитѣ разработвачи никой не е отричалъ правото имъ за собственостъ, не вече върху самата земя, а върху ония слаби жетви, които тий сполучвали да добиятъ отъ разчистеното пространство. Всичко туй е благоприятствovalo за развитието на личната или фамилната собственостъ.

Опитомяванието на нѣкои животни, което по нѣйдѣ е предшествовало земледѣлието, по нейдѣ е вървѣло слѣдъ него, често е ставало сщцевременно и заедно, е дѣйствovalo въ сжщата посока и както се види, направило е окончателно да се отличи движимата собственостъ отъ недвижимата (поземелната). И наистинна, домашнитѣ животни представляватъ една цѣнность, която може да се придобие, да се изгуби, да се патрупа, съ една дума, да минава отъ рѣка въ рѣка съ голѣма леснотия; тий сж едно богатство твърдѣ подвижно, което се умножава само по себе си. Така щото твърдѣ много се отличава отъ земята (территорията), която обществената група владѣла задружно. Вкусътъ къмъ тър-

говия се е така сжщо много развилъ съ владѣшието на многобройни стада; често даже тоя или оня видъ животни е служилъ за жива монета. Послѣ туй захванали сж да употрѣбаватъ домашнитѣ животни въ земледѣлието, а още по по-дирѣ, открили сж искуството да се тори земята, съ което угаритѣ и сѣидбообращенията ставатъ по малко потрѣбни. Отъ тогава се явява истинското земледѣлие — земледѣлие трайно, прострѣно върху една опредѣлена часть земя, която постоянно расла, ловътъ станалъ спомагателно второстепенно занятие, а главенъ источникъ на срѣдствата за сжществуване станали нивата и стадата. Тогава се явила нуждата да се уреди сериозно правото за поземелната собственостъ. Развитието на това право на всѣкждѣ и у всички раси е вървѣло по сжщий пѣтъ. Захванали сж да обработватъ земята задружно; пасли сж стадата си на общитѣ пасбища; послѣ за да задоволятъ стремлението си къмъ индивидуализмътъ, приобѣгвали сж къмъ периодически сподѣлявания на земята, като сж отстъпали на всѣко семейство ползуването отъ една опредѣлена часть земя, съ срокъ различенъ споредъ времето и мѣстото, но който постоянно се уголѣмнявалъ.

Веднѣжъ развитието стѣпило въ тоя пѣтъ, то не се спира вече. Като постоянно се стремятъ да умалятъ зависимостта си отъ своя кланъ, семействата получватъ, като собственостъ постоянна и предавана на тѣхното потомство, земята, върху която е построено тѣхното жилище, а така сжщо и заграденъ около него дворъ, тѣй наричаната салическа земя у Германцитѣ. Къмъ тая малка часть земя, станала частна собственостъ, тий често сж присѣдинявали мѣста завзети и расчислени отъ околната гора, посредъ която селата биле като потопени въ вода. Върху тия земи общината си запазвала само правото на върховна собственостъ, правото да си ги взема назадъ, въ случай че ги напустнатъ притежателитѣ имъ, или въ случай, че послѣднитѣ измратъ, а така сжщо и правото да регулира наслѣдственното имъ предаване отъ ржка въ ржка и пр.

Отъ тая минута испрѣвний ловчийски кланъ става една земледѣлческа група, една селска община. При все туй тая община все си е пакъ малка роднинска група, членовѣтъ на която още претендиратъ и вѣрватъ, че произхождатъ отъ единъ общъ прадѣдъ, по които често приематъ въ срѣдата

си и чужденци, когато ги намѣрятъ за полезни. Духътъ на тия общинари-сѣселници е още цѣлъ напоенъ съ морални стремления, породени въ миналитѣ вѣкове и една голѣма солидарностъ свързва всичкитѣ членове на групата; всички спомогатъ за поддържанieto на асоциацията (задругата), но за туй пѣкъ и никой не бива изоставенъ.

Нѣма нищо по распространено отъ тая селско-общинска наредба. Тукъ тамъ изъ Америка и Африка тя се срѣща или като остатѣкъ отъ една изчезнала епоха или като начало на нова епоха. Нейното сегашно или историческо съществуване най-много се забѣлѣзва въ Малезия, Индокитай, Китай, Индия, Афганистанъ и въ цѣлата антична Европа, и най-сетнѣ и днесъ още се срѣща у милиони славяне.

Системата на селскитѣ общини представлява отистина единъ видъ асоциация твърдѣ проста и същевременно твърдѣ полезна, безъ да смѣтаме даже туй, че тя твърдѣ малко се отличава отъ испрѣвний кланъ. Права е пословицата: „Съединенето прави силата“; но още по-право е да се каже, че слабостта прави съединението. Въ началото на чловѣческитѣ общества, когато усамотението значи смъртъ, чловѣцитѣ сами по себе си образуватъ малки или голѣми, тѣсно съединени групи, въ които личността, по едни основателни причини, не дѣли интереситѣ си отъ интереситѣ на своя съсѣдъ. Къто тогава хората придобиватъ навикътъ да си помагатъ взаимно, ето тогава се приучватъ да се обичатъ единъ други. Именно въ продължението на тоя периодъ, който обикновено бива твърдѣ дълъгъ, се е образувалъ въ чловѣческия мозѣкъ единъ извѣстенъ алтруизмъ, инстинкти на солидарностъ, които утрайватъ дълго време отсетнѣ посредъ индивидуалистическитѣ епохи, когато сж вече единъ анахронизмъ.

Къмъ селско-общинската наредба най-добрѣ се приспособяватъ республиканскитѣ племена и тий се най-лесно запазватъ. Аристократическитѣ и монархическитѣ племена биватъ отъ рано подчинени подъ своеволието на своитѣ господари или поне задължени сж да имъ отдѣлятъ единъ по голѣмъ дѣлъ, който се смѣта за привилегирована собственостъ. Но главатарѣтъ или главатаритѣ, които сж първомъ избираеми, а послѣ паслѣдственни, преобрѣщатъ съ време своето право за ползувание отъ дадената имъ земя въ собственостъ предавана на тѣхното потомство; пѣщо повече, тий все повече и повече

турятъ ржа върху горитѣ, ливадитѣ, върху всички останалѣ общѣ имотѣ. Примѣрътъ, като идѣлъ отъ горѣ, захваналъ да се ревне; обикновеннитѣ семейства го послѣдвали и малко по малко сподѣлбата станала окончателна. Всѣко семейство си запазило по една собственостъ, която отъ своя страна се стремила къмъ распокъсване, чрезъ наслѣдованието, споредъ колкото се разединявало семейното общинство.

Това послѣдното распокъсване на земята, което е имало за най-подирня сетнина крайната мобилизация (подвижност, размѣстване) на поземелната собственостъ, било е спрѣно и закжсѣно въ ония страни, гдѣто се е организираща феодалната наредба. И наистина, суверенитѣ въ тия страни, като си е присвоилъ правото за върховната собственостъ, не го отстъпва на своитѣ вассали друго-яче, освѣнъ въ видѣ на ленни земи, по принципъ доживотни, срѣщу извѣстни задължения, най-вече за военна служба. Така щото распокъсването на отстъпеното владѣние става невъзможно. Послѣ, когато ленното владѣние станало наслѣдствено, отъ положението на вассала спрямо сюзерена досущъ естествено се появило правото на старшинство (майоратѣтъ); но това право не е било никакъ такова, каквото станало отсетнѣ: привилегия, придобивана даромъ. Най-сетнѣ, и феодализмѣтъ съ своята наредба на собственостѣта е билъ отъ своя страна съсипанъ отъ бавнитѣ, по постоянни успѣхи на индивидуализма.

Като сетнина отъ всичко това на всѣкъдѣ, гдѣто развитието на собственостѣта е минало презъ всичкитѣ си фази, испрѣвната идея за общественната собственостъ се е изличила съвсѣмъ; личнитѣ (индивидуалнитѣ) пожелания сж влѣзли въ борба, и, по тоя или она начинъ, съ сила или съ хитростъ, появили се едри собственици, които обработвали земитѣ си било чрезъ роби, било чрезъ колонисти, било най-послѣ чрезъ фермери, срѣщу опредѣленъ наемъ. — Неравенството на богатствата още отъ тогава станало грамадно и е било подкрѣпено отъ успѣхитѣ на търговията и индустрията, които сж причинили създаването на купъ цѣнности, способни да се натрупватъ. Такова е било общото распредѣление на собственостѣта въ класическия свѣтъ — въ Гърция и въ Римъ, въ периода на пропадаването имъ.

Като обложимъ и свържемъ историческитѣ данни съ етнографическитѣ, ний получаваме едно общо представление

за развитието на собствеността, още отъ първото появяване на човѣческитѣ общества и виждаме, защо и какъ сж погинали славнитѣ цивилизации, които сж предшествовали нашата. Нѣкои отъ тия цивилизации, както, за пр., китайската, сж се спрѣли на единъ срѣденъ предѣлъ. Но за ония цивилизации, които сж преминали пълний кръгъ на развитието си, ний се убѣждаваме, че тѣхната сждба е тѣсно свързана съ тѣхната организация на собствеността. Тий сж се родили и сж порасли подъ бащинското покровителство първомъ на общинския кланъ, а сетнѣ на селската община; тий сж запазвали всѣкиго отъ членоветѣ си, но никому не сж позволявали да присвоява общия имотъ. При такава наредба населението на всѣкъдѣ преусѣва; неговото нараствание бива грамадно и то се разлива навънъ отъ границитѣ си, върху съсѣднитѣ страни, и си завладѣва нови мѣста. Въ Руссия, за примѣръ, селско-общинската наредба благоприятствова на брака и противодѣйствова на малтузианизма, понеже всѣка фамилия получава земя споредъ числото на работницитѣ, които се намиратъ въ нея, и слѣдователно, тя е толкова по богата, колкото е по многобройна. Въ Руссия, въ 8 губернии отъ централния земеделѣчески поясъ, нарастванието на населението се намира въ съотвѣстствие съ излишека на отстъпенитѣ на селянитѣ земи. За това никоя страна въ Европа нѣма толкова голѣмо число бракове и раждания, колкото Руссия. То е почти двойно, отъ колкото въ Франция, и отъ гледна точка на бѣднината на двѣтѣ нации не е мѣчно да се предвидятъ сетнинитѣ отъ туй. — Всичкитѣ велики народи сж имали подобна младостъ.

Ний видѣхме какъ, споредъ колкото расте общесвенната безопасностъ, собствеността става все повече и повече индивидуална (лична) и подвижна, какъ се образувало туй, което економиститѣ наричатъ „капиталъ“, т. е. купъ цѣнности, способни да нарасватъ, — цѣнности, които представляватъ трудътъ, ако щѣте, но трудъ като сила, трудъ независимъ отъ работникътъ, — по точно — общественна властъ, възможностъ да принуждавашъ другитѣ да работятъ. — Когато тоя превратъ се извършилъ въ древността, запр. въ Гръко-Римския свѣтъ, единъ новъ социологически отборъ захвапалъ да дѣйства: — отборътъ за паритѣ и чрезъ паритѣ, чрезъ капиталътъ. Тоя отборъ рѣдко е дѣйствувалъ за въ полза на ония, които стоятъ по високо въ умствено и нравствено отношение; въ

повечето случаи въ общественнитѣ борби той е давалъ преднина на най-лакомитѣ, на най-грабливитѣ, и не само тѣмъ, но и на тѣхното потомство, понеже имуществото (богатството), по който начинъ и да е придобито, предава се наслѣдствено на роднинитѣ. А относително потомството на тоя родъ хора единъ английски *алиенистъ*, *) който въ сѣщото време е и великъ мислителъ, ни учи че „крайзата любовъ (страсть) къмъ богатството, когато тя поглъща всичкитѣ физически сили, предрасполага къмъ умстренно и нравствено израждане; че потомцитѣ на чловѣкъ, който много е работилъ за обогатяванието си, често биватъ егоистични, безправствени, инстинктивно лъжливи и пр.“. Досущъ тѣй е било въ стария свѣтъ. Малко по малко дребнитѣ притежатели сж били лишени отъ земи, поробени, доведени до състоянието на гюнделикчи или колописти, които работятъ върху *латифундиитѣ* на едритѣ землевладѣлци, въ сѣщото време когато, чрезъ търговски и индустриални спекулации, чрезъ търговия съ роби, чрезъ лихварство и сарафлжкъ, грамадни богатства сж се натрупали въ малко ржцѣ.

Въ края на всичко това и въ най-подирнитѣ времена на независима Гръция и на императорскій Римъ и въ двѣтъ тия страни се установило въпиюще общественно неравенство. Отъ една страна едно ничтожно малцинство, държащо въ ржцѣтъ си по-голѣмата частъ отъ богатствата; отъ друга — народната масса, поробена и унижена. Първитѣ често сж жертвували общитѣ интереси за въ полза на частнитѣ си интереси и не сж се грижали никакъ за общото отечество, което, впрочемъ, не е било вече общо; вторитѣ, обезнаслѣденитѣ (лишенитѣ отъ собственостъ), нѣмали сж какво да бранятъ и въ всѣки случай нѣмаха какво да рискуватъ да промѣнятъ господаритѣ си. Завоевателятъ, — билъ той варваринъ или не, — можалъ е смѣло да дойде, и той дошелъ; винаги ще се намѣри завоеватель за една страна, въ която сж събрани голѣми богатства въ ржцѣтъ на едно население неспособно да ги брани.

Тѣй сж загинали всичкитѣ исчезнали до сега цивилизации. „Отъ всичкитѣ цивилизации, които нѣкогажъ сж цѣвтѣли, казва единъ американски мислителъ, уцѣлили сж само ония, които сж се спрѣли въ развитието си; уцѣляла е и нашата

*) *Алиенистъ* — лѣкарь специално за лудитѣ (П. пр.)

цивилизация, но тя не е толкова стара, колкото бѣха стари пирамидитѣ въ онуй време, когато ги е наблюдавалъ Аврамъ“. Остава ни сега да видимъ, въ какво положение отъ гледна точка на собственността се намира нашата цивилизация, каква стѣпень е достигнала тя въ развитието си. Послѣ ний ще се опитае да рѣшимъ, дали и тя сѣщо трѣбва да претърпи трагическата сѣдбина на изчезнатитѣ цивилизации.

II. СОБСТВЕННОСТЪТА ВЪ СЪВРЕМЕННА ЕВРОПА.

Едно постѣпенно падробяване на земята, която въ началото е била обща; послѣ едно обратно движение — съсрѣдочаване тѣй нахсанитѣ парчета въ рѣцѣтѣ на малцина едри ступани — ето каква е общата формула за развитието на собственността. Общинската наредба се съсипва отъ стремлението къмъ индивидуализмъ; слабѣтъ се изяждатъ отъ силнитѣ, а сѣтнината отъ това е слабостъ, болестъ и смъртъ за общественний организмъ. Тѣй е станало съ народитѣ които сѣ преминавали всичкитѣ фази на своето историческо съществуване.

Въ Европа, върху развалинитѣ на римската империя, феодализмътъ бѣше създалъ нова общественна наредба, несправедлива безъ съмнѣние, но сравнително трайна, която спрѣ за нѣколко вѣка движенито на собственността. Ний видѣхме погорѣ, какъ въ 1789 година се сгрумуляса тѣжкото феодално здание, отъ което въ Франция не остана нито диря, а въ другитѣ страни на Европа уцѣляха само едни полуразрутени остатѣци. Отъ тая гледна точка, която ни занимава тукъ, най характерната черта на великото движение отъ 1789 г., неговата главна сѣтнина, бѣ пълната мобилизация на собственността, нейното съвършено освобождение, почти пълното изравнювание на недвижимитѣ имущества съ движимитѣ цѣнпости, предоставяние всѣкому възможность да смѣня единитѣ съ другитѣ. Феодалната собственность е била свързана съ тѣжки задължения. Така, слѣдъ завоюванието на Англия отъ Норманитѣ, английскитѣ землевладѣлци притежаваха своитѣ земи (лени) само съ това условие — да доставятъ въ случай на нужда шестдесетъ хиляди добрѣ въоръжени и облечени маже, безъ да смѣтае другитѣ задължения, като поръчителства и

контрибуции, които трѣбваше тий да даватъ, кога сюзеренътъ кажеше, че има нужда отъ пари.

Сегашниятъ землевладѣлецъ, — съ исключение на извѣстни налози, за които той държи смѣтка още при купуването на земята, — не е задлъженъ, като ступанинъ, съ нищо предъ държавата, която му гарантира владѣнието; а между това той ступанисва и владѣе земята съ правото за ползувание и злоупотреѣбление въ всичката му пълнота. За движимитѣ имоти правото на собствеността е още по-свободно. Даже нѣкой движими цѣнности и то най-важнитѣ сж освободени отъ всѣкакъвъ налогъ и законътъ позволява да се натрупватъ движими имоти за каквато и да било сума, безъ да изисква отъ ступанина имъ нѣкакво задължение за въ полза на обществото. Това абсолютно право се счита даже за пай-священно отъ всички права и по голѣмата частъ отъ членоветѣ на сегашнитѣ закони сж наредени съ цѣлъ да оздравятъ, да гарантиратъ спокойното ползувание и правилното предаване отъ рѣка въ рѣка собствеността, така разбираана. Въ една моя по предишна книга азъ говорихъ за меркантилната нравственостъ, която проистича като досущъ естествена сетнина отъ тоя редъ на нѣщата. Палмата на първенството се дава не на най-добритѣ, т. е. на лица най-много надарени отъ къмъ умътъ и характерътъ, нъ на ония, които кое по тоя, кое по оня начинъ, а най-вече съ искусно лжкатушание между стѣснителнитѣ членове на закона, сполучатъ да натрупатъ голѣми богатства. Отъ тоя звѣрски и до крайностъ доведенъ индивидуализмъ трѣбва фатално да послѣдва струпванието на собствеността въ малко рѣцѣ, а заедно съ това, — и образуването на една постоянно растяща масса пролетарии.

Сегашното положение на поземелната собственостъ, а най-вече нейното распредѣление въ Европа, показва добръ, че това е именно тѣй. Въ Англия голѣмата, едрата собственостъ е комай окончателно измѣстила общинската собственостъ, а е поглънала дребната. Това поглъщане, захванато чрезъ грабителство и насилие, продължава се днесъ чрезъ купуване, защото разноскитѣ за законното придобиване на земята сж толкова голѣми, щото само голѣмитѣ капиталисти могатъ да купуватъ земя. Като сетнина отъ съдишенитѣ злоупотреѣбления на миналото и сегашното време се

явило туй, дѣто въ Англия цѣли области сѣ минали въ рж-цѣтѣ на 5-6 лица. Така, половината Англия принадлежи на 150 лица; половината Шотландия — на десетъ или дванадесетъ лица. Отдавна вече английскій печатъ ни говори за борбата на островъ Скай (Шотландия) между землевладѣлцитѣ и фермеритѣ, които първитѣ измѣстватъ, исхвърлятъ ги, тѣй да се каже, въ морето и преобрѣщатъ своитѣ работни земи въ паркове за ловъ, безъ да се грижатъ ни най-малко за клѣтитѣ земледѣлци. Факти отъ сѣщия родъ се срѣщатъ и въ други мѣста на Шотландия. Така четиредесетъ земледѣлчески семейства, владѣющи 7000 овци, 7000 кози, 200 глави рогатъ добитѣкъ, 28 коня, сѣ биле изгонени отъ дѣдото на младий маркизъ Хънтлея. Слѣдъ истичанието на срокътъ на арендата земледѣлцитѣ биле изгонени, кѣщитѣ имъ съсипани, а работната земя преобрѣната въ ловчийски паркъ, сѣщо тѣй, както въ времето на Вилхелма Завоевателя. Най-сетнѣ, всѣкой знае, какво е сегашното положение въ Ирландия и каква дивашка борба се върши тамъ между ленд-лордоветѣ (ступанитѣ на земята) и арендаторитѣ (наемателитѣ-земледѣлци).

Въ Германия и въ Австро-Унгария, официалнитѣ статистики показватъ така сѣщо прогрессивното изчезване на малкитѣ владѣнни, най-вече въ южний Тиролъ, въ Бохемия и въ край-рейнска Пруссия.

Изслѣдванието, направено въ 1883 год. отъ „Дружеството за социална политика“, показало че въ Лотарингия дробението на земитѣ така сѣщо е било послѣдвано отъ струпванието на тия земи въ малко ржцѣ.

Въ Франция съществува едно общо мнѣние, истинността на което никой не е провѣрилъ, че революцията била за вилаги унищожила едрата собственность. Но ония, които изказватъ това мнѣние, забравятъ че дребната собственность е съществувала въ доста широкъ размѣръ още въ стара Франция. Отъ тогава насамъ у насъ е ставало двойко движение: отъ една страна дребната собственность е продължавала да се дроби до крайность, тогава когато отъ друга — едрата собственность се възстановявала или е оставала небутната, като преминавала само отъ ржцѣ въ ржцѣ.

Таблицата за числото на поземелнитѣ участъци, въ сравнение съ обложената съ налози земя, показва, че въ Франция има 8,585,323 участъка на голѣмина до единъ хектаръ,

които съдържатъ само 2,577,589 хектара земя. Напротивъ, на 17,676 участъка, на голѣмина отъ 200 хектара нагорѣ, се пада 8,017,542 хектара земя. Срѣднитѣ по голѣмина участъци се разпредѣлятъ пакъ въ такова отношение. Ако всичкитѣ участъци се раздѣлятъ на три категории, подъ рубричитѣ: *дребна, срѣдня и едра* собственностъ, ще се види, че първата завзема 34 %, втората — 26 %, а третата — 35 %, отъ земята на Франция. Но числото на участъцитѣ е далечъ отъ да отговоря точно на числото на ступанитѣ. Ако разпредѣлимъ тии послѣднитѣ на категории, ще видимъ, че твърдѣ дребната собственостъ (не по вече отъ 5 хектара), съставлява единадесетъ милиони хектара и се намира въ рѣцѣтѣ на шестъ милионни ступани; че дребната собственостъ (отъ петъ до десетъ хектара) брои шестъ милл. хектара на 529,000 ступани; че срѣдната собственостъ (отъ десетъ до петдесетъ хектара) съдържа четирнадесетъ милиона хектари, ступанисвани отъ 437,000 ступани, че едрата собственостъ (отъ 50 до 100 хект.) захваща 5 милиона хектара за 43,000 ступани; най-послѣ, че твърдѣ едрата собственостъ (отъ 100 хект. нагорѣ) захваща дванадесетъ милиона хектара за 19,000 ступани. Ако извадимъ отъ смѣтката дребната собственостъ (отъ нула до десетъ хектара), ще видимъ, че около 500,000 души ступанисватъ тридесетѣтъ и два милиона хектара отъ четиредесетѣтъ и деветъ милиона хектари земя, обложена съ налогъ. Напротивъ, на останалитѣ шестъ милиона жители се падатъ само единадесетъ милиона хектари. 240,000 души ступани на поземелни участъци отъ по петъ хектара пространство, обработватъ земята си сами. 3,400,000 дребни ступани (съ участъци по малко отъ по 5 хектара) не могатъ да се прехранватъ отъ земята си, та повечето отъ тѣхъ сѫ работници, занаятчии и гюндюлюкчии (надничаре). И тъй, вий сме далечъ отъ наредбата на дребната собственостъ, за която обикновенно мислятъ, че е разпространена у насъ отъ Революцията. Отъ друга страна ясно личи, че едрата собственостъ напредва, понеже цифрата на селското население намалява. Въ 1831 год. то е било близу двадесетъ и шестъ милиона (25,877,200): сега макаръ общото население и да е нарасло, селското е само 24,575,506. Въ нѣкой мѣста селското население се умалява много бърже. Въ петдесетъ години Нормандия е изгубила повече отъ по-

този милион жители. Въ Калвадосъ отъ 1826 до 1881, умираиията сж надминали съ 54,514 числото на ражданията; заццото е твърдѣ естествено и малтузианизмътъ да се е намѣсилъ тукъ.

Таблицата за покрититѣ здания въ градоветѣ, — за къщитѣ, фабрицитѣ и пр., така сжщо не говори за демократизацията на собствеността. Тол видѣ недвижими имоти сж въ ржцѣтѣ на единъ милионъ и триста хиляди лица, отъ които 700,000 души владѣятъ жилищата. Най-сетнѣ, сжществуванieto на 250,000 къщи, които иматъ само по една отворка (и за прозорецъ, и за врата) и повече отъ три милионна съ по двѣ или три прозорчета, показва, че грамадна частъ отъ населението живѣе въ една сиромашия, която допира до мизерията.

Но до като населението се разрѣдва, градското постоянно расте; въ 1831 г. то бѣше само 6,692,023; сега е 13,096,542. Причината за туй постоянно струпване на населението въ градищата е позната всѣкому; тая причина е — развитието на индустрията, най-вѣче на голѣмата индустрия, която произвежда до крайностъ, само за да произвежда, за да печели. Намъ ни сж проглушили ушитѣ съ едни истъркани проповѣди, въ които това премѣствание на населението въ градищата се отдава на отпаданieto на религиозний духъ, на отслабването на нравствеността; а между това, неговата комай единственна причина лѣжи въ пашата индустриална наредба, въ ония, макаръ и много слаби заплати, които голѣмата индустрия предлага на тълпата отъ оголѣли хора, които нѣматъ друга собственостъ, освѣнъ своитѣ си ржцѣ. Въ 1851 год. дребната индустрия въ Франция заминаваше повече отъ шестъ милиона (6,044,280) души, а едрата — повече отъ два милиона; въ 1876 г. нашето индустриално население броеше повече отъ деветъ миллионна (9,274,537) души. Сжщитѣ, но въ много по-остъръ видъ, факти се срѣщатъ у ония страни, гдѣто индустрията е по-развита отъ колкото у насъ. Въ Велика Британія земеделческото население не съставлява повече отъ 12 % отъ цѣлото население, а въ Нидерландия (Белгия и Холандия) не е повече отъ 16 %, тогава когато въ Италия то е 77 %, а въ Руссия — 85 %. Азъ говорихъ другадѣ за различнитѣ зиици на съвременната промишленна наредба: за грамадната

и постоянна растяща цифра на неимотнитѣ, за умножаванieto на самоубийствата, за распространението на пиянството, за уголѣмяванието на смъртността въ индустриалнитѣ класи, за умалѣванието на човѣшкий родъ, за постѣпенно-растящето отслабване въ нарасванието въ населението; по тая причина азъ нѣма да се повръщамъ тукъ върху това.

(Свършекъ въ идущий брой).

К. Т. Возвелиевъ,

„Je suis envoyé par les nôtres“ *)

Единъ епизодъ отъ юнскитѣ дни на 1848 год.

Въ Парижъ. Отъ И. С. Тургеневъ.

(Преводъ).

Двайсетъ и третий Юний на 1848 год. бѣше единъ отъ ония дни, които сж записани съ кървави букви въ страницитѣ на французската история. Азъ живѣхъ тогава въ къщата, която вече не съществува, на жгѣла на Rue de la Paix и Boulevard des Italiens. Вече още отъ началото на Юний парижский въздухъ взе да мирише нѣщо като на барутъ, всѣки чувствуваше, че едно рѣшително сблъскване е неизбѣжно. И сега, слѣдъ съвѣщанието, което сж имали делегатитѣ на току-що распустнатитѣ национални занаятчийници съ членътъ на привременното правителство, Мари, въ което (съвѣщание) послѣдния бѣше употребилъ непредпазливата дума „esclaves“ (робе) — отъ сега нататѣкъ въпросътъ не бѣше: вътрѣ въ колко дена, но вътрѣ въ колко часа ще стане неизбѣжното, неотклонимото.

„Fst-ce pour aujourd'hui?“ (Днесъ ли ще се захване?) бѣха думитѣ, които познайниците при свѣето срѣщане си казваха.

„Ça a commence!“ (Захвана се!) ми каза моята пера-

*) Пратенъ съмъ отъ нашитѣ.

чка, когато въ петъкъ, на 23 Юний, сутринята ми донесе дрѣхитѣ. Тя разказваше, че щѣла да бѣде издигната една голѣма баррикада презъ Булеварда, не далечъ отъ Porte St Denis. Азъ тутакси се отправихъ на туй мѣсто. Отъ най-напредъ азъ не можахъ да забѣлѣжа нищо особено. Сжщо тѣй много народъ предъ отворенитѣ входи на кафенетата и дюкенитѣ, както всѣки обикновенъ день; сжщото движение на каретитѣ и омнибуситѣ. Лицата изглеждаха малко нѣщо по оживени, разговоритѣ се водѣха нѣкакъ съ по високъ гласъ, по — чюдна работа! — хората изглеждаха като да бѣха по-весели, — впрочемъ, не можеше да се забѣлѣжи нищо особено. Обаче, колкото по-нататкъ вървѣхъ, толкова по-измѣненъ ми се представляваше видътъ на Булеварда. Карети се срѣщаха по-рѣдко, омнибуситѣ съвсѣмъ изчезнаха; дюкенитѣ, даже и кафенетата бѣха вече затворени или се затваряха бърже. Улицитѣ взеха да пустѣятъ, само по къщата всички прозорци, отъ най-горния катъ до най-долния, бѣха на широко растворени. По тѣхъ както и по портитѣ и вратитѣ натискаха се непрекъснато купища хора, които главно се състояха отъ жени, дѣца, слуги и слугини.

Всичко това бѣбреше и се смѣеше, викаха си единъ други отъ срѣща, оглеждаха се на около си живо и тѣй жестикулираха, като че ли работата бѣше тукъ за нѣкакво зрѣлище. Всичка тая тѣлпа изглеждаше, като че е обзета отъ едно безгрижно, праздно любопитство. Пѣстри ленти, кърпи, балансета (боне, гатела), бѣли, розови, съ небесенъ цвѣтъ дрѣхи се смѣсваха и блѣстѣха на ясната слънчева свѣтлина, надуваха се, развѣваха се и шумолѣха при най-тихия лѣтентъ вѣтеръ, подобно на листата на всѣждѣ насаденитѣ тополи — „Дърветата на Свободата“. Възможно ли е тогава, че скоро, вѣтрѣ въ петъ, въ десетъ минути, тукъ ще се биятъ, че тукъ кръвъ ще тече? мисляхъ си азъ. — Невъзможно! — Работата е само за зрѣлище..... за трагедия не може да се мисли..... за сега.

По ето че се испрѣчи отпредъ предъ моитѣ очи, като пресичаше напрѣки цѣлата широчина на Булеварда, една баррикада построена въ видъ на крива линия на височина четири сажена. Тѣкмо въ средата на тази баррикада, обиколена съ златообшити триколори, шаваше подозрително на

дѣско и на лѣво едно малко червено знаме. Задъ гребена на натрупанитѣ пепеляви камъне сегисъ-тогисъ се показваха фигури въ блузи. Азъ отидохъ малко по-наблизо. Предъ самата баррикада бѣше току-рѣчи пусто. Около петдесетъ человекъ се тѣтрѣха пасамъ нататакъ по калдарѣма, тогава още нѣмаше никакъвъ макамъ (чукани камъне) на Булеварда. Хората съ блузитѣ весело се разговаряха съ приходящитѣ зрители Единъ отъ тѣхъ, опасанъ съ единъ бѣлъ патронташъ, държеше предъ тѣхъ едно отпущено шише съ една на половинъ напълнена чаша, като че ли той искаше да ги покани да влѣзятъ и да пийнатъ; человекътъ до него, съ една двуцѣвна пушка презъ рамо, викаше съ единъ протегнатъ гласъ: „Да живѣятъ националнитѣ заналтчийници! Да живѣе социалната и демократическа република!“ — До тѣзи двамина застава една тънка и дълга черноока жена въ една пѣстра дрѣха, и тя тѣй сжщо бѣше опасана съ единъ патронташъ, задъ който втикнатъ стърчеше още единъ пистолетъ. Само тя не се смѣеше, и замислено, навещаше своитѣ голѣми, тъмни очи предъ себе си. Азъ минахъ на лѣвата страна на улицата и се притиснахъ, съ още петъ-шестъ души, до стѣната на къщата, отъ която при Булеварда захваща да се отклонява, и дѣто тогава се намираше фабриката за ржговици, която и днесъ още е тамъ; жалюзитѣ на прозорцитѣ на тази къща бѣха спуснати. И сега не ми се искаше да вѣрвамъ, безъ да взимамъ предъ видъ подозрителнитѣ симптоми на послѣдния день, че работата ще стане сериозна.

Вече още отъ сутринята рано удари по всички улици онова особено, трикратно биение на барабана, онова *ра-тата* (Le ralli), съ което се свикваше националната гвардия. Сега барабана биеше до самитѣ насъ; и вижте вече! Като се извиваше и растягаше полета, като дълѣтъ, черепъ червей, една колонна отъ националгвардисти на далечъ около двѣстѣ крачки отъ баррикадата се приближаваше отъ лѣвата страна на Булеварда. Като тънки, сияющи игли блѣщеца на тѣхъ байонетитѣ. На чело ѣздѣха нѣколко офицери. Колонната стигна противоположната страна на Булеварда и, като го обиколи отъ всички страни, обърна своя фронтъ къмъ баррикадата и спрѣ, като растеше и се сгъстяваше постоянно отзадъ. Макаръ и да е надошло сега

тукъ такова значително число хора, все пакъ на около па всегдѣ бѣше още забѣлѣжително тихо; гласовѣтъ се снишиха, смѣхътъ ставаше по-рѣдѣкъ и по-късичекъ. Това бѣше, като че ли ний ненадейно да се намѣрихме въ друга атмосфера, която всички звукове заглушаваше. Разстоянието между националната гвардия и баррикадата изъ единъ нѣтъ се преобърна въ едно голѣмо пространство, на което, като се въртѣха леко, се плъзгаха двѣ-три облачета отъ прахъ — и, плахливо като се озѣрташе, на своитѣ тънки крачка, тичаше на горѣ на долѣ едно малко мургаво кученце.

Изведнѣжъ се чу единъ грѣмъ — мѣчно бѣше да се различи отъ коя страна дойде, да ли отъ горѣ или отъ долѣ, отъ предѣ или отъ задѣ — едно късо, силно пукване, което повече приличаше на шумѣтъ на истѣрвана тѣжка желѣзна прѣчка, отъ колкото на пукѣтъ отъ пушка; и тутакси слѣдъ този грѣмъ настана една особенна, бездиханна тишина. Всичко като че ли бѣше се вкамѣнило отъ очакване — струваше ти се, га че ли самия въздухъ бѣше наострилъ ушитѣ. Тогава, тъкмо надъ главата ми, захвана се едно нестѣрпимо силно пражение, пукание, трѣскание като че ли е било скъсано въ единъ мигъ единъ твърдѣ голѣмъ късъ платно. Това бѣше единъ залпъ пуснатъ отъ инсургентитѣ (възстанниците) отъ жалюзитѣ на прозорцитѣ на горния катъ на завзетата отъ тѣхъ рѣжавична фабрика.

Моя проводникъ, фланйоритѣ*) и азъ незабавно се отгѣглихме на долѣ къмъ къщитѣ на Булеварда (още помня, че забѣлѣзахъ на предѣ си въ пустото пространство единъ пълзящъ челоуѣкъ, единъ падналъ сако (сѣако) съ червени пера и мургавото кученце, което се търкаляше въ прахѣтъ), и когато стигнахме най-близката слѣпа уличка, вмъкнахме се въ нея. Къмъ насъ се присѣдиниха още нѣколко десетини други зрители, — шапката на единъ отъ тѣхъ, момѣтъ на двайсетъ години, бѣше продупчена отъ единъ куршумъ. Отъ Булеварда задъ насъ се чуваше непрекъснатъ пукотъ на малокалиберни пушки.

Ние отидохме въ друга една улица, ако не се лѣжа, въ Rue de l'Échiquier. На единия край на тази улица се

*) Праздни, любопитни хора, които се скитатъ по улицитѣ — празно-скитающи се.

виждаше една доста ниска баррикада; единъ дванайсетъ годишенъ гаменъ*) скачаше около нейния гребенъ, правеше всевъзможни лудории и махаше съ своята турска сабя на въздуха. Единъ дебелъ националгвардистъ, страшно поблѣднѣлъ, мина бѣжишкомъ, като се спъваше на всѣка минута и съ гласъ охкаше — отъ ржкава на военния му мундиръ капѣше тъмночервена кръвъ.

Трагедията бѣше се почнала — въ нейната сериозностъ нѣмаше вече съмнѣние, макаръ почти никой още да не подозираше, какви размѣри тя ще вземе. Азъ нѣмахъ намѣрение да се бия нито съ тая нито съ оная страна на баррикадитъ и си отидохъ въ кѣщи.

Цѣлия день се измина въ страшно възбуждение. Горѣщината бѣше за нетърпѣние, възъ туй отгорѣ и задухата, която отговаряше тъкмо на положението. Азъ не оставихъ Boulevard des Italiens, на който се трупаше една пѣстра тълпа отъ хора. Най-невъзможнитѣ слухове бѣха распространени и постоянно изново се замѣстваха съ други, колкото е възможно по фантастични. Но къмъ вечерята само едно бѣше съвсѣмъ вѣрно: почти половинъ Парижъ се намираше въ рѣцѣтъ на инсургентитѣ. Баррикадитѣ отъ всѣкъдѣ се димиха, особено на другия брѣгъ на Сена; войскитѣ заловиха стратегически позиции: готвеше се една борба на животъ и на смъртъ. На другия день сутринята рано изгледѣтъ на Булеварда — изобщо външния видъ на ония части отъ Парижъ, които не бѣха заети отъ инсургентитѣ, бѣше вече измѣненъ като отъ магьосничество. По заповѣдъ на главнокомандующия генералъ на Парижскитѣ войски, *Кавенйака*, всѣко частно търгуване по улицитѣ се забраняваше; националгвардисти, парижане, сѣщо и провинциалисти, турени на тротуаритѣ, пазѣха кѣщитѣ, въ които живѣяха още хора. Редовнитѣ войски и мобилизираната гвардия се биеха. Чужденцитѣ, женитѣ, дѣцата, старитѣ и болнитѣ сѣдѣха въ кѣщи, дѣто всички прозорци, за предпазване отъ скривателство, трѣбваше да стоятъ отворени; улицитѣ бѣха като опустѣли.

Само изрѣдко бързо заминаваше нѣкой пощенски омнибусъ или каретата на нѣкой докторъ, но която сегисъ-тогисъ се задържаше отъ стражаритѣ и само слѣдъ показва-

*) Улично момче; частно *Парижскитѣ* улични момчета наричатъ така.

пието на проходното свидѣтелство се освобождаваше, или съ тѣжъкъ грѣмъ гърмеше нѣкой топъ на бойното поле, нѣкое отдѣление солдати минаваха по улицата, или нѣкой адютантъ, или куриеръ скачаше нататѣкъ. Настъпи едно мъчително, убийствено време; който не е преживѣлъ такова време, той не може да има никакво вѣрно представление за него. Разбира се, французитѣ силно безпокоеше това: тѣ бѣха готови да вѣрватъ, че тѣхната столица, че тѣхното отечество, че цѣлото общество сега ще се разруши и ще се разсипи въ прахъ; но мъчението на единъ чужденецъ, осъденъ на недоброволно празноскитание, бѣше, ако не поужасно, то навѣрно по-убийствено отъ колкото нѣговия гнѣвъ и нѣговото съмнѣние.

Горѣщина убийствена — да се излѣзи отъ кѣщи невъзможно — презъ отворенитѣ прозорци безпрепятствено нахлува една палещъ вълна отъ жара, слънцето ослѣпително грѣе, за нѣкаква работа, за четение или писание, не е мислимо. Петъ десетъ пѣти на минута се чува гърмежа на топоветѣ, сегисъ-тогисъ нѣкой залпъ отъ пушки, единъ глухъ шумъ на сражение. На улицата царува мъртва тишина; пламналитѣ камъне пожълтѣха, въздухътъ ври въ слънчевитѣ лѣчи — на длѣжъ по тротуаритѣ се виждатъ разстроени лица на неподвижно стоящи националгвардисти — и нито единичекъ обикновенъ звукъ отъ животъ! Около мене едно широко пусто пространство — и при все туй чловѣкъ чувствуваше, че нѣщо го налага, като въ нѣкоя тъмница или въ нѣкой гробъ.

Отъ дванадесетъ часа се захваща ново зрѣлище; показватъ се носилки съ ранени и мъртви. Тукъ носятъ единъ чловѣкъ съ бѣла коса и съ едно лице тѣй бѣло, както възглавницата, на която той лѣжи, — той бѣше смъртно ранения депутатъ Шарбонель — хората съ непокрити глави стояха нѣми предъ него, — по той не вижда този знакъ на състрадателно почтение, неговитѣ очи сж затворени. — Тамъ върви една купчинка плѣнници, тѣхъ каратъ мобилгвардисти, тѣ сж още съвсѣмъ млади момчета, почти дѣца; изъ първи пѣтъ тѣ не внушаваха никакво довѣрие, но тѣ се биха като левове. Нѣкои отъ тѣхъ носѣха на байонетитѣ кървавитѣ *сако* на своитѣ паднали другари — или цвѣтията, които имъ хвърлиха женитѣ отъ прозорцитѣ.

„Vive la république!“ викаха отъ двѣтъ страни на

Булеварда националгвардиститѣ, при което послѣдния слогъ особено и печално протягаха. „Vive la mōbi i-il!“ Плъннитѣ вървѣха натиснати единъ до други като овцѣ, една безпорядъчна тѣла, мрачни лица, мнозина въ дрипи, безъ шапки, нѣкои съ вързани рѣцѣ.

Канонадата, тѣжкото монотонно гърмѣние, при това не се прекъсваше. Къмъ вечерята отъ моята стая се чува нѣщо ново; къмъ гърмежътъ се присъединяватъ остри, много по близки и късо продължаващи се залпове. „Това е“, казваха ми, „*растрелването на плъненитѣ инсургентни* въ кметствата“.

И ти се продължаваше единъ часъ слѣдъ други, часъ по часъ. Нощъ тѣй сѣщо не е за спание. Ако се опитамъ да отида на Булеварда или до най-блиската улица, за да узнамъ нѣщо или да се порасходя — то ще ме задържатъ и питатъ: кой и какъвъ съмъ азъ, гдѣ живѣя и защо не се обличамъ въ форментъ сюртукъ. Ако да узнаеа, че азъ съмъ чужденецъ, то щѣхъ да бъда изгледанъ подозрително и грубо испратенъ въ кѣщи. Единъ пътъ даже защото бѣхъ облѣкалъ утрентъ жакетъ щѣше съвсѣмъ да ме арестува единъ националгвардистъ отъ провинцията — тѣ бѣха най-усърднитѣ. „Вий си облѣкохте сюртука, за да можете по лесно да се сношавате съ инсургентитѣ, ми закрещя той, като бѣсенъ. — „Кой знае, вий може би сте нѣкой руски агентъ, а въ вашитѣ джебове има пари, опредѣлени за распалване нашитѣ раздори. — Помолихъ го да претърси въ джебоветѣ ми. . . . но това още повече го ядоса. Русското злато, русскитѣ агенти, заедно съ много други безумни и нечувани работи, намѣриха мѣсто въ възбуденитѣ умове, въ всички забъркани глави. Повтарямъ, то бѣше едно тѣгостно, мъчително време!

При такива обстоятелства се минаха три дена; четвъртия день (26 юний) настѣпи. Новоститѣ отъ мѣстото на битката пристигаха доста бърже до насъ, като се предаваха по тротуара отъ уста на уста. Така ний узнахме вече, напр., че Пантеона е взетъ, цѣлия лѣви брѣгъ на Сена се намира въ рѣцѣтъ на войскитѣ, че генералъ Бреа бѣше убитъ отъ инсургентитѣ, че архиепископа Аффрѣ раненъ, че само предмѣстието S-t Antoine е заето отъ възстанниците. — Припомнявамъ си, какъ четохме прокламацията на Кавенйака, който за послѣденъ пътъ се обръщаше къмъ патриотическото чувство, което тѣй сѣщо е изчезнало и отъ най-ожесточенитѣ сърдца.

Единъ куриеръ, гусарски офицеръ, ненадѣйно препусна съ всичка сила презъ Булеварда и извика, като правеше при туй съ прѣститѣ на дѣсната си рѣка единъ кръгъ, голѣмъ колкото едно ябълко. „Съ такива куршуми ни биятъ!“

Въ кѣщата, въ която азъ живѣхъ, пѣкъ на сѣщия етажъ живѣше нѣмския поетъ Г., съ когото се познавахъ; азъ често го посѣщавахъ, за да намѣря малко успокоение, което трѣбваше да забравя на време, за да заглуша утекчителната мѣка на праздното стоение и самотията. И тъй азъ пѣкъ сидѣхъ сутринята на 26 юний у него. Той туку що бѣше закусилъ, когато гарсона (слугата) ненадѣйно и съ исплашено лице влѣзе.

—Какво има?

—Господинъ Г., единъ челоуѣкъ съ блуза пита за васъ!

—Челоуѣкъ съ блуза? Какъвъ челоуѣкъ съ блуза?

—Единъ челоуѣкъ съ блуза, единъ работникъ, единъ съ бѣла коса на главата пита за гражданина Г. Позволявате ли да го пустна вжтрѣ?

Г. и азъ се изгледахме зачудени.

—Пустнете го да влѣзе, рѣши той най послѣ.

Гарсона излѣзе, като мърмореше: „Единъ челоуѣкъ съ блуза...!“ Той съвсѣмъ бѣше се исплашилъ. Ахъ, това бѣше преди нѣколко мѣсеца, въ упоението на февруарската революция, когато блузата се считаше най-модерно, най-прилично и най-безопасно облѣкло. Огдавна ли бѣше това, когато азъ самичакъ съ собственитѣ си очи видѣхъ, въ едно *кратисъ*-представление, дадено за народа въ *театръ-франсе*, едно множество най-истинчени хора на модата, тъй нарѣчени *Бо-мондъ* (висшия кръгъ), облѣчени въ бѣли и сини блузи, отъ които тъй своеобразно се показваха тѣхнитѣ яки и жабо (пазвата?) Но заедно съ времето се промѣняватъ и нравитѣ; въ време на юнската битка блузата бѣше станала знакъ на Кайна, тя възбуждаше чувствата на ужасъ и яростъ.

Гарсона се върна, и съ нѣмо треперание пустна предъ себе си единъ дюлгеринъ, единъ челоуѣкъ, който наистина бѣше облѣченъ съ блуза, една раскѣсана, окалена блуза. Панталонитѣ, обущата на челоуѣкътъ бѣха тъй сѣщо кални и искърпени; вратътъ му бѣше завитъ съ едно червено парцалче и главата му бѣше покрита съ една гора отъ тъмно-пепеливи, разрошени, падающи до вѣждитѣ косми, подъ които

се издигаше единъ дългъ, гърбавъ носъ и глѣдаха напредъ двѣ малки, погаснали, поблѣднѣли очи. Вглѣбнати бузи, бръчки като трапчинки по цѣлото лице, широки уста, брада раскълчищена, червени, окалени ржѣ и оназъ своеобразна пригърбенность, която издайнически тѣжестта на продължителенъ излишенъ трудъ. . . . Нѣма никакво съмнѣние — ний имаме предъ себе си единъ отъ ония многобройни, гладни и подозрителни работници, които тѣй често срѣщаме въ нисшиятъ слоеве на „цивилизованиятъ“ общества.

— Кой отъ васъ е гражданинътъ Г.? попита той съ прищипналъ гласъ.

— Азъ съмъ Г., отговори нѣмския поетъ, безъ никакво смущение.

— Очаквате ли сина си съ неговата бонна отъ Берлинъ?

— Да — отъ гдѣ вий знаете това? Преди нѣколко дена той трѣбваше да пристигне, но азъ мислѣхъ. . . .

— Вашето дѣте вчера пристигна, но понеже желѣзнопътната станция на S-t Denis е въ ржѣтъ на нашитѣ — при тѣзи думи гарсона щѣше да падне въ несвѣсть — и понеже бѣше невъзможно туку да го испратимъ, то ние го занесохме при една наша жена — туку на това парче хартия сж написани тѣхнитѣ адреси. Но нашитѣ ми казаха, че ако желая да дойда да ви извѣстя, за да не се безпокоите. Сжщото и бонната му е съ него, то има едно много хубаво жилище, и на двамата ще имъ се дава храна. Сжщо нѣма и никаква опасность. Когато ще се свърши всичко, можете да го вземите. На, вземете парчето хартия. Сбогомъ, гражданино!

Стария чловѣкъ потѣгли къмъ вратата.

— Стой, стой! извика Г. уплашено. — Не излизайте!

Стария чловѣкъ се спрѣ, обърна си лицето, но не къмъ насъ.

— Ще рѣче, само за това вие сте дошли туку, продължи Г., за да успокоите менъ, вамъ съвсѣмъ напознатъ чловѣкъ, заради моя синъ.

Стария чловѣкъ издигна своята наведена глава.

— Да! — Je suis envoyè par les nôtres! (Пратенъ съмъ отъ нашитѣ).

— Само заради туй?

— Да!

Г. съвсѣмъ се развълнува,

— Но, моля ви... азъ... азъ... азъ наистина не зная, какво трѣбва да мисля. Чудя се, какъ можакте да дойдите до тукъ цѣль, невредимъ, навѣрно на всѣки жгълъ васъ сж спирали?

— Да!

— Питаха ли ви сжщо, кждѣ отивакте и по каква работа?

— Да. Менъ постоянно ми глѣдаха ржцѣтъ, да ли нѣма слѣди (бѣлѣзи) отъ барутъ. Единъ офицеринъ ме заплашваше, че ще ме растрѣля.

Г. онѣмѣ отъ ужасъ и удивление; сжщо и гарсона го зипаше съ четири очи. „C'est tres fort!“ (това е твърдѣ много), шептеха неговитѣ поблѣднѣли устни.

— Сбогомъ, гражданино! каза стареца и се обърна къмъ вратата.

Г. се затече къмъ него и го улови за ржката.

— Почакайте... останете... позволете ми да ви искажа моята благодарность.

Той захвана да търси въ своитѣ джебове. Стареца направи единъ огрицателенъ знакъ съ своята широка, мозолистата ржка:

— Не се трудете, гражданино! Азъ неприемамъ никакви пари.

— Тогава позволете ми поне да ви предложа една малка закуска или една чаша вино... кжсо казано, нѣщо какво да е.

— Да, това нѣма да ви откажа, продума слѣдъ малко колебание чловѣка. Мисли, че става вече два дена, отъ като не съмъ турилъ нищо въ уста.

Г. прати тутакси гарсона да донесе закуска и помоли своя гостъ да сѣдне. Стария сѣдна на дадения му столъ, дланитѣ на ржцѣтъ тури на колѣнитѣ си и се потопи въ мрачни мисли.

Г. захвана да го распитва, но стареца, както ве виждаше, отговаряше само безъ охота и съ слабъ гласъ; явно стана, че той трѣбва да е билъ много уморенъ, че той при това не бѣше нито развълнуванъ, нито осѣщаше страхъ и къмъ всичко се отнасяше съвсѣмъ безразлично. Впрочемъ може би разговора съ „буржуазина“, да не е билъ по вкуса му. При закуската, слѣдъ като се наjde и напи, той стана малко нѣщо по живъ и по разговорчивъ.

— Въ февруарий, каза той, ний обѣщакме на привременното правителство да чакаме три мѣсеца, сега тѣ сж минаха,

но сиромашията си остава сжцата, даже тя е станала още по голѣма. Привременното правителство ни излъга, обѣща много, но нищо не изпълни. То нищо не направи, съвсѣмъ нищо за работниците. Нашитѣ срѣдства вече сж исхарчени, нѣма никаква работа, търговията спрѣ. Хубава република! Ний сега сме рѣшени, — и тѣй и тѣй сме изгубени!

—Позволете, се опита Г. да възрази, по каква полза можехте да очаквате отъ такъво едно неразумно възстание?

—И тѣй и тѣй сме изгубени, повтаряше старецътъ, истри си устата съвсѣмъ чисто, сложи кърпата отъ трапезата, поблагодари и стана.

—Ще си вървите? попита Г.

—Да, трѣбва да отида при нашитѣ. Какво ще правя тукъ да остана?

—Но на връщание навѣрно ще ви уловятъ и може би още по вѣрно ще ви растрелятъ!

—Възможно е. Може би. Но какво значи това? До като е живъ чловѣкъ трѣбва да добива прехрана за своята фамилия, но какъ и гдѣ. Но ако ни убиятъ, то хората ще се погрижатъ за нашитѣ сирачета. Сбогомъ, гражданино!

—Кажете ми поне вашето име! Азъ бихъ желалъ да знам, какъ се казва чловѣкътъ който е направилъ толкова много за мене.

—Не е нужно да знаете моето име; въ сжщностъ, това което азъ направихъ, направихъ не за васъ, а защото така ми заповѣдаха нашитѣ. Сбогомъ!

И старецътъ излѣзе, придруженъ отъ гарсона.

* * *

Още въ сжщия день възстанието бѣше потѣпкно. Щомъ съобщението на улицитѣ стана свободно, Г. възъ своето синче, споредъ дадения нему адресъ, отъ жената, която го криеше. Мажътъ и синътъ на тая жена бѣха взѣти въ плѣнъ; другия ѝ синъ, както и единъ племянникъ бѣха паднали на баррикадата. Тѣй сжщо и тя не искаше да взѣме никакви пари, но, като посочваше на двѣ момиченца, които си играяха въ стаята — дъщери на падналия ѝ синъ — тя каза:

—Ако нѣкога бѣда принудена за тѣзи да моля, азъ бихъ желала вашия синъ да си ги припомни!

Сждбата на стареца, когото Г. търсеше, остана неизвѣстна. Невъзможно бѣше да се не удивлява човекътъ на тоя неговъ подвигъ, на тая несъзнателна, почти героическа простота, съ която изпълни подвига. Нито за минута не му дойде ни най-малко на умъ, че той направи нѣщо необикновено, че той се е жертвувалъ. Но не по-малко може човекътъ да се очудва и на ония, които посредъ шумътъ на една страшна война си спомниха за безпокойствието на единъ неизвѣстенъ на тѣхъ „буржуа“ и сж се погрижили да го успокоятъ.

Двайсетъ и двѣ години по-късно хората отъ този родъ сж запалили Парижъ и сж застрѣляли заложниците. Но всѣкой, който познава колко-годѣ човѣческото сърдце, ще може да си разрѣши това противорѣчие.*)

Отличителния характеръ

на

КАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО ПРОИЗВОДСТВО**).

Въ днешно време начинътъ на производството въ всички напреднали страни е *капиталистически*. Тоя начинъ на производството днесъ се вмѣква въ живота на всички народи, даже и въ живота на народи, останали най-назадъ въ развитието си. Той господарува днесъ. За това изучаванieto му е най-налѣжаще дѣло.

Капиталистическия начинъ на производството не го е имало винаги. Неговото господаруване се захваща отъ нѣколко вѣка насамъ. Преди това въ различни времена сж господарували различни начини на производството. Въ първобитнитѣ времена е господарувалъ *коммунистическия* начинъ; въ древнитѣ времена — начина, основанъ на робската наредба;

*) *Neue Welt*, отъ гдѣто превеждаме тоя расказъ, прави къмъ послѣднитѣ думи на С. И. Тургенева, слѣдующата бѣлѣжка: „Доказано е, че Парижъ не е билъ запаленъ отъ парижкитѣ работници; тѣй сжщо е доказано, че и заложниците не сж биле растрелани отъ парижкитѣ работници. Най-голѣмата вина на тогавашното нещастие лѣжи на тѣй нарѣчената „партия на порядъка“.

**) Производство отъ произвеждамъ, изработвамъ,

въ срѣднитѣ вѣкове начина на производството, основано на еснафската и феодалната наредба.

Но всички тия начини на производството иматъ едно общо нѣщо. Това е *обществения* имъ характеръ.

За да има производство необходими сж двѣ нѣща. Първо, трѣбва да има върху какво да става производство. Съ други думи, трѣбва да има предмети, които, като се обработятъ, могатъ да станатъ сгодни за задоволяване на чововѣческитѣ потребности, да станатъ *продукти*. Тия предмети чововѣкъ взема отъ природата. Ще рече, за да има производство, трѣбва чововѣцитѣ да се обръщатъ къмъ природата. Не стига това. Самъ чововѣкъ не може да произвежда всичко потребно за живѣние. За това трѣбва съединението на различнитѣ работи на други чововѣци. Ще рече, чововѣцитѣ произвеждатъ, като влизатъ въ взаимни сношения и съединяватъ различнитѣ си работи. Само тогава чововѣцитѣ могатъ да влизатъ въ сношение и съ природата и да произвеждатъ.

Така е ставало винаги. Чововѣцитѣ, за да добиятъ срѣдства за живѣние, винаги сж се съединявали въ голѣми или малки общества. Вънъ отъ обществото не може да има производство.

Но въ различни времена взаимнитѣ сношения на чововѣцитѣ въ обществото, както и условията при които тѣ съединяватъ своитѣ работи за да произвеждатъ, сж съвсѣмъ различни. Това зависи отъ голѣмината на *производителнитѣ сили*, сир. отъ оръдията, съ които чововѣцитѣ произвеждатъ. Когато чововѣцитѣ знаятъ само лѣка и стрѣлата, встъпватъ въ едни опредѣлени сношения и свърски по между си. А когато, освѣнъ лѣка и стрѣлата, знаятъ и други оръдия, като земледѣлческитѣ, а така сжщо знаятъ и да въспитаватъ животнитѣ, чововѣцитѣ встъпватъ въ други сношения и свърски по между си и т. н.

Всички взаимни сношения и свърски, въ които влизатъ чововѣцитѣ за да произвеждатъ, всички условия, при които тѣ съединяватъ своитѣ работи за сжщата цѣль, съставляватъ така нарѣченитѣ *обществени отношения*, или *общества*. Въ различнитѣ времена на чововѣческата история тия общественни отношения сж биле различни. Споредъ това и обществото на всѣка историческа стѣпень отъ своето си развитие има опредѣленъ, отличителенъ характеръ.

Да обяснимъ това съ примѣри.

Какго се знае, въ началото на своето си развитие всички сегашни народи сѣ образували малки или голѣми земе-дѣлчески общини. Въ тия общини виждаме членоветѣ сѣди-пени за взаимно спомагание въ различнитѣ работи. Всички работи въ общината се раздѣлятъ между всичкитѣ ѣ членове споредъ възрастта, споредъ пола и споредъ времената на годината. Едни обработватъ земята, жънатъ и гледатъ до-битъка, други предатъ, тъкатъ и шиятъ, трети се занима-ватъ съ грънчарство, четвърти съ дърводѣлство и т. н. Про-дуктитѣ отъ това общо работение се распредѣлятъ между всички. Инакъ и не може да бже тука. Защото всички работи сѣ свързани една съ друга.

Производството въ тия общини е *общественно*, основано на общия трудъ и на общото ползувание отъ продуктитѣ на труда. Оржията на труда, както и продуктитѣ на труда не сѣ частна собственостъ на всѣкиго отъ работницитѣ, а сѣ собственостъ на цѣлата община, сѣ *обществена собственостъ*. Въ първобитнитѣ общини е господарувало *комунистическия* начинъ на производството.

При комунистическия начинъ на производството у пър-вобитнитѣ земеделѣчески общини *раздѣлението на труда* дос-тига до една твърдѣ висока стѣпень. Освѣнъ раздѣлението на труда, който отива за произвеждане на продукти, по-трѣбни за живѣние, намираме и едно подробно раздѣление на труда, който отива за управлението на производството и общинитѣ, за водение на смѣткитѣ имъ съ другитѣ общини, за надгледвание върху изпълнението на общия планъ на ра-ботитѣ, за водопроводитѣ, за богуслужебнитѣ работи, за про-свѣщението и даже за пѣнието и игритѣ. Такова високо раз-дѣление на труда виждаме въ земеделѣческитѣ Индуски об-щини, остатъци отъ които се срѣщаха до послѣдно време, а така сѣщо и у Ирокезскитѣ общини, описани отъ Морга-на. Въ тия общини намираме комунистическо производство, което става споредъ единъ точно опредѣленъ планъ, съ смѣтка. Всички работи, които извършватъ членоветѣ на общинитѣ сѣ тѣсно свързани едни съ други; едни работи допълватъ дру-гитѣ. Всички работници работятъ за цѣлата община и за нейнитѣ членове. Възнаграждение за работата си всѣки по-пучава частъ отъ общитѣ продукти.

Това комунистическо производство и днесъ се срѣща у нѣкои народи въ видъ на остатъци. Примѣръ на такава общественна форма на производството днесъ представляватъ селскитѣ патриархални домакинства, въ които се запази за-дружността и които всичко потрѣбно за живѣние си изработватъ сами. Такива селски домакинства, както се знае, се основаватъ на общото работение и общото ползувание отъ продуктитѣ на труда. И тука орждията и продуктитѣ на общественния трудъ сж обща собственность, а не частна. Работитѣ сжщо така се распредѣлятъ между членоветѣ на домакинството споредъ възрастта, пола и времената на годината. И тука продуктитѣ на труда се *распредѣлятъ* между всички и споредъ нуждата на всѣкиго.

Отличителния характеръ на комунистическия начинъ на производството се състои въ слѣдующето. Въ него ний ясно виждаме една тѣсна свѣрзка между различнитѣ работи, които извършватъ членоветѣ на обществото. Работата на всѣки е тѣсно свѣрзана съ работата на всички и обратно. Въ него ясно виждаме общественитѣ отношения на чловѣцитѣ и взаимнитѣ имъ дѣйствия, насочени на една обща цѣль — произвеждане на продукти. Тука продуктитѣ създадени отъ взаимно свѣрзанитѣ работи не играятъ никаква друга роля, нѣматъ никакво друго назначение освѣнъ да задоволятъ потрѣбитѣ на самитѣ производители.

Не така стои работата при производството, основано на робската и еснафско-феодалната наредба. Но право противоположно на комунистическото производство е капиталистическото, което днесъ господарува. Въ капиталистическото общество работитѣ на отдѣлнитѣ чловѣци нѣматъ никаква тѣсна свѣрзка и не се явяватъ насочени, поне не личи да сж насочени къмъ една обща цѣль. Въ капиталистическото общество продуктитѣ не се създаватъ за непосредствено задоволѣние потрѣбитѣ на самитѣ производители, а получаватъ особно назначение, съвсѣмъ самостоятелно отъ волята и желанията на чловѣцитѣ. Яснитѣ взаимни отношения на чловѣцитѣ, които виждаме въ комунистическото общество, въ капиталистическото се губятъ, забулятъ се, така да кажемъ, отъ продуктитѣ. Общественния характеръ на производството се запази, по намѣсто отношения на чловѣцитѣ, виждаме отношения на нѣщата, на продуктитѣ. Това съставлява отличителния ха-

раakterъ на капиталистическото производство.

Нека разгледаме тоя отличителенъ характеръ по-отблизо.

Всѣкой е слушалъ да казватъ: „национално богатство“, „нар. богатст.“, „богатство на обществото“. Когато казваме това, разбираме богатството на цѣлъ народъ, на цѣло общество. Въ първобитнитѣ общини „народното имъ богатство“ се състои отъ сборътъ на орждията на труда, на продуктитѣ, на зданията, на добитъка и т. н. Сжщо така и богатството на днешното общество се състои отъ сбора на сжщитѣ вѣща. Но тука веднага забѣлѣзваме гоѣмата разлика между богатството на първобитнитѣ коммунистически общества и богатството на днешнитѣ. Въ първитѣ богатството е *общественно*, а назначението на продуктитѣ е да задоволятъ напразно потрѣбитѣ на самитѣ производители. Въ вторитѣ богатството е частна собственостъ на отдѣлнитѣ членове на обществото, а назначението на продуктитѣ не е да задоволяватъ потрѣбитѣ на самитѣ производители, а съвсѣмъ друго.

Ако разгледаме богатството на днешнитѣ общества, ще видимъ, че то се състои отъ *стоки*. Въ коммунистическото общество *стоки* нѣма, а има само продукти за изѣждане, за износване, за *потрѣбление*. Въ днешното общество, обротно, има само *стоки*. Превръщанието па всички *потрѣбителини продукти* въ *стоки* — това отличава капиталистическото производство отъ всички други производства, презъ които е минало чловѣчеството.

Отъ казаното слѣдва, че, за да си изяснимъ отличителното свойство на капиталистическото производство, трѣбва да знаемъ, що е стока.

И наистина що е стока?

Единъ кундураджия, който е произвелъ единъ чифтъ кундури, за да ги носи самъ си, е произвелъ единъ продуктъ за собствено потрѣбление. Но кундуритѣ, които той прави не за себе си, а за да ги *размѣни* съ дрѣхитѣ на терзията или гвоздеитѣ на желѣзаря, вече получаватъ друго назначение. Кундуритѣ въ тоя случай сж *стока*.

И така, *стока* се казва *всѣки предметъ, който се произвежда не за собствено потрѣбление на производителя или на опредѣлени свързани съ него чловѣци, а за размѣна съ други предмети*.

Отъ това опредѣление на стоката виждаме, че кунду-

ритѣ си оставатъ пакъ кундури и тогава, когато тѣ сж направени за собствено употрѣбление и когато сж направени за размѣна съ гвоздеитѣ на желѣзаря. И въ двата случая въ кундуритѣ никакво измѣнение не става, както не става никакво измѣнение и въ гвоздеитѣ, на които се размѣняватъ тѣ. Ще рѣче, единъ продуктъ за да стане стока не зависи отъ неговата природа, а отъ това служи ли той за размѣна или пъкъ служи за собствено потрѣбление на производителя. Да стане единъ продуктъ стока зависи отъ назначението, което му се дава въ обществото, отъ *общественното му назначение*.

Както видѣхме, въ първобитнитѣ общини продуктитѣ се *распредѣлятъ* между членоветѣ. Въ тѣхъ размѣна на продуктитѣ нѣма. За това нѣма и стоки. Богатствата на първобитнитѣ общини се състоятъ само отъ потрѣбителни продукти. Тѣкмо обратното виждаме въ капиталистическото общество. Въ него всички, може да се каже, продукти приематъ формата на стоки. Ако тукъ-тамъ се срѣщатъ още въ него продукти, които не сж стоки, срѣщатъ се за това защото останали сж още остатъци отъ старитѣ начини на производството. Но сега повече и повече послѣднитѣ изчезватъ, а отъ това повече и повече продукти се превръщатъ на стоки.

Продуктитѣ ставатъ стоки чрезъ размѣна. Размѣната се явява като плодъ отъ порастналитѣ производителни сили. Когато въ първобитнитѣ земледѣлчески общини производителнитѣ сили порастнаха до толкова, щото за обработването на земята отива по-малко работа, отъ колкото преди; когато общинитѣ захванаха да изработватъ повече орждия, отъ колкото имъ трѣбватъ; когато общинитѣ могатъ да опитомяватъ повече добитѣкъ, отъ колкото имъ е потрѣбенъ; тогава тѣ захващатъ да размѣняватъ излишека отъ продуктитѣ си. Тоя излишекъ отъ продуктитѣ чрезъ размѣната се превръща въ *стока*.

Порастналитѣ производителни сили измѣниха начина на производството. Това измѣнение искаше едно расширение на общественния трудъ. Но първобитния коммунизмъ не можеше да доведе до такава расширение. Защото първобитнитѣ общини бѣха чужди една на друга, тѣ бѣха отдѣлни и независими една отъ друга. Тая отдѣлность и тая независимостъ на общинитѣ прѣчеше да се расшири общественния трудъ

чрезъ разширението на комунистическия планомѣренъ трудъ. За това именно разширението на общественния трудъ се извърши чрезъ размѣната на излишека отъ труда между отдѣлнитѣ общини. Но таква разширение на общественния трудъ докара отпадъка на комунистическото производство и го превърна въ производство на независими единъ отъ други работници, орджията и продуктитѣ на които принадлежатъ въ частна собственостъ.

И така, порастванието на производителнитѣ сили въ общинитѣ и независимостта имъ една отъ друга създадохъ размѣната. А размѣната поведе къмъ отпадванието на комунистическото производство и появяванието на производството на независими единъ отъ други частни работници.

Производството пакъ запази своя общественъ характеръ, по начинътъ на производството съвсѣмъ се измѣни. Преди, както рѣкохме, работитѣ на работницитѣ бѣха тѣсно свързани една съ друга; една работа се отнасяше къмъ друга. Слѣдъ паданието на комунистическото производство, тая тѣсна свързка между работитѣ на работницитѣ изчезна и обществото се распадна на отдѣлни частни работници. Преди продуктитѣ на общественния трудъ бѣха обща собственостъ на цѣлата община; а продуктитѣ се *распредѣляха* между членоветѣ споредъ нуждитѣ на всѣкого. Слѣдъ распаданieto на работницитѣ въ отдѣлни и независими работници продуктитѣ и орджията станаха частна собственостъ на всѣки отдѣленъ работникъ и продуктитѣ не се распределѣятъ, а се *размѣняватъ*. Преди потрѣбитѣ се задоволяваха отъ общото богатство, а подиръ чрезъ размѣната.

Кржгътъ на размѣната първо време бѣше твърдѣ малъкъ. Той все повече и повече се разширява съ уголѣмението на производителнитѣ сили. У старитѣ народи основани на робството кржгътъ на размѣната е твърдѣ малъкъ. Робитѣ произвеждатъ продукти за задоволение потрѣбитѣ на своитѣ господаре и на собств. си потрѣби. Само излишека се размѣняваше между отдѣлнитѣ робовладѣлци. Но съ порастванието на производителнитѣ сили тоя кржгъ на размѣната стана по-голѣмъ и въ среднитѣ вѣкове той е много по-голѣмъ, отъ колкото въ старо време. Порастванието на производителнитѣ сили, а заедно съ тѣхъ и кржгътъ на размѣната на продуктитѣ, постъпенно измѣняваше и начинътъ на произ-

водството. Производството на робитѣ се превръща въ производство на колоната и на еснафски. Робската организация на производството пада и се явява феодално--еснафската, която се продължава презъ среднитѣ вѣкове.

Но и въ срѣднитѣ вѣкове кръгътъ на размѣната е още твърдѣ ограниченъ. Производителнитѣ сили бѣха още малко развити. Но отъ петнадесетия вѣкъ производителнитѣ сили захващатъ да растатъ. Въ тоя вѣкъ се яви барута, сѣтъ се намѣри компасътъ и книгопечатанието. Благодарение на компаса се откри морския пътъ за Индия и Китай и се откри новия свѣтъ — Америка. Съ една дума, производителнитѣ сили порастнаха въ голѣми размѣри. Отъ това кръгътъ на размѣната захваща да обгръща цѣлъ свѣтъ. Разви се една широка морска търговия, която отъ своя страна поиска още повече продукти за размѣна. А отъ това начина на производството се измѣни. Феодално-еснафския начинъ на производството систематически се замѣстя отъ капиталистическия.

Както видѣхме размѣната прави продуктитѣ *стока*. За това колкото по-голѣмъ става кръгътъ на размѣната, толкова повече продукти ставатъ *стока*. Днесъ благодарение на извънредното порасване на производителнитѣ сили кръгътъ на размѣната обгръща цѣлия свѣтъ, включително и най-закжспелитѣ народи. За това днесъ всички продукти сж *стока* и все повече и повече продуктитѣ ставатъ *стока*. Ето защо днешното капиталистическо производство се казва *стоково производство* или *производство на стоки*.

Стоковото производство е *обществена* форма на производството. И то не може да става внѣ отъ общественитѣ отношения. То даже е разширение на общественото производство, което едно време бѣше коммунистическо.

Въ стоковото производство, както видѣхме производителитѣ и тѣхнитѣ работи нѣматъ никаква взаимна свѣрска, не се отнасятъ една къмъ друга. Производителитѣ не се сношаватъ направо единъ съ други. Продуктитѣ иматъ особено самостоятелно назначение, играятъ самостоятелна роля. Така, наприкладъ, кундураджията който има нужда отъ гвоздеи, придобива ги, като размѣнява кундуритѣ на гвоздеи. Но работата на кундураджията и работата на желѣзаря нѣматъ никаква свѣрска по-между си. Кундураджиятата не се сношава направо съ желѣзаря. Първия размѣнява кундуритѣ съ

гвоздеитѣ на вториѣ, безѣ да се видятѣ даже единѣ съ други безѣ да влизатѣ въ каквито и да сѣ прави отношения по между си. Тѣ се сношаватѣ, тѣ влизатѣ въ отношения, чрезѣ стокитѣ си. Съ други думи, въ стоковото производство не хората се сношаватѣ единѣ съ други, а се сношаватѣ стокитѣ една съ друга. Излиза, че въ стоковото производство не кундураджитѣ работи за желѣзѣря и че на общество не работата на желѣзѣря и на кундураджитѣ е потрѣбна, а като че ли гвоздеитѣ и кундуритѣ иматѣ особенни свойства, като че тѣ иматѣ мистически (таинствени) свойства. Въ стоковото производство отношенията на хората, както бѣше въ коммунистическото общество и както го иска общественния характерѣ на труда, се замѣстѣ съ отношенията на нѣщата, на продуктитѣ.

Отѣ всичко горѣказанно заключаваме слѣдующето. Преди производството бѣше направо общественно. За това то можеше да се опредѣля отѣ самото общество и да се води отѣ него планомѣрно. При такова производство производителитѣ се отнасяха единѣ къмѣ други направо, работѣха на право и въ тѣсна свѣрска единѣ за другѣ. Отношенията на производителитѣ бѣха ясно видни, защото направо се сношаваха, а не чрезѣ продуктитѣ. Но въ стоковото производство работитѣ станаха частни и зеха да се водятѣ отдѣлно и независимо едни отѣ други. Отѣ това се изгуби планомѣрното производство. Отношенията между производителитѣ станаха отношения между продуктитѣ. Въ стоковото производство опредѣлението на взаимнитѣ сношения между производителитѣ не става отѣ самитѣ производители; тѣ ставатѣ не споредѣ волята имѣ; тѣ се управляватѣ отѣ общественнитѣ сили. За това тѣ сили, като не можаха да си ги обяснятѣ, се обясняваха съ нѣкакви *божественни сили*, обясняваха се съ божественната воля, а по сетитѣ въ „по-просвѣтеннитѣ вѣкове“ тѣ се смѣтатѣ за „природни сили“.

Въ стоковото производство на продуктитѣ на труда се дава особно назначение, придаватѣ имѣ се особни свойства, несѣгласни съ природата имѣ. За това додѣто не сѣ обяснятѣ тѣя свойства отѣ отношенията на производителитѣ единѣ къмѣ други при стоковото производство, тѣ се явяватѣ таинствени, за обяснението на които търсятѣ и таинствени

причини, каквито сж спомѣнатитѣ божественна воля и природни сили. За буржуазнитѣ економисти, които не дирятъ обяснение на особеннитѣ свойства на стокитѣ въ особеннитѣ отношения на производителитѣ въ стоковото производство, стоката се явява като предметъ въодушевленъ, надаренъ съ чувствени свойства.

Откритието на тия особенни свойства на стоката, отъ отношенията на производителитѣ въ стоковото производство, се дължи на К. Марксъ. Додѣто чловѣкъ не си обясни особенния таинственъ характеръ на стокитѣ, не е възможно да си обясни чловѣкъ добрѣ и цѣлото капиталистическо производство.

Д—въ.

БЕЗЪ ЛЮБОВЬ

Повѣсть.

(Продължение отъ брой 3 и 4).

Когато видя съпруга, че жена му го узна даже мълчеливо го осъди, той съобрази, че не попъ, а докторъ е нуженъ за родилницата, бързо излѣзе изъ кѣщи и слѣдъ малко се върна заедно съ единъ инвалидъ по медицината. Почти никой не диреше вече тоя самоучка докторъ, защото новитѣ звѣзди по медицината, особенно букурещскитѣ фелдшери, затъмниха неговата репутация. Но той не се отчайва, неизмѣнно стои въ аптеката, която се намира отдолу подъ неговата двоетажна кѣща. Него набути изведнѣжъ слисания мжжъ. Стария лѣкаръ вѣренъ на своитѣ начала — да утѣши и насърди чи болния, каза:

— Не бойте се, сичко отива прекрасно, нека си почине болната. Ще почакаме.

Останаха мжжѣтъ да дежурятъ при родилницата; бабитѣ отидоха да почиватъ презъ нощта.

Наистина, родилницата оставена сама на себе си изглеждаше на другия день по добрѣ. На третия — доктора поиска позволение да си доведе помощникъ. За голѣмо огорчение на Нена той доведе Стефанова, защото той първи се отзова на

приглашението, когато старият инвалидъ почна да излага необикновенния случай предъ другитѣ доктори.

Стефановъ безъ никакви съвѣщания пристѣпи изведнажъ къмъ работа: наложи щипци и слѣдъ два часа Рада произведе на свѣта едно слабо момченце и то почти мъртво. Стариия докторъ като го пое поклати съ глава, че нѣма да го бжде, Стефановъ скоро забѣлѣжи признакъ на животъ у дѣтето и почна съ нова енергия да свѣстява дѣтето. Бащата бѣше изуменъ отъ първия писъкъ на сина си. Тоя Стефановъ днесъ предъ неговитѣ очи вършеше чудеса съ помощта на медицината. Той даде животъ на жена му и на дѣтето му, които Нено считаше вече изгубени. Градъ потъ течеше отъ челото на младия докторъ. Той изглеждаше уморенъ и загриженъ; по нито благодарностъ за неговитѣ услуги, нито съжалѣние къмъ измѣчения чловѣкъ не смѣгчиха гнѣва на ревнивия мжжъ. Той презъ сѣчкото време го гледаше намръщенъ, коситѣ му настрѣхваха всѣки пжтъ, кога доктора се допреше до жена му. Най сетнѣ оставиха родилницата само съ нейната вѣрна слугиня. Тя поднесе на Рада премѣнено новороденото съ тантелена шепчица на глава, овито въ ленини, фанеляни и памуклии пелени, овързано съ много панделки, по Рада му се не зарадва. Тя бѣше до толкова измѣчена, че нищо на свѣта я не радваше.

На улицата бѣше кално. Отъ сутринята валя дъждъ. Есенната влага произваше коститѣ на чловѣка. Стефановъ излѣзе тоя день изъ не гостоприемната кжща на Ненови безъ да си почини, съвсѣмъ испотенъ и до гдѣто стигне у дома си истина. Вечерята на сжщия день той осѣти огънь, по и не обърна внимание на това, той се босше не за себе си, а за Рада. Само той разбираше отъ всички, които се намираха около нея, каква опасностъ я заплашва. Тя бѣше повредена, а той не можеше да ѝ помогне, защото го не поканиха. На другия день Стефановъ лѣгна. Петнайсетъ дни огъня на болния не намаля. Силенъ тифъ подкоси младитѣ сили. Настѣпи кризиса на слабостъ, той видя себе си на край жизнения пжтъ; поиска перо и мастило; написа на едно листче хартия: „Смъртта прекратява живота ми, но духа не умира, приятелко! Както душата е вѣчна, тѣй и любовта не угасва и задъ гроба. Душата ми и любовта ми вѣчно принадлежатъ на тебе“. Ржката му треперяше, едвамъ написа бодния тия думи

съ голѣма мъка и се повали. Подиръ малко той кълмна на сестра си, която стоеше край леглото му съ заплакани очи. Тя се наведе надъ главата му, братъ ѝ произнесе съ слабъ гласъ: „Рада“, като показваше на исписаното листче, което урони отъ портфейла си. Сестра му разбра, че то трѣбва да се предаде на тѣхната приятелка — Рада. Братъ и сестра често приказваха за тая чудна жена. Сестра му дигна листчето отъ земята, пригъна го и го скри въ пазвата си. Но братъ ѝ го поиска, той изново поиска да го подигне сестра му на неговото лѣгло; тури писмото си въ пликъ, подписа и подиръ това спокойно си сложи главата на възглавницата. Сестра му не знаеше да чете, ни да пише. Тя бѣше проста жена, вдовица съ петъ дѣца, които мъжъ ѝ остави подиръ смъртта си съвсѣмъ дребни. Съ труда на ржцѣтъ си тя ги отгледа, сега сѣко си поело грижата, а майка имъ се прибра при брата си да почине на старостъ. Тя не може да се нарѣче стара жена — четиридесетъ годишна жена не е стара, но изглеждаше бабичка, защото я съсипа тежакъ трудъ и грижи. Отъ една година време какъ се е завърналъ братъ ѝ отъ странство, тя живѣе при него спокойно. Сега загива нейната опора. Тя ридай неутѣшно. Болния направи още едно усилие надъ себе си, събра слабитѣ си сили за да се прости и съ сестра си. Той я повика при себе си, показа на часовника си, тя го зе, подаде ѝ сжщо прѣстена отъ ржката си. Сестра му бѣше единственна негова наслѣдница, той нѣмаше друго наслѣдство за нея. Наистина, младия докторъ доби въ кжсо време доста голѣма практика, но пари не бѣше спечелилъ, защото не цѣреше за да богатѣе, както другитѣ доктори, а да помага на ближнитѣ си. Съ своята гумманность той спечели популярность, него обичаше и благославяше сиромашята; а за него тѣхната искренна благодарность бѣше най голѣма награда.

Стефановъ изглеждаше спокоенъ, блѣдното му испито лице изразяваше кротость. Той се помъчи да утѣши сестра си и почна съ слабъ гласъ: „Не тужи, сестро, че умирамъ младъ.... Не се свършва всичко тукъ... на земята. Земята прибира... което е нейно. Духа е вѣченъ, той отива въ вѣчността..... Ти си християнка, знаешъ, че душата е безсмъртна. Азъ съмъ спиритъ.... вѣрвамъ, като тебъ... че духа е вѣченъ. Всичко се измѣнява на свѣта и ний се измѣняваме, за да станемъ по-свършенни. Всѣкой се радва на доброто,

смъртта води къмъ по-свършенъ животъ.... Тя не е никакъ страшна... Раздѣлата е тѣжка... но..." Болния се уморяваше и по-често взе да си почива, най-сетнѣ и съвсѣмъ не можеше да му се разбере думата. Той заклопи очи. Сестра му излѣзе polegичка въ съсѣдната стая, за да се наплаче. Тя помисли, че братъ ѝ заспа. Но той скоро пакъ погледна безпокойно наоколо си, съгледа презъ отворенитѣ врата сестра си, която стоеше гърбомъ къмъ него и бършеше очитѣ си; той изново закри клѣпкитѣ на чернитѣ си очи, за да ги не отвори вече никога. Когато сестра му влѣзе тихо, като стѣпаше на прѣсти да го не събуди, намѣри тѣлото му още топло, но той вече не дишаше. Съ опитна рѣка тя закри очитѣ му, както нѣкога закри очитѣ на мжжа си и на двамата си по-малки синове.

За погребението на младия докторъ събраха помощъ неговитѣ колеги. Не безъ остроумие надъ негова филантропизмъ събираха докторитѣ скѣдни пожертвования за своя побратимъ. И Нено великодушно пожертвова два лева за погребението на своя приятель, безъ да смѣта колко му дължи за негова трудъ, положенъ около жена му и дѣтето му. Даже му не мина презъ умъ, че негова приятель пожертвува себе си, за неговото семейство.

Рада прекара опредѣления срокъ на лихусничеството — четиредесетъ дни въ кривата. Живота ѝ стоеше на конецъ. Телеграфически повикаха майка ѝ, когато стана много злѣ. Майката пристигна на седмия день подиръ разрѣшението на родилницата. Тя усърдно шеташе около дъщеря си. Съ нейното пристоявание, най-сетнѣ дъщеря ѝ се придигна. Майката не можеше да се нарадва, че Рада дигна глава отъ възглавницата. Струваше ѝ се, че втори пътъ е родила дъщеря си. Тукъ около болната стоеше тоя день и баба Пена. Тя расправяше на Рада за повинитѣ изъ града: коя жена родила, кой умрѣлъ, коя мома се сгодила. Отъ нея Рада се научи за смъртта на своя приятель.

„На озарана ме срѣщна сестра му и ми даде това писъмце за тебе,“ завърши старата слугиня своя расказъ, като извади изъ пазвата си писмото на покойния.

Когато Рада растреперана скѣса плика и прочете послѣдното сбогомъ на своя възлюбенъ, баба Пена го оплакваше тѣй:

— Добър човѣкъ бѣше горкичия; какъ се скри въ черната земя, такава младина! А Рада не заплака за своя вѣренъ другаръ, тя само испъшка: „защо ли съмъ оживѣла?“ Тутакси ушитѣ ѝ зашумеха, тя се повали на възглавницата. Слѣдъ единъ часъ Рада пакъ лѣжеше въ несвѣсъ. Силенъ огънь се появи у болната, тя бълнуваше: „вѣчно, вѣчно, пѣма го вече!“ Доктора се чудѣше отъ какво такива злокачественни симптоми у болната?

— Безъ причина не може да бѣде това, думаше той на майка ѝ, пѣщо сте я нахранили, или сте я истудили.

Горката майка се въртѣше около лѣглото на дъщеря си въ отчаяние. Напусто се мѣчеше да си припомни, съ що е погубила чедото си. Рада се мѣта и тѣжко диша, като че гредитѣ я натискатъ; натиска гърдитѣ си съ рѣцѣ да се не прѣснатъ. На гърдитѣ си тя скри завѣтното писмо. Кой можеше да помисли, че тая хартийка запали такъвъ силенъ огънь? Тоя огънь отъ силно огорчение най-мѣчно се гаси, но майката се не сѣщаше, тя редовно пои дъщеря си съ лѣкарства по една лъжица на часъ, както бѣше назначилъ доктора. Изново отрупаха болната съ ледъ на главата, изново се явиха на масата капки за успокоение, тѣ твърдѣ малко успокояватъ душевнитѣ вълнения. Но все пакъ Рада се покопоти, изгледа майка си и рѣче: „умирамъ, мале; ти не оставяй дѣтенцето ми; земи го у дома, като си трѣгнешъ.“ Майка ѝ се мѣчеше да я ободри, утѣшава я, че ще оздравѣе — туй що Рада най-малко можеше да желай подиръ тѣжката загуба за нея.

— Господъ е милостивъ, Радке, той пѣма да остави дѣтенцето ти сираче; ти трѣбва да живѣешъ зарадъ него, свѣрши майката нажалена, у самата утѣшителка надѣждата бѣше слаба да види дъщеря си на крака. Рада поклати глава отрицателно, а думитѣ на майка ѝ дълбоко се врѣзаха въ нейното сърдце. „Ти трѣбва да живѣешъ, зарадъ него,“ въртѣше се въ ума ѝ; но той го пѣма вече; нѣма любовь, нѣма надѣжда, защо ми е живогъ? вървеше тутакси подиръ първата мисль и послѣ мислитѣ се бъркаха. „Вѣчно, безпредѣлно, дѣ е то? Мъртвеци, страшни скелети, човѣшки трупове предъ очитѣ ѝ, подобни галюцинации планатъ болната.

— Ето ги, мале, вика тя.

— Нѣма нищо, синко, не се бой! утѣшава я оплашената

майка. Тя не види нищо отъ това, що види болната, но се бои повече отъ нея — бои се зарадъ нея. Нещастната майка трупа изново ледъ, компреси, растрива болната; огъня намалява. Болната спокойно разказва за страшнитѣ видѣния. Организма на слабата жена пренася много повече, отъ колкото гиганскитѣ сили на единъ мъжъ. Благодарение на скрития запасъ отъ сили, съ които природата е надарила жената, за да може да произвежда подобни на себе си организми, тя може да устои и на голѣми мъки и на голѣма скърбъ, значи нравствено и физически е по яка отъ мъжа, по жилава, макаръ и по нѣжна отъ него. За това казватъ, че женската натура е гъвкава, лесно се не троши, всичко пренася. И Рада пренесе душевнитѣ и физически мъки. Само се продължи още на мѣсецъ време нейната болѣстъ и цѣла зима крея на крака слѣдъ като се придигна. Никой не знаеше отъ що се топи Рада, защо вѣхне? На гърдитѣ си тя носѣше тоя талисманъ на любовта, когото нейния приятель бѣше ѝ завѣщалъ. „Той е мой, неговата любовъ е съ мене,“ повтаряше Рада всѣки пътъ въ тѣжки минути. Тя съвсѣмъ се промѣни въ послѣдно време. Обична книга ѝ стана Евангелието, защото въ него се говори за безсмъртие на душата. Въ религията младата жена се мъчеше да намѣри растуха. Религиознитѣ чувства я правѣха по равнодушна къмъ нейното нещастие. Тя бѣше равнодушна къмъ всичко на свѣта. Всички прежни удоволствия сега ѝ се виждаха празни и недостойни за внимание. Милосердие, любовъ къмъ ближнитѣ неопредѣлено мержелѣяха въ главата ѝ. Единствено развлечение на младата жена — музиката и тя взе религиозенъ характеръ. Въ гимнитѣ на всемогщия творецъ на вселенната тя чуваше гласа на своя възлюбенъ.

Нено бѣгаше въпъ отъ къщи отъ тая музика. Той казва, че пияниното му мириши на тъмянъ. И вряска на сина му скоро умръзна на бащата. Той сега се залови за ново запятие — пише многотомно философско съчинение. За туй често излиза изъ своя кабинетъ да креци на жена си: „у-мири тая пиццалка, едно дѣте не можешъ да залъжешъ!“ А малкото вряскало и не хае, че баща му съчинява нова философия. То често остава безъ кърмачка и силно протестира за тая несправедливостъ. Рада не може да кърми сина си по причина на дълго болѣдувание, а дойки не мо-

жаха да се задържатъ. Дордѣ стори Ненова синъ шестъ мѣсеца, седемъ дойки се промѣниха. Всѣка бѣгаше отъ това мрачно жилище. Рада плаче, или се моли въ единъ кѣтъ предъ кандилото на иконитѣ; а мжжъ ѝ се кара и пцува изъ кѣщи, никой не може да му угоди: всички го съсипватъ, всички го крадатъ, а жена му въ нищо се не бърка въ кѣщи, отъ всичко дигнала рѣка. Тя търпѣливо пренася всички оскърбления, както подобава на една благочестива християнка, носи тѣжкия кръстъ на своето нещастие безъ ропотъ. Многоотмното съчинение на Нена замръзна на първата тетрадка, както много други велики произведения, които самонадѣянния мжжъ начеваше. Той нѣмаше търпѣние да прочете до край една книга, камо ли да напише. Като всѣки дилитантъ той повърхностно разсѣждава за всѣки предметъ, за всичко се залавя и нищо до край не изкарва. Подиръ единъ два дена запятие въ кабинета си Нено обикновенно свършваше съ нѣкой пиръ въ шумна дружина. Пѣе, пие съ своитѣ другари, само не отъ своята кесия, препира се Нено и съ грѣмливи фрази заглушава всички, излиза побѣдителъ въ всѣка препирня, било то по политика, или по други въпросъ. Убѣжденията си Нено мѣнява споредъ времето: той бѣше голѣмъ либералъ, стана по кѣсно закѣснѣлъ консерваторъ, послѣ сопаджия. Съ една дума човѣкъ на времето. При всѣко правителство е избранъ за депутатъ, но пари не можѣ да спечели, както другитѣ наши държавни мжже, защото нѣмаше служба. Той има доста голѣмо наслѣдство отъ своя вуйка за да живѣе охолно, не дири кокалъ. Макарь да казватъ, че наслѣдството, както лесно дохада, тѣй лесно и отода, но Нено знае да писти, негова капиталъ расте въ банката непокътнатъ. Въ карти играта му помага да живѣе безъ трудъ. Вино, карти и ловъ, ето призванието на нашия поетъ.

Рада слѣдъ като се избави отъ дойки научи сина си да яде. Тя сама му приготвяше храна, сама го бави, чисти и приспива, скоро малкия пискунъ се оправи, бѣзитѣ му се зачервиха и налѣха като кръгли ябълки, той спокойно вече играеше съ майка си на десетия мѣсець отъ рождението. За това пѣкъ Рада отъ постоянни бденія надъ рожбата си, отъ болѣстѣта и отъ скърбъ, стопи се катъ воценица, страпитѣ ѝ се покриха съ лекета, не остава и сѣнка отъ на-

прешната цвѣтуща хубость на младата жена.

Нено голѣмъ поклонникъ на женската красота, сега съвсѣмъ истина къмъ жена си, той се даже тѣготеше отъ своето семейство, бѣгаше отъ жена си. По цѣли дни и нощи се не завръщаше въ къщи. Услужливи приятелки на Рада обаждаха ѝ често за измѣната на нейния съпругъ. Тя му се не сърди за туй, по християнски всичко прощава, даже на враговетъ си. Но сблъскванията между мъжъ и жена взеха да ставатъ по чести и по упорни, колкото повече дѣтето почна да разбира. Въ къщата на Ненови пакъ се появиха картини съ голи жени, майката настояваше тия картини да се снематъ отъ стѣнитъ, защото дѣтето ги гледа и запитва. Бащата упорствуваше въ своитъ груби прищевки. Майката съ особни грижи изаѣмаше сина си отъ лоше влияние. Малко по малко Евангелието отстъпи предъ съчинението на Русо—Емилъ. Нено даваше лошъ примѣръ на сина си съ своята грубость. Рада се кара за това съ мъжа си. Той се присмива и надъ нейната система на възпитанието и надъ нейния филантропизмъ.

Рада е председателка на женското дружество, за това я посещаватъ много сиромашкини. Тя положи голѣмъ трудъ да увеличи капитала на дружеството и да расширочи неговата благотворителность. Съ тая цѣль по предложението на председателката дружеството отвори фурна дѣто се вадеше освѣтъ чистъ, прекрасенъ хлѣбъ, още се печѣха количета, писмети и кораби, които продаваха много бѣдни дѣца по цѣлия градъ и съ това се прехранваха. Сама Рада приготвяше тестото по готварската книга за млади домакинки; дружеството отвори перачница, която даваше работа на много бѣдни жени и момичета; сжщо тѣй по нейната инициатива дружеството отвори училище по ржкодѣлието. Въ него преподава сама председателката на дружеството всѣки день. Много други госпожи по нейния примѣръ се занимаватъ въ класовѣтъ за ржкодѣлия по единъ два часа въ седмицата. Ученицитъ се хранѣха въ училището, по тѣхната работа покриваше разноскитъ и дружеството даже печелѣше отъ поржчкитъ, които се правѣха отъ вѣнъ и лотариятъ отъ ржкодѣлията на бѣднитъ възпитаници.

Всички граждане почитаха Рада като умна и енергична гражданка. Особно нейнитъ ученици бѣха силно привързани

къмъ своята учителка, защото тя се отнасяше съ любовъ къмъ тѣхъ, а не съ пренебрежение, както другитѣ благодѣтелки, които преподаваха ржкодѣлие въ училището за бѣдни дѣца. Само мжжъ ѝ силно протестираше, че тя не си гледа кжщата, че много скитала и приемала всѣкакви дрипави просѣлкени въ кжщи.

Единъ день той испѣди настоятелкитѣ на женското дружество, които бѣха се събрали на съвѣщание у Ненови.

— Трѣбва да се тури край на твоитѣ лудории, каза той на жена си, слѣдъ като заминаха женитѣ, азъ нѣма да търпя вече тия мезлиши въ кжщата си.

— Край и на моето търпение отговори жена му.

Тя влѣзе въ стаята при сина си, дѣтето като я видя, остави играчкитѣ си, затече се къмъ нея и обви ржчичкитѣ си около шията на майка си. Тя цалуна хубавото си момченце, сложи го на кревата му и го гледаше нажалена. Дѣтето се заигра тутакси. То почна да се катери по майка си и весело се смѣеше. Тѣй безгрижно нѣкога е живѣла и Рада, като него, но въ послѣднитѣ четири години отъ своето задомяване, тя испита толкова мжки и разочарования, мина школата на злочестивата и на много нѣща се научи въ туй кратко време. У нея отдавна бѣше узрѣло рѣшението да остави кжщата си, дѣто и тя и нейното мило чедо се задущатъ отъ безобразния животъ на стопанина. Само едно нѣщо я задържаше — сждбата на сина имъ. „Какво ще стане съ тебъ, синко? Какво ще правя, ако ме лишатъ отъ тебе? Какъ ще търпя да те гледамъ въ чужди ржцѣ?“ мислеше си майката. „Той не обича нито дѣтето си, тоя бездушнень егоистъ никого не обича, той незнае любовъ. Не ще пожелае да има грижи съ дѣтето си, нито ще му го дамъ,“ каза си Рада и пакъ нѣжно цалуна руменитѣ бузици на свой милъ синъ. Слѣдъ като взе послѣдното рѣшение, тя излѣзе изъ кжщи, безъ да слуша крясъка на мжжа си: „кждѣ пакъ ще миткашъ? по просия ли трѣгна?“

Още на сжщия день тя си приготви квартира у една своя приятелка вдовица, на която двѣтѣ дъщери се учѣха при нея въ училището за бѣднитѣ дѣца. Тя често преглеждаше това семейство. То свои вѣти дрѣшки даваше на момиченцата, то снабдяваше съ работа вдовицата. Сега нейната кжщица нѣмапче кираджии, Рада зае праздната стая, отъ

която бѣдната жена земаше по нѣколко лева на мѣсець. Тая благодарна жена не искаше никаква кирия отъ Рада. Тя се погрижи да нареди колкото може удобно и по-чистичко стаята. Рада си прибра дрѣхитѣ и остави една записка на мъжа си да ѝ ги прати по дадения адресъ. Той се не замисли, нито се почуди на записката на жена си, защото тѣ отдавна живѣяха отдѣлно всѣкой за себе си, само че подъ една стрѣха. Това съединение бѣше мъчително и за двѣтѣ страни.

Когато момчето подаде Радината записка на Нена, той му показа на двата куфара въ спалнята и заръча да ги занесе на госпожата. Но не тѣй просто приеха хората новината, че Рада оставила мъжа си: всички гракнаха отгорѣ ѝ. „Защо се не покорява на мъжа си?“, думаха до сегашнитѣ нейни приятели. „Да е прокопцала, нѣма да я испъди мъжъ ѝ, казваха други. Но имаше и такива, които имъ възразяваха: пчелата отъ медъ не бѣга“ Тия послѣднитѣ сами испытваха сладостта на семейното щастие на Рада, готови бѣха сѣки часъ да послѣдватъ нейния примѣръ, но не се надѣваха катъ нея на своитѣ сили. Числото на такива злочести жени е доста голѣмо. Тѣ видѣха въ постѣпката на Рада протестъ противъ своето несносно положение, за това ѝ помагаша както могатъ: намѣриха ѝ три урока по музика и единъ по французски языкъ. Рада почна да живѣе съ своя трудъ. На първо време живота бѣше твърдѣ тежъкъ. Тя излѣзе изъ дома си безъ двѣ пари. Отъ начало Рада испытваше нужда. Но за нея нуждата не бѣше толкова отегчителна, колкото подчинението на единъ умразенъ деспотъ. Само за сина си Рада се безпокоеше. Наистина, и у баща си той не бѣше навикналъ на изобилие, защото Нено е пестиливъ човѣкъ, особно въ къщи, но майка му винаги се грижеше да има питателна храна за дѣтето. Сега и това тя не можеше да направи, защото заплата за уроцитѣ си още не получила, пъкъ като получи за какво по-напредъ да заплати? сичко трѣбва, а колко е мъчно за една жена да си искарева хлѣба! Връзъ тия грижи и нужда додоха и други неприятности: Женското дружество предложи на предсѣдателката да си даде оставката. Рада предаде дѣлата на дружеството на новоизбраната предсѣдателка, която имаше трима любовници и единъ рогатъ мъжъ. Тая почтенна дама счете за нужно да

отстрани Рада отъ училището за бѣдни ученици, защото е безчестна жена понеже напустнала мъжа си. Това бѣше най тежко за нея. Рада обичаше ученицитѣ си, както своето дѣте. И тѣ бѣха искрено превързани къмъ своята учителка. Повечето отъ тия момичета бѣха сирачета и гледаха на Рада не само като на учителка, но и като на своя майка. Слѣдъ нейното отстранение отъ училището много ученици напуснаха класовитѣ за ржкодѣлие. Малко по-малко и самото училище се закри, защото малко сж такива хора, които безкористно се предаватъ на общо дѣло, както Рада. Отъ сички оставената жена никой вече не посѣщаваше освѣнъ прѣжнитѣ нейни ученици, които търпѣха нужда и презрение отъ хората, както нея. Тя имъ заяви, че тѣ немогатъ вече да работятъ за себе си и тя на драго сърдце ще имъ помага. Около Рада се събраха пакъ десетина момичета заедно съ дъщеритѣ на бѣдната вдовица. Съ тѣхъ Рада дѣлеше залака си. Тя имъ събира работа отъ прежнитѣ свои богати познайници, крои, шие съ тѣхъ заедно. Тѣ сега печелеха толкова отъ своя трудъ че можеше сѣка една отъ тѣхъ да ходи спретнато. Снабди-ха се даже съ панделки, таителки и други украшения, които съставляватъ необходимостъ за костюма на младитѣ моми. Но какъ се доставятъ тия дреболии, какъ се цѣни женския трудъ и какъ мъчно се добива работа, това само Рада знае...

Мина се година време отъ какъ Рада напустна благословенното огнище на мъжа си, а парясване още нѣма. Нито тя нито мъжъ ѝ бърза да се развърже, за него жени много, а тя обича тогова, когото нѣма вече между живитѣ; но все пакъ е теготи това неопредѣленно положение, тя очаква рѣшението на църквата съ нетърпение. Единъ день тя се представи на митрополита да иска рѣшението на св. църква. Митрополита минаваше за образованъ човѣкъ; той се представи за такъвъ на просителката, прие я съ свѣтска любезностъ и почна да говори като съ образована жена. Почтенния митрополитъ говори за умственитѣ способности на жената, за нейното влияние въ семейството и въ обществото, за нейнитѣ добродѣтели. — Това е голѣмо заблуждение, дѣто казватъ, че жената по ума и способнитѣ си не може да се сравни съ мъжа, каза той. На много жени имъ стига ума за сѣка работа повече отъ колкото мъжетѣ имъ. Тѣ сж предвидливи. Изведпъжъ схващатъ смисъла на работата. Такава

проницателностъ нѣма у мъжѣтъ. И по характера си жената стои по горѣ отъ мъжа. Когато една жена се убѣди, тя прокарва своята идея, предъ никакви спънки се не спира. Мъжътъ и безъ да осѣти трѣгва по волята на жена си. Нравственото влияние на жената въ семейството не се ограничава само съ мъжа. Тя има голѣмо влияние и надъ обществото, защото обществото не е друго освенъ много семейства събрани въ едно, и каквито сж тия семейства такова е и обществото. Да се подигне едно общество, единъ цѣлъ народъ, трѣбва нравствено да се подигне жената. Само образована, добръ възпитана майка може да облагороди семейството. За това е много важно жената да стои на извѣстна умствена и нравствена висота, за да бжде нейното влияние благотворно надъ обществото. Ако е лишена отъ тия качества, тя има сжщо тѣй глияние, но пагубно влияние“.

Рада слушаше единъ видъ нова проповѣдь за нея. Тя очакваше назидания отъ единъ пастиръ на черковата, съвсѣмъ не такива умни думи. Не знаеше какъ да го разбира. Искрено ли говори той сичко това, или само иска да подслади нейната горчива участь съ сладкодумие. Дордѣто Рада търсеше помощъ въ своята женска предвидливостъ, за да отгатне новия проповѣдникъ, той се възползова отъ нейното смущение и поде изпово: „да, женственностъ не е праздна дума, съ нея ний трѣбва да разбираме тия отличителни качества у жената, които я турятъ по горѣ отъ мъжа. Ако една жена пренебрегне тия свои природни качества и поиска да заеме положението на единъ мъжъ, тя унижава себе си и своето достоинство. Нейното мѣсто е въ семейството самата природа предназначава за семейното огнище... Рада разбра, чемитрополита осжда пойнатѣпостѣпка, тя го пресѣче съ възражението си.

— Но семейството почива на взаимна любовъ, може ли безъ любовъ, безъ сговоръ да има животъ въ едно семейство? Или съ сичкия си умъ, съ такива добродѣтели и нравствена сила, каквито се отдаватъ на жената, тя е длѣжна да се зарови въ пепела на огнището, защото за друга работа не става, освѣнъ да готви на мъжа си, да живѣй на негова гърбъ и за туй да търпи унижения, даже бой, като се утѣшава, че отъ огнището тя влияе на обществото, служи на народа си? Не е ли това горчива присмивка надъ подчиненото положение на жената, когато тя не може да си подигне

главата, нейния кръгзоръ се ограничава съ готварницата, тамъ тя се затъпява и каквото е учила, каквото знае забравя, като не прогресира, не употребява своето образование на полза, за да разшири познанията си?

— Разумѣва се, безъ любовь не може да бѣде честито едно семейство, отговори нѣкакъ иронически митрополита. Но любовь внушава жената, тя е источникъ на любовта.

— Искате да кажите, че жената трѣбва да държи расположението на мъжа си, да го заслужи, ами ако тя го не обича? попита разпалено събесѣдницата.

— Жената е длъжна да обича мъжа си, отговори святиятъ мъжъ назидателно.

„Длъжна!“ може ли да се възразява на това? Лесно е да се каже: „длъжна да обича“, но какъ се обича той, който отравя сѣка минута на живота ти? И за каква любовь приказва свѣтия мъжъ? — онай ли възвишена, безпредѣлна любовь съ която тя моли свол неизмѣненъ другаръ, когото нѣма между живитѣ? Не то! Не тая любовь разбира митрополита. По неговата усмивка, по негова тонъ се види, че той разбира любовь въ най грубата животинска форма. Ухъ, колко грубъ е тоя човѣкъ, какъ безбожно оскърби той нейнитѣ святи чувства! Поне тоя защитникъ на Христовото учение трѣбваше да разбира любовта не тъй тѣсно, както другитѣ. Не е ли цѣлото Християнско учение основано на любовь къмъ човѣчеството, любовь къмъ слабитѣ, къмъ грѣшнитѣ, презрѣнитѣ, каквато е тя? Или тя не тъй разбира Евангелието? Или нейния слабъ женскій умъ не може да проникне вѣчната истина? Но той самъ си нарича заблуждение общоприетото мнѣние, че жената е толкова по глупава отъ мъжа, колкото е по-слаба физически. Тя сама знае толкова поплюкувци мъже, че може всѣкому да докаже, колко е по умна отъ тѣхъ и най глупавата жена. Ами ако тия жени имаха сжщитѣ граждански права, каквито се даватъ на доблестнитѣ граждани съ бичишка сила и плиткъ умъ, колко по способни, по развити щѣха да бѣдатъ отъ своитѣ повелители? То е право, че женитѣ не сж по глупави отъ мъжетѣ. Тя сама съзнава своитѣ интелектуални сили, отъ които цѣлъ свѣтъ не може я накара да се откаже. Но какъ тогава да се разбира, че жената е длъжна да се покорява на мъжа си, каквото и да билъ той? Природата я предназ-

начила за робиня на мъжа си. Не, това е противоестественно. Това не е природна, а човѣшка несправедливостъ. Ако църковата поддържа тая несправедливостъ, защо тогава митрополита наговори толкова любезности за жената? Той даже по горѣ я туря отъ мъжа и по нравственната сила и по ума. Или той лъсти нейното самолюбие? — Не може да бжде. Що е ти? Една слаба жена, отритната отъ хората, защото нѣма мъжъ. Каква несправедливостъ. Тя отъ никого нищо не иска, само защото живѣе отъ своя трудъ, мъчи се да бжде полезна на ближнитѣ си, да запази сина си отъ лошия примѣръ на развратния му баща, за това я презиратъ, за това надъ нея сипятъ отъ вредъ хули и клевети. . . .

Съ тия тежки мисли отиде си Рада отъ митрополита въ кѣщи. Подиръ нѣколко дена тя получи призовка отъ митрополията по дѣлото на своя разводъ. Тя се яви вече не както напредъ съ благоговѣние, а съ нѣкакво отвращение къмъ святитѣ мъже. Дѣлото се отложи, защото мъжъ ѝ се не яви. Почтенния митрополитъ още веднѣжъ се опита да спаси заблудената дъщеря на църковата. Тоя пѣтъ святия мъжъ говори за смирение, покорностъ и други добродѣтели, които служатъ за украшение на жената. Той свърши своитѣ поучения съ святостта на брачнитѣ врѣски.

— Святостита на нашия бракъ не азъ осквернявамъ, а мъжъ ми, възрази Рада. Сички знаятъ за негова развратъ, а Евангелието казва, че за прелюбодѣяние се раскъсва брака. Трѣбва ли да търпя разврата на мъжа си, защото жената трѣбвало да търни и да се покорява? Азъ имамъ една по висока длъжностъ отъ слѣпото подчинение на мъжа си: възпитанието на своя синъ. Него трѣбва да истрѣгна отъ лошото влияние на баща му. Азъ изпълвамъ майкиния си дългъ, възпитавамъ свои си синъ въ благочестие, за това сѣки другъ може да ме осѣди, по не вий. Споредъ васъ излиза, че мъжъ ми е правъ. . . .

— Азъ не го оправдавамъ, прекъсна я митрополита, поразмислете вашия примѣръ, какъ ще повлияе на другитѣ прости жени, които не тѣй разбиратъ длъжноститѣ си на възпитателки, като васъ. Върнете се, чедо, въ кѣщи, не разпространявайте съблазна.

— Какъ? Азъ разпространявамъ съблазна, защото бѣгамъ отъ разврата? Никога, никога, святий отецъ, нѣма да

се върна въ едно семейство, дѣто подиръ мене сж били още десетъ жени съ най-осждително поведение. Тоя таенъ и явенъ развратъ на моя мъжъ не е ли съблазнъ? Вий търпите търговията съ жени, вий мълчите предъ тайния развратъ на много почтени дами, които съ най-голѣма покорностъ лѣжатъ мажеть си на сѣка стѣпга и наричатъ съблазнъ свободната дѣятелностъ на една жена — честния трудъ. Ако църковата се грижи за святостта на брака и вий възставате противъ съблазна, то преди всичко трѣбваше най-строго да се наказватъ невѣрнитѣ мъже, които най-често оскърбяватъ женитѣ си съ безпжтепъ животъ, вий лично трѣбваше да въстаните противъ най-гнусната търговия съ жени, да искате закриванieto на публичнитѣ домове.

Свободната жена не разпространява съблазнъ; робското подчинение на жената я прави хитра и невѣрна. Дордѣ се поддържа такова подчинение на жената не може да се говори за истинска любовь въ семейството. Рада говори распалено, тя бѣше въ силно вълнение.

— Успожете се, госпожо, рѣче ѝ кротко пастира, защото нѣмаше, какво друго да ѝ рѣче. Вий сте оскърбени, за това тѣй говорите.

— Не съмъ само азъ оскърбена, много жени влачатъ мойто семейно тегло; ако тѣ търпятъ, то не е добродѣтель тѣхното волско търпѣние — тѣ търпятъ, защото отъ изнѣженостъ не могатъ да си извадятъ сами хлѣба, а главно, че не съзнаватъ своето човѣшко достоинство, възрази Рада, като стана. Тя почтително се поклони на пастира, но не отъ уважение къмъ него, а само за приличие. Въ нейната душа се вмѣкна съмнѣние и къмъ самата религия.

Митрополита си помисли, като гледаше подирѣ ѝ: „погинала жена, тя е заражена отъ женската еманципация“.

Рада сама не знаеше, че това сжщото искатъ еманципированитѣ жени, което иска тя за себя си. Тя нищо не бѣше чела по женския въпросъ. Но сѣка жена рѣшава тоя съвременъ въпросъ, както го разбира. Сички жени сж специалистки по женския въпросъ, защото се касае до тѣхната кожа. А Рада е съвременна жена. Като дѣте на своя вѣкъ, тя не можеше да остане чужда на съвременнитѣ въпроси. Тя е получила едно тактично образование, прекарала е неколко години между англичанки възпитателки; отъ младостъ е

навикнала да се падѣва на себе си, да си вади хлѣбъ и да бѣде свободна; най вече подъ влиянието на френцуската и английска литератури въ нея се възпитаха благородни стремления и свободолюбивъ духъ. Тя е наистина еманципирана жена, безъ да се мъчи да бѣде такава.

Мина се още година и повече време, а дѣлото за разводъ на Рада и Нена все още не бѣше сзършено. Презъ сичкото това време Рада усилно работеше съ глава и съ мишци. Мозъчната дѣятелность даде душевно спокойствие на безпокойната жена, труда подобри материалното ѣ положение.

Съмнѣнията въ церковнитѣ наредби и обряди растеше у набожната жена отъ день на день. Отъ тоза религиозния ентузиазъмъ истиваше все повече. Най сетнѣ Рада трѣсна отъ себе си всички противорѣчия и съмнѣния. Двайсетъ и шестъ годишна жена мисли вече съвсѣмъ зрѣло. Рада си изработи въ тая цѣлгущъ възраст трайни убѣждения. Времето излѣчи душевнитѣ рани отъ тежката загуба на любимия другаръ. Тя се поправи физически и съ здравieto ѣ се върна и нейния веселъ правъ. Тя сега работѣше бодро и неуклопно за женското образование и женския трудъ.

Тя живѣеше честито. Сина расте и якне за радостъ на майка си. Той прилѣжно работи надъ парцалчета и праздни макари, кога шиятъ Радинитѣ ученици, играе весело, когато тѣ почиватъ. Той е глезения любимецъ на толкова момичета, отъ тѣхнитѣ цѣлувки не може да се отърве хубавото момченце.

— Дайте мира на дѣтето, рѣче строго майката по нѣкой път. А синъ ѣ се обърна къмъ нея нажалентъ:

— Не се сърди, мамо, и се хвърли на коленѣтъ на своята обожателка, която го докачила съ цѣлувка. Майката се разсмѣе на своя любезенъ рицаръ и пакъ се почне новъ разговоръ надъ тая тема: кол мома ще омжжатъ най-напредъ, какъ ще я облѣкатъ за булка; Рада изведнѣжъ прекъсне тия безкрайни бръщолевения и насочи разговора на недѣлната сказка, па новинитѣ изъ вѣстницитѣ. Тя има вече недѣлно училище отъ тридесетъ ученици—моми и жени. Отъ начало недѣлното училище посѣтяваха само пейнитѣ ученици, презъ зимата се явиха още нѣколко момичета и външни жени. Рада знаеше като учителка да подслади мудния процесъ на първоначалното обучение. Тя често пригласяваше

нѣкои учители и учителки отъ градскитѣ училища да държатъ сказки въ недѣлното училище, или сама прочиташе нѣщо интересно вънъ отъ программата за обучение. Нейнитѣ ученици малко по малко се заинтересуваха и сами почнаха да се занимаватъ съ своето самообразование. Рада ги пѣдеше да се расходятъ, кога вечеръ свършатъ работата си, а тѣ нападатъ на нейната малка библиотека, разграбеатъ книгитѣ ѝ, или я молятъ да посвири. Тя вече се снабди съ единъ малкъ органъ. Ехъ, какъвъ празникъ за младитѣ момичета, когато Рада свири? Сички танцуватъ, шумятъ, веселятъ се отъ душа. Кой не ще се зарази отъ тѣхната радостъ? Рада се весели заедно съ тѣхъ, а синъ ѝ хвърчи отъ рѣцѣ на рѣцѣ, той е общъ кавалеръ.

Тѣзи момичета обръщатъ внимание на всички, дѣто се явятъ въ обществото. Тѣ не' отстѣпватъ по развитието си на въспитанитѣ госпожици въ града. Нѣкои отъ тия сиромашки момичета иматъ вече по нѣколко поклонници. Тѣ откриватъ сърдцето си на Рада, тя знае всичкитѣ имъ секрети. „Питай сърдцето си, миличка, обичашъ ли го?“ отговаря всекога Рада, кога нейнитѣ любимици обаждаха ѝ като на майка, за нѣкоя сватовщина.

— „Да“, отговори на Радина съвѣтъ една отъ най скромнитѣ нейни ученици, която винаги стоеше омислена между своитѣ весели другарки.

— Ти обичашъ, мое дѣте? Не се ли лъжешъ? попита я Рада очудена.

— Не, ти прости, че азъ крияхъ отъ всички до сега, даже отъ тебе. Но азъ никога не вѣрвахъ, че той ще се ожени за мене. Той е богатъ и ученъ, пѣкъ азъ бѣдна и проста. Ний сме съсѣди, заедно сме порасли на единъ дворъ. Нашата къща е отградена, стърчи като гнѣздо, прилепена отзадъ до високата стѣна на тѣхната къща. Покойната — майка ми — переше у тѣхъ, копаяше на лозята имъ, а ний съ него играяхме въ градината, когато бѣхме малки. Той се изучи въ Цариградъ и като се върна отъ учение, срамъ ме бѣше да го погледна въ очитѣ, а той всекога ми се сърдеше, че не ходя у тѣхъ и пращаше сестра си да ме вика. Азъ все страняхъ; той самси почна да доходя у насъ. Баща ми веднажъ лѣжеше пиянъ въ къщи, когато влѣзе Петръ. Баща ми го испѣди.

—Мойта дъщеря не ти е за гавра, рече му той; като сме сиромаси, чи нима съ дъцата ви ще се подигравате? Вънъ! Да не си стъпилъ въ къщата ми. Азъ треперехъ отъ срамъ и отъ страхъ тогава, пъкъ Петръ само каза:

—Туй те обичамъ, бай Христо, пази я отъ чапкьнитѣ, само азъ не съмъ отъ тѣхъ. Тя е хубавица, гозина ще те обикалятъ за нея; пъкъ азъ ще доде да я взема за жена, тогазъ какво ще кажешъ?

—То друга работа, пъкъ сега ме остави, отговори баща ми, като се облящи на мене туй, че и сега тръпки ме побиватъ отъ неговитѣ мжтни очи: ти вѣрвашъ ли му будала? Главата ти отрѣзвамъ да те видя съ него! рече ми той и се търколи на земята; тамъ заспа. Петръ си отиде и отъ тогава дѣто ме срѣщне и стигне все ме пита: „вѣрвашъ ли ми?“ Азъ се мжчихъ да го забравя, да му не вѣрвамъ, както ми поръча баща ми, но не мога. На медни на свадбата на сестра му да не ида не бива — единъ дворъ сме. Баща ми едвамъ даде да го уговорятъ — пусна ме у тѣхъ. Петръ пакъ ме пита: „вѣрвашъ ли ми?“ — Вѣрвамъ ти, рѣкохъ му азъ. Той ме заведе при родителитѣ си, каза имъ: „тази е мойта годеница, обичамъ я отъ дѣте и въ училището все за нея милѣяхъ, за нея вѣхна, какъ съмъ си дошелъ отъ двѣ години.

— Да ти е честито, сине, каза баща му. Туй момиче го знаемъ, при насъ е порасло; намѣсто сестра ти, то ще влѣзе въ къщи и нѣма да осѣтимъ, че лицъль челоуѣкъ отъ къщи.

—Ти лудъ ли си, рече жена му, синъ ни се шегува; може ли да бже? Прилика ли ни е това момиче?

—Не се шегувамъ, мале, отговори Петръ, друга жена нѣма да зема, ако нещѣшъ нея, отрѣчи се и отъ мене. Азъ ви не ща нищо, мога да спечеля за една жена, колкото да я нахраня, пъкъ ти не ще повече, туй ли, Мико? попита ме той.

—Азъ сама се храня, отговорихъ азъ, не ща да увисна, като пиявица, на мжжа си. Иманието на сина ви не ща, азъ него обичамъ, не паритѣ му.

Годеника ми се съгласи и подиръ свадбата да ме остави при тебе да шия, за да помагамъ на баща си. Той съвсѣмъ западна, лѣжи боленъ, на мене гледа. Искяхъ ти да на вѣнчаешъ. Той довечера ще доде да те покани за кумица, не се отказвай, драга майко! каза момичето и се хвърли въ пригърдитѣ на Рада

— Бъди честита, мое дѣте! Но ти пѣмашъ нищо готово, трѣбва и ти и азъ да се приготвимъ за свадба.

— Мепъ нищо ми не трѣбва, майка ми остави ризи и чорапи за прикия, но Петръ казва, че не трѣбватъ никакви дарове.

— То не става тѣй, миличка, роднинитѣ ще даримъ, както му е реда. За тѣхъ това е всичко. Тогава ще имъ бждешъ „прилика“. Сега азъ съмъ ти майка, на меня пада срама, ако не ти приготвя дарове. Ти остави тая грижа на мене. Нѣма по приятенъ трудъ отъ тоя, да направишъ чловѣка честитъ. Ти ще бждешъ честита съ Петра, азъ познавамъ Х. Стояновия синъ, той минава за социалистъ, хората му се смѣятъ, по той е честенъ момъкъ. Ти съ него ще бждешъ честита, като се обичате. Пъкъ азъ ще бжда честита да помогна на вашето съединение. Рада цалуна горѣщо своята любимица. И двѣтѣ се расплакаха; тѣ бѣха съзи на радостъ.

Рада на сщия день се распореди всички другарки на Мария да шиятъ и да плетатъ за годеницата. Рада пакуни всичко необходимо за сиромашкото момиче.

Това бѣше въ вторникъ. До събота въ сщата недѣля сжджка на Марийка се пълни съ дарове. Въ недѣля Рада вѣнча Петра и Марийка въ своята скромна квартира. У тѣхъ стана свадбата, защото свекървата не щѣше да види ни спаха си, ни синъ си предъ очитѣ си. Тѣ не викаха гости. На свадбата се събраха по добра воли дружкитѣ на Мария и двама приятели на Петра. Отъ роднинитѣ само свекъра доде на скромното угощение, което даде Рада на свадбаритѣ. Всички се веселяха отъ все сърдце, а на младоженцитѣ лицата блестяха отъ щастие. Х. Стоянъ се подмлади въ тая весела дружина. Той само повтаряше: „Да има сговоръ, синко, отъ него по добро пѣма“.

Мария не отиде да шие при Рада подиръ свадбата, по почпа да помага на мъжа си въ неговото ателие на фотографията. Тѣ не можеха да се раздѣлитъ. Петръ и Марийка заедно работитъ, заедно почиватъ, двамата се съвѣтватъ за всѣко нѣщо; единъ безъ други не могатъ. Скоро къмъ тѣхъ се присъедини и Рада съ своитѣ ученички да изучатъ фотографияското искусство, защото съ иглата и съ уроци много мъчно се живѣе. Кога има работа убивашъ се да избадашъ и все не спори, а свършинъ я, дордѣ си поизправишъ гърба, останешъ и безъ хлѣбъ: И уроцитѣ не даватъ постоянно работа,

тичашъ отъ едина край на града до другия, трепешъ се съ три-четири урока по десетъ-двайсетъ лева, токо вижъ, че си останалъ съ единъ, че за хлѣбъ ли или за обуча десетъ лева? За Рада не бѣше мжко въ нѣколко мѣсеца да стане добра работница на кума си, тя вече получава единъ постояненъ доходъ даже да възпитава сина си съ тия срѣдства. Той ходи въ училището и е първи ученикъ въ втория класъ на гимназията. Ведпъжъ той си доде подиръ обѣдъ отъ училището испитъ, блѣденъ, като че е билъ на мжки. Майка му се вгледа въ него, когато влезе въ кѣщи и оплашена го запита:

—Какво ти е, сипко?

—Навадиха ме на учителя, че съмъ социалистъ, той ме мѣмра, предъ всички ученици каза, че ще ме испъди отъ училището, ако чета книги. Какви хора сж, мале, социалиститѣ? попита момчето.

—Такива, като Петра, отговори майката, като се засмя. Тукъ стоеше и фотографа.

—Азъ искамъ да стана социалистъ, рѣче момчето, като се хвърли на врата на госта.

—Ти трѣбва много да знаешъ, много да се учишъ, дордѣ станешъ социалистъ, отговори фотографа.

—Бжди прилѣжно, мое дѣте, рѣче му майката, и кажи на учителя си, че безъ книги не може чловѣкъ да се учи; като изгонятъ книгитѣ изъ училищата, какъ ще учите?

Малкото момче подиръ това стана още по прилѣжателно, то прочиташе подъ ржководството на своята умна, образовайна майка освѣнъ учебницитѣ много други полезни книги. За това стана примѣренъ ученикъ, майка му се радваше, като гледа успѣха на своя синъ. Той бѣше пейната гордостъ и надѣжда. Пъкъ въ училището още повече му завиждаха и му се присмиваха, че майка му е социалистка и той е такъвъ, като нея.

Рада на вредъ сега се славѣше за социалистка, защото работи въ ателието на фотографа-социалистъ.

—Не го ли видите колко жени е събралъ Х. Стойнова синъ, той не погледва биле жена си, такава е вѣрата на социалиститѣ, много жени иматъ, говорѣха изъ града. Пъкъ другаркитѣ на Мария думаха по между си. „блазе ѝ, тѣхния сговоръ го пѣма нийдѣ по свѣта!“

Рада кръсти на Мария двѣ дѣца. Петръ сега обичаше своето булче повече, отъ колкото на първо време; той я ува-

жаваше не само като своя жена, но и като майка на дѣцата си. Отъ година на година любовта растеше въ това семейство, тѣ ставаха по необходими единъ за други, а Рада гледа тѣхната нѣжностъ и въздхне: „не да свѣтувамъ обикнахъ азъ, да оплаквамъ любовта си!“ Не рѣдко тѣй омислена стои тя, работата ѝ се свалила отъ рацѣтъ ѝ, никой не смѣе да я попита, защо е тѣй угрижена? Само гласа на нейния милъ синъ, пробужда майката отъ оцѣпенение, нейното сърдце се напълня съ майчина нѣжностъ, която замѣнява любовта.

„Нѣма радость безъ любовь, свѣта съ всичкитѣ си хубости е тъменъ, когато сърдцето е праздно“, повтаря Рада на своитѣ млади приятелки. Това не сж думи. Това испытвa тя на себе си, това говори нейната душа, лишена отъ любовь въ цвѣта на младостта.

ПѢСЕНЬ на РИЗАТА

отъ

Томасъ Худъ.

(Преводъ).

Подутитѣ прѣсти болятъ,
И очи болятъ на блѣдното лице....
Въ блѣдната си кѣща шивачка стои
Съ игла и платно въ рѣцѣ....
Ший, — ший, — ший,
Въ ницета, окжсана, гладна,
И съ гласъ жаловень пѣсень тя една
За ризата пѣй безотрадна:

„Работи! работи! работи,
Щомъ първи пѣгли закрѣщатъ!
Работи! работи! работи,
Звѣзди догдѣ заблестятъ!
Ахъ, по добръ ѝ робиня да бжда
Въ рѣцѣ на невѣрници зли!
Тамъ нѣма ни рай, ни адъ, както въ насъ —
Въ насъ — христиани свѣти.

„Работи! работи! работи,
Уши догдѣ зашуматъ!
Работи! работи! работи
Догдѣ очи се стѣмнятъ!
Тигелъ — вратникъ — нашивка —
Вратникъ — нашивка — тигелъ.....
Обземе те сѣнъ надъ шѣва, и въ сѣня
Кроишь все, и шиешъ тигелъ.

„О, братя на сестри любими!
На майки, бащи, вий, оплотъ,
Не платно на ризи си носите, не!
А напиятъ скърбенъ животъ.
Ший! ший! ший!.....
Измѣчена, гладна заспивамъ!
Азъ риза и саванъ (*) съ една игла,
Отъ сжицото платно ошивамъ!

„Но що ѿ смъртъ? Отъ нея азъ се не боя,
И нѣма да трепне сърдце,
Ако даже тозъ часъ простре къмто менъ
Тя свойтъ отъ кости рѣцѣ.
Отъ гладъ азъ на нея прилична станѣхъ...
Безъ здравие вечъ останѣхъ.
О, Боже, защо е хлѣбътъ така скѣпъ,
Тѣй ефтини тѣло и кръвъ?

„Работи! работи! работи,
Безкрайний ми трудъ е жестокъ.
А платата? Слама въ едно кюше,
Парцали и сухъ хлѣбъ парче.
Столтътъ ми окаенъ — е голиятъ подъ,
Пробита ме стрѣха закрива....
И рѣдко по сивата, влажна стѣна
Лжѣ свѣтълъ отъ свѣщъ се пробива.

„Работи! работи! работи
Отъ звѣнѣтъ до звѣнѣтъ часовенъ!

*) Платно съ което покриватъ мъртвитѣ.

Работи! работи! работи,
 Кат' каторжникъ въ мрака гробовенъ!
 Тигелъ — вратникъ — нашивка —
 Петелка — нашивка — вратникъ....
 Ржка се вдървява, тъмнѣятъ очи
 И сърдце премира безъ викъ.

„Работи! работи! работи,
 Нек' леденъ е джамътъ студень!
 Работи! работи! работи,
 И въ свѣтлия, топлия день, —
 Кога лѣстовички по стрѣхата кацатъ
 И пѣятъ на хубавий день,
 Весело се плещатъ на слънчевия лжчъ,
 И дразнатъ на прѣлѣтъ тѣ менъ.

„О, само веднаждъ да подишамъ
 Дѣхътъ на полето зелено, нивята!
 Надъ главата тамо-небето блести
 Трѣва и цвѣтъя — подъ краката...
 О, часъ поне да проживѣя
 На години млади блаженството свѣто,
 Когато незнаяхъ, че хлѣбътъ за менъ
 По скжпъ ще да е отъ полето!

„О, само единъ часъ, единъ мигъ!...
 Душа да възкрѣсне!... Но не,
 За любовь, надѣжда и мигъ нѣма вѣчъ —
 Скърбъ всичкото време отнѣ.
 Да плача — дано ми на сърдце улѣкне....
 Не, съзри мои, — не плачете!
 На мойта игла не пречете да ший,
 Платното ми вий не мокрете!“

Подутитѣ прѣсти болятъ,
 И очи болятъ на блѣдното лице...
 Въ блѣдната си кжца шивачка стои
 Съ игла и платно въ ржцѣ....
 Ший — ший — ший,
 Въ ницета, окжсана, гладна,

И жалостно пѣсенъ пѣй безотраднa....
 Тазъ пѣсенъ, богати, ще ли чуйте вий?....
 — Пѣе за ризата тя.

Глориенъ Жоржъ.

ФРИДРИХЪ ЕНГЕЛСЪ.

Биографически очеркъ.

Преводъ отъ нѣмски.

Миналата година на 28 Ноемврий (нов. ст.) Фридрихъ Енгелсъ изпълни седемдесетата си година. Неговия седемдесетий рожденний день не можеше да се падне въ по-славна година: зимата ни донесе 20 Февруарий (н. ст.) *) пролѣтъта — 1-й Май, есеньта — различнитѣ конгресси, които тѣй блѣскаво доказаха могъществото и единството на социалистическата мисль и ѝ откриха нови области. — Нѣка всѣки единъ отъ насъ, младитѣ, направи единъ прегледъ на многото побѣди, които ни донесоха първитѣ 10 мѣсеца отъ тази година, съ най горда радостъ, отъ която удовлетворение преди всичко трѣбва да почувствува нашия ветеранъ, който отъ петъ десетилѣтия пасамъ взима участие въ борбата, която е захваналъ отъ люлката на социалъ-демократията и който е билъ единъ отъ създателитѣ на основанията, върху които турена тя се е усливала и извоювала своята побѣда.

Но Енгелсъ презъ своя дълъгъ животъ като партиенъ човѣкъ не е събиралъ само побѣди, той е преживявалъ тѣй сжщо и поражения на дѣлото, за което той се бореше: угасванието на чартизма, неуспѣха на революциитѣ въ 1848 и 1849, потъпкванието на Коммуната въ Парижъ, растуриянието на „Интернационала“, социалистическитѣ закони въ Германия, — удари, толкова по тѣжки, особено единъ отъ тѣхъ, който тѣй често сполиташе пролетариата, че не само неговитѣ противници се радваха съ надѣждата, че единъ пътъ за всѣ-

*) Паданието на исключителнитѣ закони противъ социалиститѣ.

кога сж го поразили, но тъй сжщо и неговитѣ слабодушни приятели губѣха куражъ и мислѣха, че сега всичко е загубено. Енгелсъ принадлежеше къмъ опия хора, които никога не се боятъ да уловятъ бикътъ за рогата и той всѣкога чувствуваше удовоствие да види дѣлото, което той защитаваше, слѣдъ поражението, да се развива по силно и по блѣстяще като гиганта Антей, комуто при всѣко поражение растѣли нови сили.

Началото на научната и политическата дѣятелность на Фридрихъ Енгелса се съвпада съ началото на теориитѣ и стремленията, отъ които се е развила съвременната интернационална (международна) Социалъ-демократия, и отъ тогава пасамъ нейната сждба и неговата сж неразривно свързани. Ако Енгелсъ би написалъ своитѣ мемоари, то тѣ ще съставляватъ историята на нашата партия; освѣнъ Марксъ никой другъ не е указалъ по-голѣмо влияние надъ интернационалната социалъ-демократия, колкото Фридрихъ Енгелсъ.

Може би нѣкой ще помисли, че допусканieto на такъво едно влияние тъкмо би противорѣчило на теорията, която е свойственна на Маркса и Енгелса, т. е. би противорѣчило на материалистическото разбиране на историята. Това обаче не е така.

Това разбиране добръ казва, че развитието на обществото зависи отъ опредѣлени материални независими отъ волята на отдѣлни чловѣци причини. Обаче то не казва, че това развитие ще се извършва само по себе си, безъ намѣсата на отдѣлни чловѣци. Обществото не е никакъв организмъ въ физиологически смисълъ, но само едно съединение отъ личности. Всѣко промѣнение, което става въ него, може да бжде възбудено отъ чловѣци. Развитието на капиталистическото производство, на примѣръ, си върви по опредѣлени закони, но не само по себе си: то предполага, че изобретателя на по нови и по нови технически успѣхи ще прави, щото капиталиститѣ да печелятъ и спекулиратъ и т. н. Социалното развитие е независимо не отъ *дѣятелността* на отдѣлнитѣ личности, но отъ *волята* на отдѣлнитѣ чловѣци. Ако нѣкой утрѣ би изнамѣрилъ една машина, която би направила излишни около деветъ десети отъ всички работници въ рудницитѣ, то този едничекъ чловѣкъ навѣрно въ най-висша стѣпень би повлиялъ върху сждбата на обществото.

Но какви *напътрения* е ималъ той при изнамиранието на тази машина, за общественото развитие това е свършено безразлично.

Направлението на общественото развитие безвъзвратно е определено отъ материалнитѣ отношения. Но пакъ и начина, какъ се извършва то, и *бързината* на негова прогресъ зависи до извѣстна степенъ отъ дѣятелността на отдѣлнитѣ лица.

Но хората не сж равни. По природата си вече тѣ сж различно надарени; обаче тѣзи различия изчезватъ предъ неравенствата въ классовата държава, които донася съ себе си различieto на социалното положение. Колкото е по-голѣмо могъществото или влиянието на единъ чловѣкъ въ държавата и въ обществото, толкова е по-голѣма и неговата сила, чрезъ своята дѣятелность (не чрезъ своята воля) да ускорява или задържа общественото развитие, да намалява или уголѣмява страститѣ и жертвитѣ, които тѣ изискватъ.

Едни хора влияятъ върху историческото развитие чрезъ своята власть, която имъ дава тѣхното *призвание*, било то вродено у тѣхъ или избрано. Други влияятъ надъ него съ помощта на своето *богатство*. Има тѣй сжщо хора, които достигватъ голѣмо влияние чрезъ своя особеннъ, свършено възвишенъ възгледъ за общественитѣ отношения или съ нѣкоя своя особена способность да съединява разпрѣснатитѣ, изолирани (осамотени) сили въ една обща сила. Ако и да не разполагатъ тѣзи хора даже съ никаква власть, то тѣ все пакъ могатъ твърдѣ да ускорятъ развитието и да ограничаватъ неговитѣ жертви, ако тѣ отклоняватъ другитѣ отъ заблуждения, въздържатъ отъ стремлението къмъ недостижими и безполѣзни цѣли, ако тѣ уголѣмяватъ силата на едно неотстъпно напредъ движение въ смисълъ на развитието, при което тѣ даватъ своето постоянство, съзнание на цѣльта и единство.

Колкото сж по-голѣми классовитѣ противорѣчия въ едно общество, колкото е по-голѣмо вслѣдствие на това превъсходството по сила, богатство и знание на единичния чловѣкъ, толкова повече историята на развитието на това общество трѣбва да бжде история на дѣятелността на отдѣлнитѣ лица — дѣятелность, разбира се, която ще бжде понятна, ако се знаятъ нейнитѣ материални основания.

Никога не сж били тъй рѣзки классовитѣ противорѣчия, както въ настоящия вѣкъ; никога по напредъ не сж биле подлагани толкова голѣми маси подъ влиянието и властѣта на отдѣлнитѣ лица: може би още никога отдѣлнитѣ лица не сж играли една толкова важна роля, както въ историята на нашето време. Единъ Наполеонъ, единъ Ротшилдъ, единъ Дарвинъ, единъ Марксъ — колкото странно и да звучи такова едно съпоставление — всѣки единъ отъ тѣхъ е указалъ влияние върху характера на днешното време — единия шумно, другия тихо, но не по-малко дълбоко.

Но и другояче явялющитѣ се въ историята отдѣлни лица иматъ значение за историка: не само като дѣйствующи сили, но тъй сжщо и като симптоми (признаци) за състоянието на маситѣ и класситѣ, на които тѣ дѣйствуватъ. Отъ лицата, които се чувствуватъ добръ въ една класса или партия, които иматъ значение въ нея, може да се причислятъ само къмъ въпросната класса или партия. Наполеонъ I, Наполеонъ III, Буланже — този редъ герои на французското филистерство характеризира неговия моралепъ и политически упадъкъ въ течението на настоящия вѣкъ. Влиянието на Бисмарка е тъй сжщо характеристично за нѣмската буржуазия, както влиянието на Маркса и Енгелса — за пролетариата. Ако нашитѣ противници безчестятъ нашитѣ водители, то тѣ знаятъ, защо правятъ това: въ лицето на отдѣлнитѣ хора тѣ нападатъ партията, която (тѣзи послѣднитѣ) издигнаха на нейната висота.

Но пролетариата може да се гордѣе съ своитѣ бойци: тѣхната способностъ свидѣтелствува предъ свѣта за неговата способностъ.

Но какъ да се обясни индивидуалността на всѣки единъ отдѣленъ чловѣкъ? Въ сжщностъ тя е сжщо така продуктъ на материалнитѣ отношения, както и обществото; тенденциитѣ и дѣйствиата на отдѣлнитѣ лица се опредѣлятъ отъ тѣхнитѣ физиологически основи и отъ влиянието на това що ги заобикаля, на тѣхното „milieu“ (срѣда). Самата тази срѣда се образува пакъ отъ лица, които влияятъ надъ индивидуума отъ части на право, отчасти чрезъ своитѣ съчинения, както за естественнитѣ тъй и за общественнитѣ отношения. Ако индивидуума до извѣстна стѣпенъ влияе надъ обществото, то и той (индивидуума) е изложенъ тъй сжщо подъ влияние-

то на обществото до известна твърдѣ висока стѣпенъ.

Сжщо у Енгелса, както и у Маркса, се забѣлѣзва патиска на влиянието на тѣхната сръда, поне въ началото имъ.

Енгелсъ се роди въ Барменъ като синъ на единъ фабрикантъ. Малко пѣщо преди туй покрай-реинскигѣ земи бѣха станали Пруски владения (1815), слѣдъ като образующитѣ ги области цѣли двадесетъ години сж биле фактически или повѣчето подъ тѣхъ дълго време сж се намирали формално подъ Французско владение. Въ цѣлата провинция гос подаруваха сжщитѣ Французски симпатии, сжщитѣ аптипатии противъ новитѣ господари, прускитѣ юнкери, както тукурѣчи днесъ въ Елзасъ. Традициитѣ на великата французска революция бѣха тамъ още въ пълна сила и тѣмъ главно благодари Енгелсъ за зародишитѣ на своето разбиране на революцията и за своето въодушевление отъ нея. Вече отъ рано у него се проявяваше единъ революционенъ ентусиазмъ, който му даваше отвръщение къмъ сѣвка чиновническа кариера. Той щѣше да стане търговецъ (една година преди свършванието на испита за зрѣлостно свидѣтелство), но безъ да налучка своето призвание. Кжкто въ Бременъ, като волентиръ, (отъ 1838), тѣй и по кжсно въ Берлинъ, като волноопредѣляющъ и най-послѣ въ Манчестеръ, гдѣто той отъ 1842—1844 работѣше въ една фабрика, въ която баща му бѣше съдружникъ, — той се занимаваше съ философски студии и се запознаваше по отблизо съ съчиненията на Хегеля и Фейербаха. Въ време на туй философско увлечение се показва като истински пѣмецъ на своето време. Къмъ влиянията на Германия и Франция се присѣдини въ Манчестеръ и влиянието на Англия. Ако неговото отечество е усилило въ него съзнанието за политическата и философска революция, то въ страната, която е майка на капиталистическото производство, нему му стана ясна необходимостта отъ индустриална революция.

Въ Англия той можа да изучи най-висшата форма на утопическия социализмъ, *Осенизма*, но тѣй сжщо и най-висшата форма на тогавашното работническо движение — *Чартизма*.

Ако младия Енгелсъ се обърна сега къмъ социализма съ най-горѣщо усърдие, то той не остана съ това само между своитѣ съученици. Напротивъ, социализма бѣше тогава едно чисто граждацко движение; социалиститѣ бѣха честни

приятели на човѣчеството изъ буржуазията, у които злинитѣ на фабричната система пораждаха дълбоко отвръщане къмъ нея, и тѣ признаваха, че тѣхното отстранение не е възможно безъ едно дълбоко общественно промѣненіе. Но тѣ се съмнѣваха въ възможността да се направи това промѣненіе другоаче, освѣнъ чрезъ спечелваніето на горнитѣ класи. Тѣ смѣтаха за невъзможно, че работническата класа, която така злѣ живѣеше да може да се освободи. Тѣ се поставиха спрямо работническото движение не само подозрително, но и направо враждебно, защото туй движение затруднявало вербуваніето на прозелити за социализма изъ редоветѣ на буржуазията.

Но революционното съзнание у Енгелса бѣше твърдѣ силно и за това той не можеше да се противопостави доброволно на едно револуционно масово движение. Той вземаше участие и въ двѣтѣ, както въ работническото движение тѣй и въ социалистическото, и не само като зритель. Той стана сътрудникъ на „Northern Star“ (Севѣрна Звѣзда), партийния органъ на чартиститѣ, както и на „New Moral World“, (Новия грав-ственъ миръ), издаваемъ отъ Робертъ Овенъ. Чрезъ това практическо съединеніе на социализма съ работническото движение той направи първата велика крачка отъ буржуазно-филантропическия, утопическия социализмъ, както и отъ голото подобрене положеніето на работническата класа въ рамката на съществующия начинъ за произвеждане, въ която става работническото движение, къмъ пролетариатския наученъ социализмъ. Ако неговия французско-революционенъ духъ му помагаше да надвигва практически едностранчивоститѣ както на социализма, тѣй и на работническото движение въ Англия, неговото близко познайство съ пѣмската философия му помагаше за теоретическото отстранение на тѣзи едностранчивости. Но той не се спрѣ на критиката. Той изучаваше условията на работниците въ Англия, дѣто неговото положение въ Манчестеръ му представляваше прекрасенъ случай, а именно той изучаваше, по единъ забѣлѣжителенъ начинъ не само *настоящото* положеніе на работническата класа, но тѣй сжщо и нейното *историческо* развитие и нейната свръзка съ цѣлия механизъмъ на производството, и тѣй той дойде до това, щото чрезъ своето изследваніе на работническитѣ условия да види не само сиромашията и упа-

дъка на пролетарията, но да намъри също и коренитѣ за неговото подигане и освобожделение. Побудителнитѣ сили, които го водѣха къмъ еманципацията на пролетарията, бѣха вече не буржуазно състрадание и помощъ, но економическото развитие и классовата борба на пролетарията.

За първи пътъ това бѣше ясно изказано въ „Положението на работническата класа въ Англия“, което се появи въ 1845 г. Но повече отъ една година преди туй Енгелсъ написа една забѣлжителна статия подъ заглавие „Очеркъ къмъ една критика на националната економия“, която се появи въ 1844 въ издаваемитѣ отъ Маркса и Руге „Нѣмско-французски лѣтописи“. Тази статия е важна, защото въ нея най-напрѣдъ се направи опитъ да се основе социализма на Политическата Економия. Тя е *първата* крачка къмъ научния социализмъ и като такава — отъ историческа важностъ: съ нея си заслужи нашия ветеранъ първото свое поощрение като социалистически изслѣдователъ и мислителъ.

Ясно се забѣлѣзва въ статията младостта както на автора, тъй и на дѣлото, което той защитава. Едвамъ стигналъ 23 годиш. възраст, безъ предшественници или съвѣтници, на които той би могълъ да се опре, вече изпълненъ отъ своитѣ нови възрѣния, безъ още да се е простилъ напълно съзнателно съ старитѣ, смѣлъ и фантастиченъ, но още безъ всестранно изучаване на своитѣ теоретически начала, изказва между прочемъ утвърждения, които сж неоснователни, и носи въ себе си зародишитѣ на научния социализмъ, които той развива, чрезъ своето съчувствие къмъ формитѣ на социализма, които той срѣщна въ Англия.

И пъкъ изобщо тази статия е единъ трудъ, който и днесъ още има пѣщо повече отъ историческа цѣнностъ. Наслаждението, което ни доставлява неговото прочитане, лѣжи не само въ прѣснината, ясността и силата на изложението, но и въ изобилността на важни наблюдения и доказателства, които въ свое време съставляваха нови истини, — истини, които бѣха представени за повечето отъ насъ въ една нова, възбуждающа форма.

Но въпросната статия е забѣлжителна още и по друга причина: тя е единствения значителенъ трудъ отъ времето на Енгелсовото умствено уединение, отъ времето въ което влияието на Маркса върху него още не бѣше се почнало.

Но именно тая статия даде поводъ за сближаванieto на двамата мъже, които трѣбваше да покажатъ такова влияние за развитието на социализма, което се простира твърдѣ далечъ.

Между Енгелса, сътрудника, и Маркса, редактора на „Нѣмско-французскитѣ лѣтописи,“ се почна една жива кореспонденция. И двѣтѣ по между си сродни натури скоро се намѣриха. Независимо идинъ отъ други и двамата дойдоха до възрѣния, които случайно се съгласяваха по между си. При взаимното сношение това съгласие до толкова се усъвършенствува, щото ний днесъ, макаръ и да пазимъ на всѣки единъ отъ тѣхъ индивидуалността, собственго ний можемъ да говоримъ днесъ само за Марксъ-Енгелсова теория и методъ, безъ да бждемъ въ състояние да различимъ, коя часть принадлежи на единия отъ тѣхъ и коя на другия.

Презъ 1844 год. Енгелсъ остави Манчестеръ, за да се завърне въ Германия. Той замина презъ Парижъ, дѣто посѣти Маркса. Въ личната срѣща тѣ тѣй скоро се сближиха, щото при тоя случай тѣ съчиниха заедно една книга, въ която намѣри своето първо изражение тѣхния новъ, диалектически материализмъ. Тази книга се казва „Свѣщенната фамилия, или критика на критическата критика, противъ Бруно, Бауеръ и компания, която, написана още въ 1844, се появи за првъ пътъ въ 1845 въ Франкфуртъ.

Като пристигна въ своето отечество Енгелсъ се залови за обработването на материала, който събра въ Манчестеръ, за описването на фабричната система, което тури като заключение къмъ своитѣ „Очерки къмъ една критика на Националната Економия“ Издаването на неговия трудъ „Положението на работническата класа въ Англия“, който се появи въ 1845 въ Лейпцигъ, показва вече единъ голѣмъ прогресъ, въ сравнение съ горѣспомѣнатата статия. Ако въ „Положението на работническата класа“ и да не се види, че процеса на броженieto напълно се е извършилъ, въ който (процесъ) се намираха тогава възрѣнията на Енгелса, все пакъ то е едно классическо съчинение, тѣй да се каже, предтеча (мессия) на описанията на английската фабрична система, които Марксъ по послѣ цитира въ свой „Капиталъ“. „За периода отъ началото на едрата индустрия въ Англия до 1845 год.“, казва Марксъ въ тази книга, „азъ

се касая тукъ-тамъ и пращамъ читателя по този въпросъ въ „Положението на работническата класа въ Англия“ отъ Фридриха Енгелса. До колко дълбоко Енгелсъ е разбралъ духътъ на капиталистическия начинъ за произвеждане, показватъ „Factory Reports, Reports on Mines“ и пр., които се появиха въ 1845, и какъ удивително той е рисувалъ условията подробно, показва повърхностното сравнение на неговото съчинение съ 18--20 години по късно обнародванитѣ официални „Reports на Children's Employment Commission“ (Kapital I, 2 издание, стр. 232).

Заедно съ описанието положението на работническата класа отъ Маркса въ „Капитала“, книгата на Фр. Енгелса — „Положението на работническата класа“ — е турила основата на великата литература на описателната Национална Економия, която отъ день въ день расте въ Германия. Но тя тѣй сжщо е първото съчинение, въ което е намѣрило свършено съзнателно и ясно изражение на научния социализмъ.

Когато Енгелсъ написа „Положението на работническата класа“, се убѣди сжщо, че по нататъшното стоеение въ пие-тистическия Барменъ, въ лоното на една строговѣрующа и въ висша стѣпень консервативна фамилия съ нейнитѣ възгледи, бѣше невъзможно. Него тѣглеше пакъ къмъ Маркса. Той замина въ брюсселъ, дѣто бѣше отишелъ и Марксъ, слѣдъ като го изгони французското правителство по исканieto на нѣмското.

И тукъ тѣ и двамата заедно развиха една жива дѣятелность, както въ практическата областъ тѣй и въ теорическата. Тѣ се вдълбочиха въ своитѣ нови теории, обработваха ги и усвършенствуваха единството и заключенността на оснований отъ тѣхъ наученъ социализмъ. При туй обаче тѣ не се погребиха въ научния кабинетъ. Ржка за ржка съ обработванието на своитѣ научни основания вървѣше и тѣхната практическа дѣятелность, тѣхното стремление да дадатъ на пролетариата чрезъ пропаганда съзнание за съдържанието и цѣльта на тѣхнитѣ борби, а така сжщо, дѣто трѣбаше, и чрезъ енергическо участие въ тия борби.

Най-важно е тѣхното съединение съ интернационалния „Съюзъ на справедливитѣ“, който тѣ обърнаха въ предтеча (мессия) на „Интернационала“. Въ 1847 год. тѣхното вли-

яние въ социалистическитѣ кръгове бѣше вече толкова голѣмо, щото тѣ бѣха поканени да се присѣдинятъ къмъ съюза, съ увѣрение, че сж готови да отмахнатъ конспираторския характеръ, който той (съюза) е ималъ до сега и да се приеме новото гледище. И двамата приеха поканата. Енгелсъ, който замина отъ Брюсселъ за Парижъ, замѣсти тамошнитѣ членове на първия съюзеиъ конгрессъ, който стана презъ лѣтото 1847 и въ който Съюза получи не само своето ново име — Съюзъ на комуниститѣ — съ което (име) той стана отъ историческа важностъ, но сжщо и една нова организациа. Отъ съзаклатнически съюзъ той се обърна въ дружество за пропаганда.

(Свършека въ слѣдущи. кн.)

ЕДИНЪ УЧЕНИКЪ НА ДАРВИНА

КАТО ЗАЩИТНИКЪ НА СОЦИАЛИЗМА.

(преводъ отъ нѣмски.)

До сега официалнитѣ представители на дарвиновото учение за развитието принадлежаха, току-рѣчи, безъ изключение, къмъ най-горѣщитѣ противници на социализма. Проглятията, които излѣха върху социализма черковнитѣ и политически реакционери въ нищо не отстъпваха въ страстността си и враждебността си на нападенията, съ които го почетоха Хекеловци, Спенсеровци и Шмитовци. Ако у първитѣ това означаваше: Социализма заплашва религията, държавата, собствеността, авторитета, слѣдователно, той е вреденъ, твърдѣ пъкъ горѣщитѣ привърженици на Дарвина, които сж най-много противъ религията, а често пакти и противъ държавата, категорически обявиха: Социализма противорѣчи на законитѣ на естествения отборъ, слѣдователно, трѣбва безпощадно да се опровергае. Социалиститѣ често пакти сж показвали на нелѣпостта на тия натяквания. Социалиститѣ веднага сж приели Дарвиновото обяснение на развитието и образуването на органическия животъ, до колкото то научно е обяснено, но тѣ неможаха да признаятъ, че, щомъ на зависимитѣ отъ природата несъзнателни сжщества господствува

естественъ законъ, че тъй сжщо би трѣбвало да бѣде законъ и за съзнателното по своето положение въ природата чело-вѣчество, което все повече подчинява на себе си послѣдната, т. е., природата, освѣнъ това тѣ сж оправдали вѣрността на оптимистическитѣ отвѣрждения относително резултатитѣ на борбата за сществуване. Но воинствующитѣ рицари на Дарвинизма не искатъ да се разумѣятъ. Противъ социализма постоянно сж тикали въ очи старата груба теория, войната на всички противъ всички и на преживяванието, т. е., побѣдата на способния и силния.

Преди нѣколко време се яви ненадѣйно на тѣзи господа единъ противникъ въ лицето на единъ отъ най даровититѣ ученици на Дарвина. Господинъ *Грантъ Алленъ*, извѣстенъ английски естествоиспитателъ, авторъ на цѣлъ единъ редъ забѣлжителни съчинения по въпроси на Биологията, приятелъ и до сега още привѣрженникъ на Хербертъ Спенсера, неотдавна се обърна къмъ социализма и не можалъ да не искаже публично измѣнението въ своитѣ убѣждения. На 17 Октомврий въ събра-нието на „Fadian Society“ въ Лондонъ той е държалъ скаска на темата: „Противорѣчи ли социализма на науката, до колкото той се касае до закона на естествения отборъ?“ Макаръ и да не е внесалъ въ главния въпросъ нѣкакъвъ аргументъ, който да не е билъ вече отъ друга страна раз-гледванъ, но пъкъ неговитѣ доводи сж интересни и доволно възбудителни, за да намѣрятъ тукъ отзивъ. Туй се оправ-дава толкова повече, че, както вече стана извѣстно, г-нъ Спенсеръ и неговитѣ привѣрженници замислюватъ едно въз-ражение, облечено въ ризница. Спорътъ ще бѣде много поу-чителенъ и ние ще си туримъ за задача да го слѣдимъ въ всичкитѣ негови фази.

Нека сега предадемъ въ кратцѣ съдържанието на Ал-леновата скаска.

* * *

Много глупави и невѣжественни възражения сж биле направени противъ социализма, но никое, може би, не е по-глупаво и по-невѣжественно отъ онова, което влиза въ областта на естествения отборъ. Съ еднакво право би могло да се каже, че социализма обгръща закона на притяжанието,

или закона за съхранението на силата. Възражението е основано на едно двойно невѣжество. Ония, които го подигатъ, не знаятъ нито какво е нѣщо социализмъ, нито пъкъ какво е нѣщо естественъ отборъ. За разбиране на дѣлото, обаче, неизбѣжно е едно вѣрно понятие за естествения отборъ въ пълната му ширина. Въ основанието си фактически туй е единъ биологически въпросъ и трѣбва да се изслѣдва отъ биологическа гледна точка и съ биологически аналогии. Азъ се надѣвамъ въ слѣдующето да мога да докажа, че социализма, ако го разгледаме отъ тая гледна точка, тутакси получава мѣсто въ историята на явленията въ живия свѣтъ, като послѣденъ и досущъ необходимъ резултатъ отъ дѣйствието на еволюционернитѣ закони на развитието въ формата на човѣческитѣ общества. Той (социализма) е само послѣдния членъ въ всичката верига на ония биологически процеси, чрезъ които е работилъ отъ началото на органическия животъ при всѣки прогресъ въ живота на растителния и животния свѣтъ.

Обаче, за да очистимъ по напредъ почвата, преди да разгледаме собствената биологическа страна на въпроса, преди всичко ние по отблизо ще разгледаме съвременната система на капитализма и монопола на земята и ще си зададемъ слѣдующия предварителенъ въпросъ: ограничава ли и пречи ли тая система на дѣйствието на естествения отборъ или не? Щѣше ли социализма да означава само въ туй отношение при едно повърхностно изслѣждане биологическия прогресъ или регресъ? Не се ли срѣщаме ние въ нашия съвремененъ общественъ организмъ, който е основанъ на случай и произволъ, съ единъ редъ покровителства и прѣчки, съ една, тъй да се каже, правилна система отъ привилегии и загуби, при които на едни само се турятъ всѣкакви прѣчки, а на другитѣ искусно се дава възможность да искачатъ напредъ, което по тоя начинъ нарушава дѣйствието на закона за преживяването на лай-способния, когато при една социалистическа наредба на обществото, която влече подиръ себе си едно по-голѣмо равенство на условията, туй ще бѣде ослабнато или пъкъ премахнато? Ние можемъ, азъ мисля, да предложимъ въпроса само въ тази проста форма, за да може тутакси да получи всѣки мислящъ човѣкъ, който мисли, единъ вѣренъ отговоръ. Капитализма и днеш-

ния монополъ на земята необходимо водятъ подирѣ си цѣла една система особенни прѣчки и привилегии, които класата на капиталиститѣ и лендлордитѣ, колкото и да бждатъ отдѣлнитѣ лица неспособни, слаби, още отъ напредъ я поставятъ на износно положение, а работническата класа, пролетариата, търпи загуби, колкото и да бждатъ нейнитѣ отдѣлни членове силни, разумни и благородно мислящи.

Азъ нѣма да излагамъ това по подробно, понеже всѣкому бие въ очи. Всѣки день ние можемъ да наблюдаваме, какъ цѣла масса способни и полѣзни съграждани, съ срѣдно състояние, изисква помощта на обществото, за да стане родителка на едно здраво потомство, още отъ кжщи е притисната отъ нѣмотията на равни условия, равни средства за хранение, равно възпитание и равно распореджане съ суровия материалъ и природни сили. Отъ друга страна, съществува едно голѣмо число хора, некадърни и неприятни, които както по характеръ тѣй и по умъ, не сж способни за всички високи функции въ държавата и немогатъ да произвеждатъ нѣкакво полезно потомство. При всичко това, на послѣднитѣ се даватъ искусствени преимущества за въ вреда на тѣхнитѣ по-добри организирани събратия, а презъ туй време, когато цѣлото си съществуване тѣ прекарватъ въ слабости или нѣщо по лоше, тѣхния разваленъ родъ се размножава за въ вреда на бждшето общество.

Тая несправедливостъ указва своето влияние отъ двѣ страни. Тя туря въ лъжовно положение лицата, за които става дума тукъ, отъ гледна точка на естествения отборъ, и още въ по-лъжливо положение относително половия отборъ.

Що се касае до първата точка — естествения отборъ, — то неспособнитѣ елементи на капиталистическата и ландлорската каста искусствено се поддържатъ и чрезъ влиянието на фамилията заематъ мѣста, за които тѣ по природата си не сж способни. Неотколе единъ отъ тѣхъ ми казваше слѣдующето: „Драгий ми приятелю, за мое щастие добро пѣщо е, че съмъ се родилъ съ единъ приходъ отъ 4 — 5000 фунта стерлинга, защото ако бѣхъ се родилъ като простъ работникъ, тогава презъ цѣлия си животъ не щѣхъ да бжда въ състояние да искарвамъ своята прехрана“. Азъ трѣбва да му отдамъ справедливостъ и да призная, че, когато прекарахъ презъ умътъ си неговитѣ физически и духовни качест-

ва, азъ трѣбваше да призная неговата способностъ да върши всѣкаква работа. И при все туй той бѣше баща на деветъ болни и умствено сакати дѣца. Както стоятъ днесъ работитѣ, слабия, аристократически силъ на нѣкой херцогъ има много по-голѣми шансове въ борбата за съществуване, отъ коикото силния и разумеѣ синъ на нѣкой работникъ, който расте въ пещеритѣ на Истъ-Ендъ или въ трескавитѣ дупки на ланкаширскитѣ промишленни центрове. Отъ гледна точка на естествения отборъ, искусствения ограничєние въ употреблєнието на земята, въздуха, камѣнитѣ възлища, слънчевата свѣтлина туря могъществени прѣчки за най-силнитѣ, най-добритѣ и най-многообщающитѣ елементи на населєнието.

Относително втория пунктъ — половия отборъ — бракътъ и отглежданieto на дѣца, при днешнитѣ отношения на тия неспособни елементи отъ кастата на ландлордитѣ и капиталиститѣ, искусствено се облекчава. Мажетѣ могатъ по жєлание да си избиратъ най-гиздавитѣ и най-силнитѣ жени и да ги правятъ да бждатъ тѣ майки на тѣхнитѣ сакати дѣца. Женитѣ ако тѣ сж наслѣдници, могатъ да монополизиратъ най-даровититѣ и полезни мѣже и по тоя начинъ да лишатъ обществото отъ наслѣдството на тѣхнитѣ превъсходни качества — било чрезъ тѣхното собствено безплодие, било чрезъ туй, че тѣ предаватъ на своитѣ дѣца преимуществата на бащитѣ съвсѣмъ несвършенно. Съ една дума, богатството, положението или титлата даватъ на мнозина отъ умствено и физически слабитѣ елементи на обществото едно неприлично предпочитєние надъ другитѣ относително половия подборъ.

Слѣдъ като изравнихме по тоя начинъ почвата и като показаме съ единъ ясенъ примѣръ, че съществуващата монополистическа общественна наредба въ много отношения противорѣчи на закона за преживяване на най-способнии и вслѣдствие на туй врѣди поне на неговото дѣйствие, ние ще разгледаме специално биологическата страна на въпроса и ще се опитае да покажемъ, че всѣки прогресъ въ цѣлото животно и растително царство трѣбва да се отдаде на единъ естественъ отборъ, който точно по сжщия начинъ се извършва, както той ще става въ социалистическото общество споредъ нашето понятие. Защото не е вѣрно туй, че абсолютно неограничєния естественъ подборъ въ грубия е обикновенъ

смыслъ на думата е далъ да озрѣятъ най-висшитѣ резултати въ природата. Напротивъ, всѣка стъпка напредъ относително размножаванieto, именно уголѣмяването на ордата, на племето или на нацията донѣйдѣ бѣше изложено подъ влиянието на едно опредѣленно ограничение на естественния отборъ — или по-добрѣ на една нова форма естественъ отборъ; ограничени-ния, които по извѣстенъ начинъ сами се налагаха.

Абсолютно неограниченъ естественъ отборъ се срѣща само между най-нисшитѣ растения и животни. Тамъ всѣки произвежда безброй малки и беззащитни отрастъци — семена или спори, яйца или пъпки — които изъ единъ нѣтъ биватъ хвърлени въ единъ студень и безжалостенъ свѣтъ да воюватъ по между си, до колкото могатъ, и да упражняватъ великия законъ „ѣжъ или ще бждешъ изѣденъ“. До една съотвѣтственна висока стѣпенъ на живота дѣйствителното правило въ органическия е неограниченната плодова частъ, придружена съ една неограничена борба на конкуренция и борба за смѣст-ствование. Всички ниезнаемъ, колко милиона яйца сниса една само женска бѣла риба, колко милиона малки рибки ще се излюпятъ отъ хайверя и колко милиона отъ рибкитѣ ще бждатъ унищожени за всѣка стѣпенъ на развитието, до като най-послѣ стигне до зрѣлостъ само единъ чифтъ отъ бѣлата риба. Тамъ ние виждаме въ дѣло естественния отборъ чистъ и не фалшифициранъ и неговото дѣйствие е свършено жестоко, слѣпо, растичително и отвратително. У по-висшитѣ организми, на-противъ естественния отборъ се захваща съ въвежданieto на постройкаи и взаимания целесъобразни мѣрки отъ страна на родителитѣ за запазване на своето потомство, тѣй да се каже ограничение на свето собствено дѣйствие. Суровостта на борбата за смѣстствование ще бжде смѣгчена, полето на случая ще бжде ограничено или тѣхнитѣ дѣйствия ще бждатъ изравнени, даже свѣсмъ ще сж махнатъ отъ фамилията, стадото или роятъ. Единъ кратъкъ погледъ върху една или двѣ отъ тия слѣдующи една подиръ друга стѣпени въ развитието ще дадатъ ясно да се разбератъ аналогитѣ, които искамъ да представя по отношение къмъ социализма. Всѣка млада бѣла раба, щомъ се излюпи, предоставена е въ водата сама на себе си и трѣбва сама за себе си да воюва и да се грижи. Никой не я храни, никой не скърби за нея, никой не я защитава отъ неприятелски нападения и ли да я остави

да се ползува от своята собствена практическа опитност: единъ воденъ исмаилъ (риба), още отъ начало преслѣдва всички други риби и зѣбитъ на всѣка друга риба се обрънати къмъ него. У птицитъ, напротивъ жестокостта на борбата за съществуване за птиченцата на всѣка крачка въ различни отношения е смѣкчена и ограничена. Преди всичко самецъ и самката на безопасно мѣсто построяватъ топло, мѣко гнѣздо, послано съ мѣхъ и перушина, въ което голитъ птиченца могатъ да лежатъ защитени отъ нападенията на тѣхнитъ наслѣдствени врагове и необходимата топлина отъ тѣлото на майката. Презъ периода на отгледванието малкитъ получаватъ своята храна отъ родителитъ; даже и по-послѣ тѣ ще бждатъ скривани подъ крилетъ на майката, както прави кокошката, щомъ се покаже далечъ сѣнката на пѣкой керкинекъ. Тѣхъ учатъ да плаватъ, както юрдечетата, или да хвъркатъ, както малкитъ врабчета. Всички тия нѣща сж по тѣхному намѣствани въ грубото дѣйствие на естествения отборъ, но вслѣствие на това противорѣчатъ ли на него? Съвсѣмъ не! Всѣки биологъ при първъ погледъ намира разрѣшението на това видимо противорѣчие. Отъ казаното слѣдва само, че тукъ естествения подборъ се срѣща до извѣстна стѣпень въ една по-висша и по-человѣчна форма между роякъ и роякъ, намѣсто както до сега между индивидуумъ и индивидуумъ.

Ако се обърнемъ сега къмъ млѣкопитающитъ, ний ще намѣримъ още по голѣмъ прогрессъ. Тукъ яйцето не само се задържа и развива въ тѣлото на одного отъ родителитъ, но и слѣдъ отдѣляванието отъ родителския организмъ малкото се пази, възпитава и храни съ една скжпоцѣнна тѣчностъ,—млѣко,—която за тая цѣль се произвежда на смѣтка на майчиния организмъ. Отъ друга страна напротивъ у птицитъ и още повече у млѣкопитающитъ, суммата на произведенитъ яйца е много по-ограничено, но при туй тѣ сжщо суммата на малкитъ, които загинватъ въ процеса на развитието, се свежда на единъ сравнително малкъ процентъ. Намѣсто единъ милионъ мънички, мъжското и женското всѣки пжтъ излюпватъ само три, четири, петъ или шестъ мънички, отъ които срѣдно число двѣ оцѣляватъ. Съобразно съ това до колко естествения подборъ е распространенъ и неговото дѣйствие на всѣка по-висока стѣпень все по-вече ще се ограничава.

При всичко това той дѣйствува съ по-голѣмо и по-уголѣмено на-прѣжение надъ малкото число; прогресса става най-бърже тамъ, дѣто числото на ражданията е най-малко. Съ една дума, естественния подборъ увеличава въ своитѣ висши форми дѣятелната способностъ на всѣки членъ отъ птицитѣ, стадото или родътъ и отъ това намалява числото на индивидуумитѣ, на които тѣ би трѣбвало да дѣйствуватъ.

Послѣ, да вземемъ происхождението на човѣческия родъ и даже на самото човѣческо общество. Безбройни явления въ живота и развитието на човѣка даватъ лесно да се разбере, че тукъ, както и на всѣкъдѣ, щомъ единъ пътъ се направи съпротивление и унищожението на мнозина за въ полза на една малцина, приспособени най-добрѣ къмъ отношенията, ще се намали до минимумъ. Дългата и безпомощна епоха на дѣгинството на човѣка изисква едно харчение на родителски грижи и старание, което харчение ний вече не на всѣкъдѣ срѣщаме, и което нѣкакъ бие право въ лицето на естественния подборъ. Малко дѣца ще се произведатъ и повечето отъ тѣхъ ще оцѣлватъ. Борбата за съществуване между младото поколѣние е извѣнмѣрно ограничена. Отъ друга страна, естественния отборъ търси, тъкмо онѣзи групи, у които тия грижи и старания се приспособяватъ въ най-широкъ размѣръ, и оная раса въ заключение най-добрѣ живѣе, която най-много е работила за отхранванието, развитието, възпитанието и снабдяванието на своитѣ дѣца съ всичко потрѣбно.

Сжщо става и относително стотина други човѣчески особености. Облѣклото се вмѣсва въ дѣйствиетата на онзи отборъ, който се предизвиква отъ студътъ, влажнината, дъждътъ, отъ охтиката и други вътрѣшни болѣсти. Но въ борбата за съществуване взиматъ връхъ тия раси които сж най-добрѣ, а не тия, които сж най-злѣ облѣчени. Тѣй сжщо закона и наредбата, нравственнитѣ чувствувания и пр. се вмѣсватъ въ несложното дѣйствие на естественния и половия отборъ. Въ естествено състояние силния побѣждава слабия, той граби, когото и дѣто иска, и си присвоява най-силнитѣ и хубави жени, но дивитѣ хора не сж нито по силни, нито по способни за съпротивление, нито пъкъ по хубави отъ цивилизованитѣ. Съ една дума, *направеното противъ социализма възражение съ такова сжщо право би могло да се направи и*

да се ползува отъ своята собствена практическа опитностъ: единъ воденъ исмаилъ (риба), още отъ начало преслѣдва всички други риби и жбитѣ на всѣка друга риба се обърнати къмъ него. У птицитѣ, напротивъ жестокостта на борбата за съществуване за птиченцата на всѣка крачка въ различни отношения е смѣнена и ограничена. Преди всичко самца и самката на безопасно мѣсто построяватъ топло, мѣко гнѣздо, послано съ мѣхъ и перушина, въ което голитѣ птиченца могатъ да лежатъ защитени отъ нападенията на тѣхнитѣ наслѣдствени врагове и необходимата топлина отъ тѣлото на майката. Презъ периода на отглежданието малкитѣ получаватъ своята храна отъ родителитѣ; даже и по-послѣ тѣ ще бждатъ скривани подъ крилетѣ на майката, както прави кокошката, щомъ се покаже далечъ сѣнката на нѣкой керкинекъ. Тѣхъ учатъ да плаватъ, както юрдечетата, или да хвъркатъ, както малкитѣ врабчета. Всички тия нѣща сж по тѣхному намѣствани въ грубото дѣйствие на естественния отборъ, но вслѣствие на това противорѣчатъ ли на него? Съвсѣмъ не! Всѣки биологъ при първъ погледъ намира разрѣшението на това видимо противорѣчие. Отъ казаното слѣдва само, че тукъ естественния подборъ се срѣща до извѣстна стѣпень въ една по-висша и по-человѣчна форма между роякъ и роякъ, намѣсто както до сега между индивидуумъ и индивидуумъ.

Ако се обърнемъ сега къмъ млѣкопитающитѣ, ний ще намѣримъ още по голѣмъ прогрессъ. Туъ яйцето не само се задържа и развива въ тѣлото на одного отъ родителитѣ, но и слѣдъ отдѣляването отъ родителския организмъ малкото се пази, въспитава и храни съ една скжпоцѣнна тѣчностъ,—млѣко,—която за тая цѣль се произвежда на смѣтка на майчиния организмъ. Отъ друга страна напротивъ у птицитѣ и още повече у млѣкопитающитѣ, суммата на произведенитѣ яйца е много по-ограничено, но при туй тѣ сжщо суммата на малкитѣ, които загинватъ въ процесса на развитието, се свежда на единъ сравнително малкъ процентъ. Намѣсто единъ милионъ мънички, мъжското и женското всѣки пѣтъ излюпватъ само три, четири, петъ или шестъ мънички, отъ които срѣдно число двѣ оцѣлватъ. Съобразно съ това до колко естественния подборъ е распространенъ и неговото дѣйствие на всѣка по-висока стѣпень все по-вече ще се ограничава.

При всичко това той дѣйствува съ по-голѣмо и по-уголѣмено на-прѣжение надъ малкото число; прогресса става най-бърже тамъ, дѣто числото на ражданията е най-малко. Съ една дума, естественния подборъ увеличава въ своитѣ висши форми дѣятелната способностъ на всѣки членъ отъ птицитѣ, стадото или родътъ и отъ това намалява числото на индивидуумитѣ, на които тѣ би трѣбовало да дѣйствуватъ.

Послѣ, да вземемъ происхождението на човѣческия родъ и даже на самото човѣческо общество. Безбройни явления въ живота и развитието на човѣка даватъ лесно да се разбере, че тукъ, както и на всѣкъдѣ, щомъ единъ пътъ се направи съпротивление и унищожението на мнозина за въ полза на една малцина, приспособени най-добрѣ къмъ отношенията, ще се намали до минимумъ. Дългата и безпомощна епоха на дѣтинството на човѣка изисква едно харчение на родителски грижи и старание, което харчение ний вече не на всѣкъдѣ срѣщаме, и което нѣкакъ бие право въ лицето на естественния подборъ. Малко дѣца ще се произвеждатъ и повечето отъ тѣхъ ще оцѣлватъ. Борбата за съществуване между младото поколѣние е извѣстнѣрно ограничена. Отъ друга страна, естественния отборъ търси, тъкмо онѣзи групи, у които тия грижи и старания се приспособяватъ въ най-широкъ размѣръ, и оная раса въ заключение най-добрѣ живѣе, която най-много е работила за отхранванието, развитието, възпитанието и снабдяванието на своитѣ дѣца съ всичко потрѣбно.

Също става и относително стотина други човѣчески особености. Облѣклото се вмѣсва въ дѣйствиата на онзи отборъ, който се предизвиква отъ студътъ, влажнината, дъждътъ, отъ охтиката и други вътрѣшни болѣсти. Но въ борбата за съществуване взиматъ връхъ тия раси които сж най-добрѣ, а не тия, които сж най-злѣ облѣчени. Тѣй също закона и наредбата, нравственнитѣ чувствувания и пр. се вмѣсватъ въ несложното дѣйствие на естественния и половия отборъ. Въ естествено състояние силния побѣжда слабия, той граби, когото и дѣто иска, и си присвоява най-силнитѣ и хубави жени, но дивитѣ хора не сж нито по силни, нито по способни за съпротивление, нито пъкъ по хубави отъ цивилизованитѣ. Съ една дума, *направеното противъ социализма възражение съ такова сжщо право би могло да се направи и*

противъ цивилизацията въобщо оцъ отъ самото начало. Сега е вече много късно за протестиране. Застъпниците на безграничния естественъ отборъ трѣбвало би да захванатъ преди обявяването на всеилната и въ себе си рѣшителна заповѣдь: „Неубивай“! Грѣшката, която тѣ правятъ, лѣжи въ това обстоятелство, че тѣ разбиратъ естествения отборъ въ единъ смисълъ съвсѣмъ ограниченъ, грубъ и не наученъ, намѣсто да вникнатъ въ пай-широкото му биологическо значение; тѣ мислятъ, когато разсждаватъ, само за индивидуума, не за групата или родътъ, когато пъкъ учения биологъ обикновенно разгледва расата като единица въ борбата за съществуване.

Една друга аналогия ще направи това още по ясно: думата ми е за сравнението съ социалнитѣ насѣлки. Вътрѣ въ рояктъ естествения отборъ е добръ построенъ. Всѣко яйце се сниса грижливо, всѣка гжсеница съ внимание се отхранва и очаква, при равни условия за съществуване отгледана и научена, за да изпълнява на време своитѣ опредѣлени длѣжности въ общината. Указа ли се лоши резултати, за които се бояха нашитѣ пессимисти? Ни най малко. Въ същностъ тамъ дѣйствува естествения отборъ, както Дарвинъ отдавна показва, между роякъ и роякъ, мжду племе и племе, не между индивидуумъ, и индивидуумъ, и ония родове, които иматъ най-осъвършенствуваща държавна наредба и най-развити учреждения побѣдяватъ въ борбата за съществуване отъ по-малко напредналитѣ.

Отъ всички тия аналогии можемъ, слѣдователно, да направимъ заключението, че колкото повече обществото въ своитѣ прогрессивни стадии отмахва искусствениитѣ покровителства и врѣди на отдѣлни лица отъ своитѣ съчленове и класи, толкова повече то (обществото) се грижи за здравето, способността и просвѣщението на своето поколѣние, толкова повече то гледа, щото никой да не търпи нужда, никой да не бжде претоваренъ съ работа, щото никому да не се даватъ незаслужени преимущества, никому да не се забранява да се ползува отъ нуждитѣ срѣдства и инструменти за работение; съ една дума индивидуумитѣ да бждатъ колкото се може подобри снабдени. Това не значи да се ограничи дѣйствието на закона за приживяването на най-способния, но напротивъ да се даде на тоя законъ свободно поле. Естествения

отборъ и тогава тѣй сжщо въ видъ на болѣсти и пр. ще исхвърля малко потрѣбнитѣ въ общинатъ, но несъмнѣнно ще има за исхвърляние много по-малко непотрѣбни, отъ колкото днесъ. Тѣкмо тѣй, напр се исхвърлятъ много повече между чучулигитѣ, отъ колкото между бѣлитѣ риби. Понеже социализма ще се стреми въ всѣка группа да повиши способноститѣ и силитѣ на отдѣлнитѣ лица, и естествения отборъ, който се извършва само между групи, ще покаже доволно ясно преимуществата на едни групи и недостатъцитѣ на други, за да подбуди останалитѣ назадъ да се осъвършенствуватъ всѣка минута споредъ образца на по виспитѣ и по добритѣ типове.

Съ една дума, ще има, както на всѣкъждѣ въ течение на прогресса, за отмахване по малко несъвършенства, отколкото до сега чрезъ естествения отборъ. Но при все това тѣ ще бждатъ отмахнати, вѣроятно тѣй сжщо безопасно, макаръ и не по такъвъ жестокъ и болезненъ начинъ, както до сега е било. Едно по хуманенъ начинъ дѣйствующе постепенно измиране на погрѣшно надаренитѣ фамилии съ време, може би, ще замѣсти наслѣдственното унищожение на слабитѣ индивидууми; сакати, престѣпници, идиоти трѣбва да се възбуждатъ чрезъ убѣдяване да престанатъ да раждатъ подобни на себе си. Въ всѣки случай социализма, даже ако той и да щади лично, тия които иматъ тѣлесни и душевни недостатъци, навѣрно нѣма да дава, както нашата днешна система екстра-премия за поддържане и разпространение на испаднали, не здрави и не способни за нѣкаква работа поколѣния. Той нѣма да разплодява искусственно фамилиитѣ, въ които сж наслѣдствени лудостта, престѣпнитѣ наклонности, тѣлесни или умствени недостатъци — ревматичнитѣ, охтичавитѣ, скрофулиознитѣ, страждущитѣ отъ ракъ, — фамилии, както тия на испанскитѣ гранди, на английската аристократия, на лондонскитѣ лихвари и пр.

Това сж само общи мисли, единъ кратъкъ планъ отъ великии предметъ, за който тукъ се говори. Животътъ е кжсъ, науката вечна. Обаче надѣвамъ се, че вѣрно съмъ освѣтлилъ въпроса, щото другитѣ да го изслѣдватъ по натакъ въ всички направления по отдѣлно.

РОЛЯТА НА ЕКОНОМИКАТА И ПОЛИТИКАТА

ВЪ

ИСТОРИЯТА

отъ Фр. Енгелсъ.

(Преводъ).

„Отношението на общата политика къмъ формитѣ на държавното право е изразено въ моята система тъй опредѣлено и своеобразно, щото за по-лесно изучаване не е злѣ да направя особно указание на нея. Формата на *политическитѣ* отношения е основа на *историята*, а *економическата* зависимостъ е явление *производно* или частенъ случай, затова *винаги* остава *второстепененъ фактъ*. Нѣкои най-нови социалистически системи, като приематъ за ръководящъ принципъ проявленията на съвършено извратенитѣ отношения, които биятъ въ очи, искараватъ политическитѣ учреждения, като второстепенни и подчинени, изъ економическитѣ отношения. Но макаръ тия второстепенни економически отношения, като такива, наистина произвеждатъ своето дѣйствие и въ днешно време особно се усѣщатъ, но пъкъ *първичния факторъ* *търбва да се търси въ непосредственната политическа сила*, а не въ косвенното дѣйствие на економическото могъщество.“ Сжщо тъй и на друго мѣсто г. Дюрингъ*) „излиза отъ това положение, че политическото състояние е причина, която рѣшава економическитѣ отношения, а обратното влияние е само отражено дѣйствие отъ второстепененъ редъ.... Додѣто не приематъ политическата группировка за самостоятеленъ изходенъ пунктъ, който съществува зарадъ самия себе си, а се отнасятъ къмъ нея исклучително, като къмъ сръдство за удовлетворение потрѣбитѣ на стомаха, до тогава хората които се придържатъ о такива въззрѣния, ще останатъ до извѣстна стѣпень скрити реакционери, каквито радикали-социалисти и революционери да се показватъ.“

Такава е историята на г. Дюринга. Както тука така

*) Бившии професоръ по правото въ Берлинскій университетъ.

и на друго мѣсто, той се явява безъ доказателства, тъй да се каже, декретира се. Въ тритѣ си дебели книги нито съ една дума той не се опитва да докаже или да отхвърли противоположнитѣ възрѣния. Да сж доказателствата по-ефективни стъ гжи, г. Дюрингъ пакъ не щѣше ни подари ни едно. Всичко, което се отнася до тоя въпросъ, е вече прекрасно доказано съ знаменитото грѣхопадание на Робинсона, който зароби Петка. Това дѣйствие бѣ насилствено, слѣдователно, политическо. А тъй като заробванието на Петка послужи за основенъ пунктъ, за основенъ фактъ на цѣлата история на чловѣчеството и до тамъ я зарази съ първородния грѣхъ на несправедливостта, щото въ всички по-подирни периоди тя само се смѣчаваше, „преминуващъ въ по-косвенни форми на економическата зависимостъ;“ тъй като на сжщото първобитно заробване се крѣпи и всичката съвременна „насилствена собственостъ“, отъ това то става очевидно, че економическитѣ явления могат да бждатъ обяснени само съ политически причини и именно съ насилието. Който не се задоволява отъ туй доказателство, той е скритъ реакционеръ.

Да забѣлѣжимъ, най-първо, че само при Дюринговата влюбеностъ въ себе си тоя възгледъ може да му се покаже таквъ „своеобразенъ“. Възрѣнието, споредъ което сждбитѣ на историята се рѣшаватъ отъ политическитѣ дѣйствия на управителитѣ и държавитѣ, е тъй старо, както и самата писана история, и бѣше главната причина за недостатъчността на достигнатитѣ до насъ свѣдѣния за дѣйствителния исторически двигателъ: за развитието на народитѣ, което тихо се извършваше задъ тая шумна сцѣна. Всеобщото господство на такова възрѣние върху историята бѣ пръвъ пътъ расклатено отъ французскитѣ буржуазни историци презъ времето на реставрацията. Тука „своеобразното“ е само туй, че г. Дюрингъ нищо не знае за всичко това.

По нататкъ: да допустнемъ даже за минутка, че г. Дюрингъ е правъ, че всичката минала история се свежда къмъ заробванието на чловѣка отъ чловѣка; това пакъ не ни разяснява всичката смѣнностъ на работата. Ний завчасъ се попитваме: ами защо Робинсонъ е заробилъ Петка? Само зарадъ удоволствие ли? Разбира се, не! Ний видѣхме, наоптъки, че „Петко се принуждаваше къмъ *домакински* работи

като робъ или просто орждие и се издържаше само като орждие“. Робинсонъ зароби Петка именно за това, за да го кара да работи въ своя полза. А какъ може Робинсонъ да извлича полза отъ работата на Петка? Туй е възможно само защото Петко произвежда съ труда си повече сръдства за съществуване, отъ колкото Робинсонъ трѣбва да му дава за извърщане на неговата изгубена работническа сила. Излиза, че въпрѣки точното предписание на г. Дюринга, Робинсонъ „прие политическа группировка“, която произлезе отъ заробяването на Петка „не за изходенъ пунктъ, съществуващъ зарадъ самия себе си“, а изключително като сръдство за удовлетворение потрѣбитѣ на стомаха. Нека той самъ се расправя както знае, съ своя господаръ и учителъ г. Дюринга!

По тоя начинъ, дѣтския примѣръ нарочно изнамѣренъ отъ г. Дюринга за подигане на насилието въ „основа на историята“, доказва папротивъ, че насилието служи само за сръдство, а цѣльта е да се добиятъ економически ползи. До колкото цѣльта е по-същественна отъ сръдствата, които се употребяватъ за нейното достигане, до толкова въ историята економическата страна е по-същественна отъ политическата. Слѣдователно, примѣрътъ доказва тъкмо противното на това, което трѣбваше да се докаже. И всѣкого господството и подчинението произлиза сжщо, както при Робинсона съ Петка. Поробяването всѣкога е служило, споредъ елегантното изражение на г. Дюринга, „като сръдство за удовлетворение потрѣбитѣ на стомаха“ (като вземиме тия потрѣби въ най-широкъ смисълъ на думата), но никога и никждѣ не се е явявала политическа группировка, която съществува зарадъ сама себе си. Трѣбва человекъ да бжде г. Дюрингъ, за да си въобрази, че данѣцитѣ съставляватъ въ държавата нѣщо второстепенно, или че съвременната „политическа группировка“ на господствующата буржуазия и на поробенния пролетариатъ съществува зарадъ самата тая группировка, а не за удовлетворение стомашнитѣ потрѣби на буржуазията, т. е., за печалба и за натрупване на капитала.

Но нека се върнемъ при двамата си хора. Робинсонъ „е сабя въ ржка“ направя Петка свой робъ. Но зарадъ това освѣнъ сабя на Робинсона му трѣбва още нѣщо си. Не всѣки може да се възползува отъ труда на роба. За да се

извлича отъ него полза, трѣбва по-отрано да се приготвятъ: първо, материали и оръдия на труда, второ, сръдства за скуднаго издържание на роба. Слѣдователно, преди да стане възможно робството, необходими сж извѣстна стѣпенъ въ развитието на производството и пѣкакво неравенство въ распредѣлението. А за да стане робския трудъ начинъ на производството, който господарува въ цѣлото общество, то трѣбва да достигне много високо развитие на производството, търговията и натрупванието на богатствата. Въ древнитѣ първобитни общества съ общинно землевладѣние робството или съвсѣмъ не сжществуваше, или играеше съвсѣмъ второстепенна роль. Така бѣше въ древния селски градъ Римъ. Но когато Римъ стана, наопѣки, „всемиренъ градъ“ и землевладѣнието въ Италия все повече и повече се съсрѣдоточаваше въ рѣцѣтъ на многобройния класъ на най богати собственици, нейното селско население биде истигано отъ робското население. Ако въ време на Персийскитѣ войни въ Коринтъ се брояха до 460,000, а въ Ешна до 470,000 роби, — тъй щото на всѣки слободенъ жителъ се падаха по десетъ, — то затова трѣбваше пѣщо повече отъ „насилие“ а именно — високо развитие на искусствата и занаятитѣ и обширна търговия. Въ Сѣверо-Американскитѣ Съединени Щати робството се крѣпеше не толкова на насилието, колкото на английската памучна промишленность; то процвѣтѣваше въ памучнитѣ щати и въ пограничитѣ, които се занимаваха съ отхранване на роби за продажба; а въ другитѣ области, дѣто не се ражда памукъ, то исчезна отъ само себе си, безъ всѣкакво намисание на силата — просто защото не покриваше разноскатъ си.

Г. Дюрингъ превръща, слѣдователно, съ глава надолу всичкитѣ отношения, като нарича съвременната собственость насилственна и опредѣляюща я, като „форма на господство, основана не само на исклучвание ближнитѣ изъ ползуванието съ природнитѣ сръдства за сжществувание, но, което е още по-важно, на насилственното имъ принуждавание къмъ неволнически трудъ“. При всѣко принуждение на хората къмъ неволнически трудъ, въ всичкитѣ му форми, необходимо е да се предположи, че тоя, който принуждава, предварително има оръдията на труда, безъ които не би могаль да се възползува отъ принуждението; а пъкъ при робството, собствено,

е необходимо, освѣтѣ това, да се иматъ срѣдства за поддържане съществуването на робитѣ. Слѣдователно, въ всѣки случай, предполага се, че у него има извѣстна собственостъ, която надминава срѣдния размѣръ. Но отъ дѣ се взела тя? Въ всѣки случай е ясно, че макаръ нейния источникъ е *могълъ да бѣде* грабежа, слѣдователно, — насилието, но че това никакъ не е необходимо. Тя е можала да бѣде изработена или открадната, придобита чрезъ търговия или чрезъ измама. Тя даже трѣбваше да бѣде създадена съ трудъ, преди да стане възможно да се придобие чрезъ насилие.

Въобще, поражданието на частната собственостъ въ историята въ никакъвъ случай не бѣше резултатъ на грабежа и насилието. Наопѣки. Тя съществува още въ древнитѣ, първобитни общини на всички културни народи, макаръ и да се простира само на извѣстни предмети. Още въ тия общини тя се развива чрезъ външна размѣна въ видъ на *стока*. И колкото повече произведенията на общината приематъ тоя видъ, т. е. колкото по-малко се произвежда за собствено потрѣбление на производителитѣ и колкото повече за продажба, толкова повече за самата община първобитното, естествено възникнало раздѣление на труда се изтиква отъ размѣната, толкова по неравномѣрно става имущественното положение на отдѣлнитѣ членове, толкова по-дълбоко се подкопава общинното землевладѣние, толкова по-скоро селската община се обръща въ село на дребни собственици — селяне. Источния деспотизмъ и смѣнящото се господство на чергарскитѣ завоеватели, презъ цѣли хилядилѣтия, не можаха да унищожатъ дрѣвния общински животъ; а едрата промишленность, като разрушава естествено--понижвалитѣ селски занаяти, все повече и повече ги разлага. Тукъ сѣщо не може да има дума за насилие, както при происходящитѣ до сега раздѣления на общиннитѣ земи на Мозель и въ Хохватъ; селенитѣ сами намиратъ за по-згодно да замѣнятъ общинното землевладѣние съ частната собственостъ. Даже образуванието, върху почвата на общинното землевладѣние, на първобитната аристокрация се крѣпи отъ зачало съвсѣмъ не на насилието, а на привычката и доброволното подчинение, както това бѣ у Келтитѣ, Германцитѣ и въ Индийския Пенджабъ. Частната собственостъ, всѣкога се образува само тамъ, дѣто, вслѣдствие на измѣненитѣ условия на производството и на

размѣната, въвежданieto ѝ лежи въ интереситѣ на усиляването на производството и разширението на търговскитѣ сношения, — слѣдователно по економически причини. Насилието не играе тука никаква роля. Отъ само себе си се разбира, че учредението на частната собственост трѣбваше да съществува преди грабителътъ да може си присвоява чуждото имущество; че, слѣдователно, насилието може само да премѣства имуществото отъ едни рѣцѣ въ други, но не поражда частната собственостъ, като такъва.

Ний нѣмаме нужда ни отъ насилие, ни отъ насилственна собственостъ, за да обяснимъ „принуждението на хората къмъ неволнически трудъ“ въ неговата съвременна форма на наеманъ трудъ. Ний вече споменахме каква роля е играло преообращанието на продуктитѣ на труда въ стоки и тѣхното производство не за собствено потрѣбление, а за продажба: въ разлаганieto на общинния животъ, а слѣдователно, въ прямото или косвенно распространение на частната собственостъ. Марксъ въ „Капитала“ най-ясно доказва — макаръ г. Дюрингъ се пази да каже за това една думица, — че при извѣстна стѣпенъ на своето развитие стокопроизводството става капиталистическо и че при тая стѣпенъ „законътъ на присвояването или законътъ на частната собственостъ, който се основава на производството и размѣната на стокитѣ, се преобрѣща, вслѣдствие на присвѣщата му вътрѣшна, неизбѣжна диалектика, въ своя пряма противоположностъ. Размѣната на еквивалентитѣ, която е първоначалното съглашение, до тамъ се е извратила, щото мѣняването сега се извършва само на гледъ, тѣй като, първо, частта отъ капитала, която се размѣня съ работническа сила, е само частъ отъ продукта на чуждия трудъ, присвоенъ безъ съответственъ еквивалентъ, а второ, тя трѣбва да бѣде не само възвѣрната на своя производител — работника — но възвѣрната съ нова прибавка... Първоначално правото на собственостъ бѣше основано на собственния трудъ... А сега (въ края на указното отъ Маркса развитие) собствеността е за капиталиста право да присвоява чуждия незаплатенъ трудъ или неговия продуктъ, а участта на работника е невъзможността да си присвои собственния продуктъ. Отдѣленieto на собствеността отъ труда става необходимо слѣд-

ствие на закона, който излиза на гледъ отъ тѣхното тождество“. Съ други думи: даже въ тоя слѣчай, ако изключимъ всѣка възможность за грабежъ, насилие и измама, ако допустнемъ, че всѣка частна собственность първоначално се е основавала на личния трудъ на нейния обладател и слѣдъ това презъ всичко по-нататъшно време само равни стойности сж се размѣнявали съ равни, то при все това, съ по-нататъшното развитие на производството и размѣната, ний необходимо ще дойдемъ до съвременния капиталистически способъ на производството, до монополизиранието на производителнитѣ сръдства и на сръдствата за сществуване въ ржцѣтъ на единъ малоброенъ класъ, до угнетяванието на други, който съставлява неизброимо болшинство, класъ на лишениитѣ отъ всѣка собственность пролетарии, до периодическото смѣняване на производителната огненна трѣска и на търговскитѣ кризи и до всичката съвременна апархия въ производството. Цѣлия процесъ е обясненъ по причини чисто економически, безъ да има нужда отъ грабежъ, насилие, държава или каквото и да е друго политическо намѣсване. „Насилствената събственность“ и тука се указва просто грѣмка фраза, която скрива неразбиранieto дѣйствителния вървежъ на пѣщата.

Изразенъ исторически, тоя вървежъ представлява историята на развитието на буржуазията. Ако „политическитѣ отношения сж рѣшающа причина на економическия строй“, то съвременната буржуазия трѣбваше да се яви не резултатъ отъ борбата съ феодализма, а негово доброволно пораждане. Всѣки знае, че въ дѣйствителность е станало тъкмо противното. Отначало угнетеното съсловие, обязано да плаща данѣкъ на господствующето феодадно дворянство, допълвающе своитѣ редовѣ съ крѣпостни и други неспособни хора, — буржуазията въ непрекъснатата борба съ дворянството завоюваше отъ него единъ важенъ постъ слѣдъ други, додѣто въ най развититѣ страни стѣпи на неговото мѣсто като господствующе съсловие, при което — въ Франция тя открито събори дворянството, въ Англия постѣпенно го обуржуази и го присѣдини къмъ себе си като почетно украшение. А по кой начинъ достигна тя това? Съ просто измѣнение на „економическото положение,“ слѣдъ което рано или късно, доброволно или съ бой вървѣше измѣнението на политическитѣ

отношения. Борбата на буржуазията противъ феодалното дворянство бѣше борба на града противъ селото, на паричното домакинство противъ натуралното, и най-рѣшително оръжие на буржуазията въ тая борба бѣше нейното постоянно растяще економическо могъщество, което се заключаваше най-първо въ развитието на занаятчийската, слѣдъ това на манифактурната промишленность, а сжщо въ расширение на търговскитѣ сношения. Въ времето на всичката тая борба политическата сила бѣше къмъ страната на дворянството, съ исключение на единъ периодъ, когато кралската властъ употребяваше буржуазията противъ дворянството съ намѣрение да ослаби едното съсловие посрѣдствомъ другото. Но отъ тоя моментъ, когато все още политически безсилнитѣ граждани захванаха да ставатъ опасни съ растящето си економическо могъщество, кралската властъ отново се съедини съ дворянството и съ това предизвика революцията на буржуазията първо въ Англия, сетнѣ въ Франция. Въ послѣдната страна економическото положение далечъ надрасна политическитѣ отношения, които оставаха безъ измѣнение. По своитѣ политически права французското дворянство бѣше всичко, а буржуазията нищо, когато пъкъ по своето общественно положение буржуазията бѣше вече най-важенъ класъ въ държавата, а дворянството, като изгуби всичкитѣ си обществени функции, продължаваше само да получава зарадъ тѣхъ плата въ видъ на доходи. Освѣнъ това, всичкото буржуазно производство оставаше стиснато въ феодалнитѣ, средневѣковни политически форми, — които отдавна израстнаха и бѣха надраснали не само манифактурата но даже и занаятитѣ, — оставаше сковано съ безбройни цехови привилегии, които служаха сега само за притѣснение и кляузи, а сжщо и съ мѣстни провинциални мита. Буржуазията се расправи съ това чрезъ революция. Но тя постѣпваше не по основния законъ на г. Дюринга, не приспособяваше економическото положение къмъ политическитѣ учреждения: надъ това дълго и напраздно се трудиха дворянството и кралската властъ; а буржуазията, напротивъ, исхвърли всичката стара, истлѣла политическа гнилость и създаде на нейното мѣсто такива политически учреждения, при които можеше да сжществува и се развива новото „економическо положение“. И то блистателно се разви въ тая приспособена

къмъ него политическа и правова атмосфера, тъй блистателно, щото буржуазията е вече близо до туй положение, каквото заемаше дворянството въ 1789 г.: тя не само става безполезна, но все по-силно и по-силно прѣчи на общественното развитие; тя все повече и повече се отстранява отъ производителната дѣятелность и става, както едно време дворянството, класъ отъ хора, на които единственното назначение е да получаватъ доходи; и тоя превратъ въ своето собствено положение, както и създаването на новъ класъ — пролетарии, буржуазията извърши безъ всѣкакви насилствени фокуси, по чисто економически начинъ. Даже повече. Тя съвсѣмъ не искаше такива резултати отъ собствената си дѣятелность; наопѣки, тѣ съ непреодолима сила се вмѣкваха въ живота противъ нейната воля и намѣрения; нейнитѣ собствени производителни сили надминаха нейното ръководство и непреклонни, като природнитѣ закони, тикатъ сега всичкото буржуазно общество къмъ погинване или прераждане. И ако буржуата апелиратъ сега къмъ силата, за да спасятъ разрушающето се економическо положение, то съ това тѣ само доказватъ, че раздѣлятъ заблуждението на г. Дюринга, споредъ което ужъ политическото състояние е рѣшающата причина на економическото положение.“ Тѣмъ като г. Дюринга тѣ си въображаватъ, че чрезъ „първоначалния факторъ“, „непосрѣдственната политическа сила“ може да се преправятъ „второстепеннитѣ економически явления“ и да се измѣни непреклонния вървежъ на тѣхното развитие, че съ Крупови топове и съ Маузерови пушки могатъ да се запазятъ отъ економическото дѣйствие на парнитѣ машини, всемирната търговия, банкитѣ и кредита.

II

Но да разгледаме по-отблизо тая всемогъща сила на г. Дюринга. Робинсонъ „съ сабя въ ръка“ поробва Петка. Отдѣ е взелъ той сабята? Г. Дюрингъ заминава тоя въпросъ съ абсолютно мълчание, а на дърветата саби не растатъ даже и въ фантастическитѣ острови на Робинсоновцитѣ. Ако Робинсонъ можеше да си намѣри сабя, то съ сжщата вѣроятность можемъ да допуснемъ, че въ една прекрасна утрица Петко се явява съ пълнеъ револверъ въ ржцѣ и

пошенията на силата завчасъ се измѣнятъ: Петко захваща да командува, а Робинсопъ да работи. Ний искаме извинение отъ читателитѣ за постояннитѣ повръщания къмъ историята на Робинсона и Петка, история, която си има мѣсто за дѣцата, но не и въ науката. Но какво да се прави? Ний сме принудени добросъвѣстно да прилагаме аксиоматическия методъ на г. Дюринга и не сме ний криви, ако при това постоянно трѣбва да оставаме въ областта на най-чистото дѣтинство. И така, револверътъ побѣждава сабята, а отъ тука даже дѣтето ще разбере, че силата съвсѣмъ не зависи отъ простото желание да я имашъ, а иска за свое проявление твърдѣ реални предварителни условия, именно *орждия*, отъ които по-свършеннитѣ взематъ връхъ надъ на по-несвършеннитѣ. Ясно е сжщо, че тия орждия трѣбва да бждатъ произведения и че по-искуснитѣ производители на орждиата за насилие, или просто на оржжията, ще побѣдятъ по-неискуснитѣ производители, че, съ една дума, побѣдата па тая или оная сила зависи отъ производството на оржжията, а това послѣдното, отъ своя страна, — отъ производството въобще, слѣдователно, отъ „економическото могѣщество“, отъ състоянието на народното домакинство, отъ *материалнитѣ* срѣдства, съ които силата може да борави.

„Силата“ въ днешно време е армията и фоеенната флота, които коштуватъ сумма пари, както, за жалость, ний всички отлично знаемъ. Но силата не прави пари, и най-голѣмото, което тя може, — е да отнеме готовитѣ вече пари, че и то безъ особна полза, както ний сжщо, за жалость, узнахме отъ опита съ французскитѣ милиарди. Слѣдователно, паритѣ трѣбва най-подиръ да бждатъ доставени отъ економическото производство, а значи и силата се опредѣля отъ положението на народното домакинство, което ѝ достави срѣдства за придобивание и издържание на пейнитѣ орждия. Не стига това. Нищо не зависи до толкова отъ економическитѣ условия, колкото именно армията и флотата. Въоръжението съставя организацията, тактиката и стратегията се намиратъ въ пряма зависимостъ отъ дадена стѣпень въ развитието па производството и срѣдствата за съобщение. Не „свободното творчество на ума“ па гениалнитѣ пълководци е извършило преврати въ тая областъ, а изнамираието на по-добро оржие и измѣнението въ състава на армията;

влиянieto на гениалнитѣ пълководци, въ най-добъръ случай, се е означавало само съ това: да приложатъ способа на войната къмъ новото оръжие и новитѣ бойци.

Въ началото на XIV вѣкъ барутътъ отъ Арабитѣ проникна въ Западна Европа и — както знае всѣки ученикъ — направи превратъ въ всички клонове на военното дѣло. Но въвежданието на барути и огнестрѣлното оръжие бѣше въ всѣки случай произведено не отъ насилието, а отъ промишленния, т. е. економическия прогресъ. Промисленността си остава промисленность, занимава ли се тя съ производството или съ разрушението на предметитѣ. А въвежданието на огнестрѣлното оръжие преобрази не само собствено военното дѣло, то повлия сжщо тѣй и върху политическитѣ отношения на подчинението и господството. За изнамѣрванieto на барути и огнестрѣлното оръжие трѣбваше промисленность и пари, а гражданетѣ имаха тия двѣ нѣща. Затова огнестрѣлното оръжие стана отъ самото начало оръжие на гражданитѣ и на монархията, която се въздигаше при тѣхната поддръжка, противъ феодалното дворянство. Непристъпнитѣ до тогава камѣнни твърдини на дворянскитѣ кули паднаха предъ топоветѣ на гражданетѣ, а куршумитѣ на тѣхнитѣ винтовки пробиха рицарскитѣ ризници. Заедно съ облѣчената въ броня кавалерия на дворянството биде разбита и неговата власть; съ развитието на бюргерството (градското население) пѣхотата и артиллерията захванаха да съставляватъ все повече и повече сжщественна часть отъ войската, и артиллерията накара да се присѣдини къмъ военния занаятъ чисто промисленния отдѣлъ — инженерната часть.

Огнестрѣлното оръжие се усъвършенствувахе твърдѣ бавно. Топоветѣ оставаха тѣжки и недодѣлани, цѣвѣта на пушката груба, безъ да се гледа на многото отдѣлни усъвършенствувания. Минаха се повече отъ триста години додѣто пушката биде до толкова усъвършенствувана, че можа да стане сгодна за въоръжаванie на цѣлата пѣхота. Едвамъ въ началото на 18 вѣкъ кремъчната пушка съ щикъ съвѣмъ истика копието изъ въоружението на пѣхотата. Тогавашната пѣхота състоѣше изъ усилено обучаеми, но твърдѣ ненадѣждни сълдати, които само тоягата можеше да държи въ порядѣк. Тѣхъ ги набираха срѣдъ най-калпавитѣ елементи на обществото, често даже ги караха да се сра-

жаватъ съ военноплѣннитѣ врагове и единствена форма на борба, при която можеше да се употребява огнестрѣлното оръжие съ такива съдати, бѣше линейната тактика, която достигна съвършенство при Фридриха II. Всичката пѣхота на армията се нареждаше въ твърдѣ дългѣ, тричлененъ, празенъ отвѣтрѣ четирежгълникъ и се движеше въ боевъ порядъкъ само като едно цѣло; въ крайни случаи позволяваше се на тоя или оня флангъ да излѣзе малко напредъ или да отстъпи. Тая недодѣлна масса можеше да се движи въ порядъкъ само по съвършено равна мѣстностъ, та и то твърдѣ бавно (по 75 крачки въ минута); промѣнението на боевия порядъкъ въ време на сражението бѣ невъзможно и побѣдата или поражението бързо се рѣшаваха съ единъ ударъ, щомъ инфантерията (пѣхотата) почнеше да дѣйствува.

Въ Американската война за независимостъ тия недодѣлани шеренги се срѣцнаха съ тѣлпи отъ възстаналитѣ, които, наистина, не бѣха се учили да маршируватъ, но прекрасно стрѣляха съ своитѣ винтовки, сражаваха се за собственото си дѣло, а затова не дезертираха (не бѣгаха отъ войската), като наборнитѣ войници, и при това тѣ нѣмаха любезността да се нареждатъ на линии и да се биятъ съ англичанетѣ на открити мѣстности, но наопъки, нападаха ги въ горитѣ, разпрѣснати на дребни подвижни отряди стрѣлци. При такива обстоятелства дългитѣ шеренги излѣзоха съвършенн безсилни и паднаха подъ ударитѣ на невидимитѣ и недосягаес врагове. Измѣнения съставъ на войската докара новъ способъ за война — разпрѣснатия стрѣлковой строй.

Дѣлото, наченато съ американската революция, бѣше допълнено въ французската сѣщо и въ военната областъ. На опитнитѣ набрани войски на коалицията тя сѣщо тѣй можеше да противопостави неопитното но многобройно опълчение на чѣлата нация. При все това бѣше необходимо съ тая масса да се защитава Парижъ; т. е, да се запазва отдѣлена областъ, което не можеше да стане безъ побѣда на неприятелската войска въ открито поле. Тука нестигаха само стрѣлковитѣ отряди; трѣбваше да се намѣри нова форма за дѣйствие на маситѣ, тая форма стана *колонната*. Построение то на колонни позволяваше даже на неопитнитѣ войски да се движатъ въ порядъкъ и при това съ ускорена бързина (100 и повече крачки въ минута), тя позволяваше да се

разскжсватъ на каква да е, съвършенно неудобна за линии-тѣ, мѣстность, да се групиратъ войниците споредъ обстоятелствата и, съединени съ стрѣлковитѣ отряди, да задържатъ неприятелскитѣ линии, да ги занимаватъ, да ги уморяватъ, за да откъснатъ най-сепиѣ въ рѣшителния пунктъ останалитѣ въ резерва маси. Тоя новъ способъ за война основанъ върху съединението на стрѣлцитѣ съ колонитѣ и върху раздѣлението армията на самостоятелни, съставени изъ всѣкакъвъ видъ оржжия, отряди или корпуси, биде въ тактическо-стратегическо отношение докарапъ до съвършенство отъ Наполеона, по неговата необходимостъ биде създадена отъ французската революция, която измѣни свойствата на войницитѣ. Него го подготвихъ сжщо двѣ твърдѣ важни технически усъвършенствувания: първо, по-легкитѣ лафети построени отъ Грибовала за полскитѣ оржжия; второ, заетото отъ ловчийскитѣ пушки искривение на приклада, който бѣше по-напредъ прямо продължение на цѣвита, въведено въ Франция преди 1777 година, даде възможность да се прицѣлва и да се удря отдѣлни хора. Безъ тия усъвършенствувания въ оржжията стрѣлковия строй щеше да бѣде невъзможенъ.

Революционната система на всеобщото въоръжение биде скоро ограничена съ принудителния наборъ, (съ замѣствание чрезъ откупъ за състоятелнитѣ хора) и въ тая форма биде приета отъ повечето голѣми държави на коптинента. Само Пруссия съ своята система „ландверъ“ се мъчеше да извлече отъ народа голѣма масса боеви сили. Тя първо снабди своята пѣхота съ най новитѣ нарѣзни пушки, които се пълнятъ отъ къмъ нарѣзната часть, слѣдъ кратката роль, изиграна между 1830 и 1860 г. отъ нарѣзнитѣ пушки, които се пълнеха отъ къмъ дулото. На тия двѣ мѣрки Пруссия дължи своя успѣхъ презъ 1866г.

Въ Френско-Прусската война за пръвъ пжтъ се срѣцнаха двѣ войски, двѣтѣ въоръжени съ нарѣзни пушки, които се пълнятъ отъ къмъ казйонната часть, и двѣтѣ съдържащи се въ сжществениитѣ части за една и сжща тактика, останала отъ времената на старитѣ гладкоцѣвни кремъчни пушки. Наистипа, Прусситѣ се опитаха да направятъ ротнитѣ колонни форми на строй по съовѣтствующи на повото въоръжение. Но при първото серьезно испытание на ротнитѣ колони, на 18 Августъ при с. Приво, въ петтѣхъ полка отъ прус-

ската армия, които приемаха най-голямо участие въ дѣлото, два часа преди битката изъ сгрѣя изжѣгаха поземе отъ третията (176 офицери и 5114 войници), и отъ тогава ротнитѣ колонни бѣха тѣй безвъзвратно осждени, както и баталионнитѣ колонни и линии; всѣкакви опитвания да се поставятъ подъ неприятелския пушеченъ огънь каквито да било съгъстени маси войски бѣха оставени и отъ страна на нѣмцитѣ сраженята се водеха изключително съ гъсти стрѣлковы вериги, на които, въпреки съпротивленията на висшитѣ чинове, отъ начало борящи се противъ такъвъ безпорядѣкъ, сами по себе си обикновено се распаднаха колоннитѣ, щомъ нападаха подъ убийственния градъ отъ крушуми. Сѣщо тѣй сега само бѣглата крачка стана възможна въ областята на неприятелския пушеченъ огъня. Войникътъ пакъ се показва по уменъ отъ офицера; той инстинктивно намѣри единственната форма за борба, която издържа огъня на пълнящитѣ се отъ къмъ казйонната частъ пушки, и успѣшно я прокара въпрѣки упорството на своитѣ началници.

Отъ Френско-Пруската война настѣпи новъ периодъ въ военното дѣло, който има съвсѣмъ друго значение, отъ колкото всички по-напрежни. Първо, оржжието до тамъ се усъвършенствува, щото никакъвъ по-нататъшенъ прогресъ въ туй направление не може да има рѣшающе влияние. При топоветѣ, на които гюлетата достигатъ баталиона толкова далеко, до дѣто вижда око, при пушките, които даватъ възможность да се удрятъ отдѣлни хора при сѣщитѣ условия и които искатъ за напѣлване по-малко време, отъ колкото за прицѣлване, всѣкакви по-нататъшни усъвършенствувания въ полевото военно дѣло повече и повече сѣ безразлични. Отъ тая страпа, периодътъ на развитие въ сѣщественни черти е вече завършенъ. Второ, тая война принуди всичкитѣ голѣми континентални държави да въведатъ усиленната система на пруския ландверъ и така да свалятъ на своитѣ рамена такъва тежестъ на милитаризма, която ще ги смаже въ най-непродължително време. Армията стана най-главна и самостоятелна цѣль на държавата; народитѣ продължаватъ още да сѣществуватъ само за да даватъ и хрупатъ войници. Милитаризмътъ господствува надъ Европа и я разяжда. Но той милитаризмъ носи въ себе си зародиша на собственото си унищожение. Конкуренцията между отдѣлнитѣ държави ги

принуждава да харчатъ всѣка години все повече пари за армия, флота, артиллерия и т. н., а слѣдователно, все повече и повече да се приближаватъ къмъ финансовъ кризисъ; отъ друга страна, тя ги принуждава чрезъ всеобщата военна повинность да запознаватъ все по-голѣмо и по-голѣмо число подданици съ употребление на оржжието, додѣто тѣ не запознаятъ съ него, най-сетнѣ, цѣлия народъ, и не го направятъ способенъ да противопостави, въ извѣстенъ моментъ, своята воля на волята на своитѣ командири. И тоя моментъ ще настѣпи тутакси, щомъ народната масса, — массата на селскитѣ и градски работници и селяне, — *ще има* своя воля. Тогава правителственната войска ще стане народна, машината ще откаже да служи и милитаризмътъ ще се разбие въ диалектиката на собственото си развитие. Туй, което не можа да извърши буржуазната демократия презъ 1848 г., защото тя бѣше демократия на буржуазията, а не на пролетариата, да даде на работническитѣ класи съзнателни стремления, *воля*, съответствующа на класовото имъ положение, — несъмнѣнно ще бѣде достигнато отъ социализма. А това означава вътрѣшното разлагане на милитаризма, а съ него и на всичкитѣ постоянни армии.

Такова е първото нравоучение отъ нашата история на съвременната пѣхота. Второто, — което отъ ново ни връща къмъ г. Дюринга, — се състои въ това, че всичката организация на армията и способа на борбата, а заедно съ това побѣдитѣ и пораженията, се оказватъ зависящи отъ материалнитѣ, т. е. отъ економическитѣ условия: отъ свойствата на хората и оржжиата, слѣдователно, отъ качеството и количеството на населението и отъ развитието на техниката. Само ловчийското население на Америка можа да изнамѣри стрѣлковий строй, а ловчийско бѣше то чисто по економически причини, както по економически пакъ причини тия сѣщитѣ янки на старитѣ Щати станаха сега земледѣлци, промишленници, мореплаватели и търговци, които вече не стрѣлятъ на разпрѣснатъ строй въ първобитнитѣ гори, но за това толкова по сполучливо дѣйствуватъ въ полетата на спекуляцията, дѣто сѣщо сѣ достигнали голѣмо искуство да прилагатъ къмъ дѣло маситѣ. Само французската революция, която донесе на французскитѣ граждани, и именно на селянитѣ, економическо освобождение, можа да изнамѣри свободнитѣ подвижни форми

на масовия строй, о които се разбиха старитѣ одървенели линии — вѣрно отражение на защищавания отъ тѣхъ абсолютизмъ. Ний вече видѣхме влиянието на техническия прогресъ въ неговото приложение къмъ военното дѣло и прослѣдихме, какъ въвежданieto на техническитѣ усъвършенствувания всѣки пътъ почти насилственпо е докарвало подирѣ си измѣнения и даже цѣли преврати въ способа за водение на войната, а често и противъ волята на военното начальство. А освѣтъ това, до колко силно зависятъ военнитѣ дѣйствия отъ производителността и срѣдствата за съобщение, както отъ мѣстността, лежаща задъ армията, тъй и отъ самия театръ на войната, сега всѣки старателенъ упртеръ-офицеръ може да обясни на г. Дюрипга. Съ една дума, „силата“ всѣкога и всѣкждѣ е побѣждавала само при помощта на економическитѣ условия и срѣдства, безъ които тя престава да бѣде сила, и тоя, който намисли, слѣдующецъ Дюрипговитѣ основни закони, да реформира военното дѣло отъ противоположния край, ще пожене само бой.*) Ако отъ сущата ний преминемъ къмъ водата, то тука ще ни се представи още по-поразителенъ превратъ, който се извършва само въ послѣднитѣ двацетъ години. Въ време на Кримската война боевата ладия бѣше дървенъ двѣ или три палубенъ корабъ, който имаше отъ 60 до 100 тона, движеше се главно съ помощта на паруси (платна) и употребяваше слабъ паровъ котелъ само като спомагателно срѣдство. Неговото въоръжение състоеше главно отъ 32 фунтови орджия, около по 50 центнера тежипа, къмъ които се присъединяваха малки 68 фунтови орджия, тѣжки по 95 центнера. Къмъ края на войната се появиха плавающи щитовосни батереи, необратливи, едва движущи се чудовища, но почти непроницаеми за тогавашнитѣ орджия. Скоро желѣзнитѣ щитове бѣха пренесени и на военитѣ кораби; най-напредъ тѣ бѣха тънки: щитъ дебелъ четири дюйма се считаше вече за извънредно тѣжакъ. Но скоро прогресътъ на артиллерията испревари щитоветѣ: на растящата дебелина на щита се противопоставиха нови, по-тежки орджия, които лесно го пробиваха. Сега ний вече дойдохме, отъ една страна, до

*) Туй вече прѣкрасно го знаятъ въ Пруския Генераленъ Щабъ. „Основание на военното дѣло сж преди всичко общитѣ *домакински* условия въ живота на народитѣ“, казва въ единъ наученъ разговоръ г. Макс Йенсъ, капитанъ на генералния щабъ (Koeln, Zeitung 20 April 1876 Dritt Blatt).

десетъ — дванайсѣтъ — четирнайсетъ — дваисѣтъчетире дюймови
щитове (Италия мисли да построи корабъ, дебелъ три фута),
а отъ друга — до нарезнитѣ топове, тежки 25, 35, 80 и даже
100 тонна (по 20 центнера), които исхвърлятъ на небивали
по-преди разстояния снаряди по 300, 400, 1700 и до 2000
фунта. Сегашния боевъ корабъ представлява исполински вин-
товъ параходъ, който събира 8-9000 тонни и 6-8000 пѣрни
конски сили, съ обращающи се кули и съ 4-6 твърдѣ тежки
орждия, съ носъ, който се подава изъ. подъ водата за да
пробива неприятелския корабъ; той представлява цѣла колос-
сална машина, на която пѣрата съобщава не само бързо
движение напредъ, но и докарва во движение колелото, от-
пуска и подема котвата, обръща кулитѣ, насочва и напълня
орждията, искачва водата, подига и спуска ботитѣ, които
сжщо се движатъ до нейдѣ отъ пѣрата и т. н. И борбата
между броненосното въоръжение и дѣйствието на орждията
още до толкова не се е завършила, щото въ днешно време
параходътъ не удовлетворява потребитѣ, т. е. остарѣва преди
да излѣзе отъ пристанището. Най-новия боевъ параходъ е не
само продуктъ, но сжщо и пробенъ екземпляръ за искусството
на най-новата едра индустрия — плавающа фабрика, която
за сега служи исклучително за харчение на пари. Страната
въ която едрата индустрия е развита най-много, владѣе почти
пълна монополия за построяване на такива кораби. Всичкитѣ
турски, почти всичкитѣ русски, голѣма частъ отъ нѣмскитѣ
щитоносни параходи сж построени въ Англия. По дебеличката
ризница се прави почти исклучително въ Шеффилдъ; отъ
тритѣ желѣзарски работилници въ Европа, само които могатъ
да доставятъ най-тежки орждия, — двѣтѣ (Вулвичъ и Елсвикъ)
се падатъ на Англия, а едната (Крупнъ) на Германия. Тука
е до очевидность ясно, че „непосредственната политическа
сила“, която споредъ Дюринга е „рѣшающа причина на
економическото положение“, се намира, наопѣки, въ най-пълна
зависимостъ отъ него; тука не само производството на орж-
дията за насилие, т. е. на военнитѣ кораби, но и самото
обръщение съ тия орждия стана единъ клонъ отъ най-новата
промишленность. И такъвъ вървежъ на работата никому не
може да бжде по-малко споредъ вкуса, отъ колвото именно
на самата „сила“ — държавата, на която единъ корабъ кос-
тува сега толкова, колкото по-напредъ коштуваше цѣла малка

флота, при която тая сила е принудена спокойно да гледа, какъ скъпийтъ ѝ кораби, едвамъ пустнати по вода, се оказватъ устарѣли и слѣдователно обезцѣпени и тая сила, разбира се, се по-малко отъ г. Дюринга е недоволна отъ тая главна роля, която играе на борша на военния корабъ инженерина, човѣкъ на економическото положение, който истика на заденъ планъ „непосрѣдствения представителъ на силата“ — Капитанина. А ний, паопѣки, нѣмаме ни най-малка причина да се огорчаваме, като виждаме, че съперничеството между щита и топа докарва военния корабъ до такава стѣпень съвършенство, на която той ще стане до толкова перазвитъ, колкото и негоденъ за употребление*), и че туй съперничество исказва скъщо въ областта на морската война тоя вътрѣшенъ диалектически законъ на движението, по който гибелта на милитаризма, както и на всѣко друго историческо явление, е логическо слѣдствие отъ собственното му развитие.

По тоя начинъ се оказва по-ясно отъ слѣзцето, че да се търси „първоначалната причина въ непосредствената политическа сила, а не въ производното економическо могъщество“, — е невъзможно. Наопаки. Кое е „първоначалната причина“ на самата сила? Економическото могъщество, распореджанието съ справедливостта на едната промишленность. Политическата сила на морето, по никакъвъ начинъ не се поевява „непосрѣдствено“, е именно *посрѣдствомъ* економическитѣ сили: високото развитие на металлургията, присжтствието на искусни техници и на богати рудници за въглица.

Впрочемъ, защо всичко това? Въ най-близката морска войска висшето командувание ще бжде дадено на г. Дюринга, и той, безъ всѣкакви торпеди и други ухитрения, просто съ своята „непосрѣдствена сила“ ще опичтожи всичкитѣ щитопосни флоти, създадени отъ економическото положение.

(Слѣдва).

*) Както се види това ще се достигне съ усъвършенствуването на самодвижуцийтъ се торпеди — послѣденъ даръ отъ едрата промишленность на морското военно дѣло; пай-голъмия броненосецъ би се унищожавалъ тогѣва отъ най-малко торпедо.

ОТЪ МОЯ ПРОЗОРЕЦЪ.

Рисказъ.

Отъ Андре Тъойрие.

Азъ имамъ навика на селенитѣ и обичамъ да ставамъ рано около 4 часътъ. Особено въ горѣщитѣ лѣтни дни, това е най-доброто време за работение. Въ този утрень часъ, улицата е мълчалива и почти осамотена. Редко ще видите нѣкой работникъ да бърза надѣжъ по тротоара къмъ работилницата си. Само мѣстарѣтъ и мѣжарката започватъ да отварятъ дюгечетата си. Въ горнитѣ етажи (катове), всичко още спи; — лѣстовицитѣ които цвърчатъ като хвъркатъ като стрѣли надъ къщитѣ стрѣхи, и азъ, подпрѣнъ до прозореца, ний сме почти единичитѣ сѣщества, които се наслаждаме отъ хладивата на утрото и които съзерцаваме изгрѣвяването на слънцето, което се издига въ розови облаци надъ съседната църква.

Презъ дено си, обаче, азъ съзрѣхъ, че не съмъ билъ единичия наблюдател на първото пробуждане на улицата. Въ мебелированата гостилница, която се пада срѣщо моята къща, единъ прозорецъ стоеше цѣлъ отворенъ на сѣщата височина както моятъ прозорецъ и презъ гънкитѣ на спуснатитѣ пердета на който, азъ можехъ да слѣдя шетанието на лицето, което живѣеше въ отсрѣщната стая. Обикновено, обитателитѣ на тая гостилница не сѣ раннобудни, и рискуващъ да бѣда индискретенъ (несвѣтливъ), азъ взехъ съ любопитство да наблюдавамъ пътницата, — защото това бѣше една жена, която така рано се дигаше на кракъ. — Тя можеше да има на двадесетъ или двадесетъ и двѣ години. Тя току-що бѣ се вчесала и, като навлѣче на бързо една бѣла дрѣшка и една фуста отъ тъменъ цвѣтъ, започнала бѣ да чисти роклята си, една простичка черна рокля, която не изгледваше твърдѣ нова и надъ която тя расточаваше матерински грижи. — Тя едвамъ я закачаше съ четката, и съ помощта на една мокра кърпа деликатно прибираше прахнитѣ зрънца, които се крияха въ гънкитѣ и рѣбоветѣ. Въ отвора на прозореца, стѣпила съ единъ кракъ на стола, тя

се навсждаше къмъ роклята си прострѣна върху едното ѝ колѣно, така щото азъ можехъ, безъ да бжда съзрѣнъ, да я гледамъ и въ лицето и отъ сграна. Тя бѣше добръ сло-жена; безъ да бжде красива, тя имаше отворено и интересно лице, съ слабо мургавъ цвѣтъ на кожата, голѣми очи, а черникавитѣ ѝ коси обгръщаха испъкналото ѝ умно чело. Тя имаше рѣшителенъ, но не и нахаленъ видъ. Тая увѣрен-ностъ виждаше се че произлиза отъ едно ранно упражнение на волята и инициативата; тя, увѣренността, не исключаваше една честна сдържанностъ, защото, като дочу, види се, пѣкакъвъ шумъ около вратата на стаята си, и боещъ се да не бжде свѣрена въ леко облѣкло, младата жена веднага трепна и се хвърли назадъ съ единъ цѣломъдренно опла-шенъ жестъ.

Кога довърши чистението на дрѣхата си, тя остави за време прозора и се появи отново облѣчена въ скромната си черна рокля, стройна и гъзкава. Азъ я видѣхъ като взе единъ голѣмъ блокъ, въ който тури единъ жломѣръ и една плоска линия, съвсѣмъ нови. Кждѣ седемъ часа тя излѣзе отъ костилницата — съ черна сламена шапка на глаза и съ блокътъ подъ мишца, — и се опѣти на вѣтрѣ въ града. — Тогава азъ разумѣхъ. — Раннобудната млада жена бѣше учителка отъ околноститѣ на Парижъ и е дошла да държи конкурсенъ или простъ испитъ въ училищния съвѣтъ.

* * *

И азъ си спомнихъ тѣзи множества отъ млади дѣвойки, които забѣлѣзвахъ всѣки день въ Тюйлерииската улица, предъ врититѣ на онова дѣсчено здание, което служи ту за изло-жения, ту за испити. Предъ очи ми отново минаха всички ония млади сплашени лица, всички ония момичета отъ че-тинадесетъ до двадесетъ години, съ прѣсти очернени съ мастило, съ мозѣци препълнени отъ научни и литературни свѣдения набързо събирани. Еднитѣ, ония които иматъ из-вѣстно състояние, идѣха тамъ послушни на една прищѣвка на модата и за удовлетворение на едно суетно честолюбие; — другитѣ се тѣлпяха да си извоюватъ едно свидѣтелство, което могло би да имъ усигори твърдѣ съмнителната, уви! надѣжда за едно честно искарвание хлѣба. — Моята учителка отъ

меблированата гостилница трѣбваше да принадлежи къмъ тази втора категория. — И азъ се осѣтихъ обхванатъ отъ състрадание при мисълта за тѣзи бѣдни дѣвойки затворени по цѣли дни въ тая дъсчена барака, предъ една диктовка, една композиция върху нѣкой исторически предметъ или върху единъ рисунакъ отъ украшение; азъ си казвахъ, че жално е презъ такива африкански горѣцини, да принуждаватъ тѣзи крѣпки организми да измъчватъ мозъка си и да напрѣгатъ нервитѣ си за да отговарятъ на лукавитѣ въпроси на испитвачитѣ. Азъ се подпитвахъ, дали за нѣкои отъ тия злочести най чистия резултатъ отъ такъвъ измурителенъ испитъ не ще бже нѣкое възпаление на мозъка или нѣкоя нервна болѣсть. Отъ все сърдце азъ скърбяхъ, най много, за учителката съ черпата рокля, която видѣхъ тази утрень да излиза безъ да има време даже да закуси.

* * *

Азъ очаквахъ сжщата вечеръ, скритъ задъ завѣсата нейното завръщание. Тя влѣзе кждѣ шесть часътъ, съ голѣмий си блокъ за чертане. Тя изгледваше истощена, смазана едновременно и отъ възнененията на деньтъ и отъ топлината, която бѣше одушлива. Едва влѣзла въ стаята си, безъ да подозира че може да бже видѣна, тя спе червата си рокля и облѣче бѣла дрѣшка; съ распуснати коси, за да ѝ бже по-леко, тя извади отъ блока си тетрадки и книги, и, подпрѣна съ лакти на масата, тя започна, злочестата, да приготвя утрѣшния испитъ. Кждѣ седемъ часа донесоха ѝ пѣщо като вечеря, която тя изеде четещецъ, и кога настѣпи нощта, тя остана излѣгната на стола безъ свѣщъ, близо до прозореца, като се мъчеше да подиша малко чистъ въздухъ и като слушаше изморена глѣчътъ на шумната улица. — Кждѣ единадесетъ часа, кога азъ изново се завърнахъ въ стаята си, заблѣлзахъ, че тя бѣше лѣгнала, но при мъждѣлящата свѣтлина на една западепа свѣщъ, тя повторно прочиташе материалътъ за испита. Напоконъ тя заспа, по съ какъвъ сънъ плененъ отъ бълнувания! Всички опия, които сж имали да прекарватъ нѣкои испити могатъ да си представятъ...

* * *

Тя са завърна въ петъ часа подиръ обѣдъ, но този пътъ лицето ѝ бѣше съвсѣмъ смутено. Тя се освободи отъ блока си, захвърля шапката си, и, като се тръшна върху стола, съ лакте върху масата, ржѣ въ коситѣ, тя започна горчиво да плаче. — Причината за скърбта ѝ не оставяше никакво съмнение, уви! Бѣдната дѣвойка пропадна на писменния испитъ. Толкова дена трудъ, толкова усилия, цѣлото това *убийствено напрежение* на мозъка, се свършиха съ пропадане. Скърбта ѝ, която свободно се изливаше, късаше сърдцето на човѣка. Събарянieto на толкова мечти, страхътъ предъ бждѣщето, униженията при завръщанieto, цѣла една скромна и плачевна трагедия...

Заеднѣжъ тя се дигна, отри червенитѣ си очи, потопа лицето си въ водата, и докато копвулсивни хълцания повдигаха още грѣдитѣ ѝ, тя свърза кнѣгитѣ си, прибра нѣкои дреболии въ едно малко кóфърче и позвъни на слугата, види се, да се расплати, — защото, веднага подиръ това азъ я видѣхъ да бърка въ портмонето си и да брои печалнитѣ остатѣи отъ паритѣ си.

Подиръ четвъртъ часъ време тя си тури шапката, облѣче една твърдѣ скромна вълнена мантелка, и, безъ да хвърли единъ погледъ за сбогомъ върху стаята, гдѣто тя е прекарала толкова часове пълни съ надѣжда и страхъ, тя си излѣзе. При вратата на гостилницата я очакваше една кола; тя възлѣзе на колата съ лекичкия си багажъ и каруцаря шибна коня си.

Азъ придружихъ съ смутенъ погледъ тая кола, която откарваше младата дѣвойка къмъ источната желѣзнична станция, и която исчезна наскоро въ прахътъ на освѣтлената отъ слънцето улица.

И отъ тогава, азъ не мога вече да погледна прозореца на отсрѣщната гостилница, безъ да се помисля съ едно стѣгане на сърдцето за заглушенитѣ ридания на бѣдната учителка съ черната рокля.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

1 Социалното движение въ Франция. — 2 Дѣятелността на градскитѣ социалистически съвѣти; изборитѣ за Окрѣжнитѣ Съвѣти. — Кулинъ избранъ. — 3 Изборитѣ въ Англия и въ Белгия; социалистическитѣ конгреси.

Отъ Парижския международенъ социалистически конгресъ (1889 г.) социалистическото движение въ Франция расте съ поразителна бързина. Въмѣсто да отслабне отъ постояннитѣ преслѣдвания социалъ-демократическата партия още повече се усили и придоби още повече привърженици. Въ послѣдне време тя одържа нѣколко рѣшителни побѣди, които я правятъ една отъ най-силнитѣ партии въ Франция. Безъ ни най-малко да преувеличаваме можемъ да кажемъ, че освѣнъ въ Германия, въ никоя друга страна социализма не е направилъ такива бързи успѣхи презъ послѣднитѣ три години, както въ Франция. Ония отъ нашитѣ читатели, които сж слѣдили европейския печатъ презъ това време знаятъ, разбира се, съ какво напръгнато внимание се интересуваше свѣтътъ отъ избирателната борба за градскитѣ съвѣти, въ която социалиститѣ вземаха най-активно участие. Въ време на изборитѣ, както и слѣдъ свършването имъ и обнародването на резултатитѣ, вниманието на цѣлото европейско общество бѣше обърнато къмъ работническата социалъ-демократическа партия, която измѣрваше силитѣ си съ всичкитѣ съединени сили на буржуазията въ Франция. Ний вече знаемъ резултатитѣ отъ тая борба, ний знаемъ, че работническата партия излѣзе побѣдителка. Съ помощта на избирателнитѣ бюлетини тя истръгна отъ ръцѣтъ на буржуазията повече отъ 30 градски съвѣти, въ които днесъ вече засѣдаватъ работници социалисти. Да, днесъ работници управляватъ Марсилия, Тулопъ, Рубе, Нарбонъ, Монтлюсонъ и още много други градове. Тѣ нареждатъ градскитѣ работи и защищаватъ интереситѣ на гражданитѣ. Само три мѣсеца и половина сж се изминали отъ денътъ на изборитѣ, но въ това късо време

избраннитѣ съвѣтници на социалъ-демократическата партия можаха да направятъ това, което никога не бѣха направили избранниците на буржуазията.

Въ всичкитѣ градски социалистически съвѣти се взематъ рѣшения да се отпущатъ пари за осъществяването на онии реформи, които сж предвидени въ Лионската избирателна программа.

Първия актъ, съ който работническата партия ознаменува своето господаруване въ общинитѣ, бѣше да протестира чрезъ своитѣ избраници противъ затварянieto на Кулина. Социалистическитѣ градски съвѣти единодушно приеха рѣшение да искатъ отъ правителството да освободи Кулина отъ затвора и да го повърне на партията. Това рѣшение трѣбваше предварително да мине презъ рѣцѣтъ на префектътъ, който съгласно французскитѣ закони контролира рѣшенията на общинскитѣ съвѣти и може да ги отмѣнява. Въ това отношение французската република твърдѣ малко се отличава отъ другитѣ централизовани държави, въ които всемогъщата администрация държи въ рѣцѣтъ си юздитѣ на „мѣстното самоуправление.“

Както трѣбваше да се очаква, префектитѣ се произпесоха противъ това искание, понеже то имало политически характеръ, а общинскитѣ съвѣтници не могатъ да рѣшаватъ политически въпроси. Нѣщо повече — нѣкои отидоха до тамъ, че застрашаваха да растурятъ съвѣтитѣ и да имъ отнематъ властта. Но избранниците на партията имъ дадоха да разбератъ, че тѣ се не стрѣскаатъ отъ никакви заплашвания, защото задъ гърбътъ имъ стои организираната сила на стотини хиляди души работници, които сж гласували за тѣхъ. Социалиститѣ по това се и отличаватъ отъ другитѣ партии, че тѣ изпълняватъ това, което обѣщаватъ.

Както ще видимъ по-надолу, работниците въ послѣднитѣ избори за окръжнитѣ съвѣти не загъснѣха да докажатъ на правителството, че рѣшението на социалистическитѣ градски съвѣти да се освободи Кулинъ отъ затвора е искание на цѣлата работ. социалистическа партия.

Една отъ най-важнитѣ реформи, която сега се прокарва отъ новитѣ социалистически градски съвѣти е, безъ съмнѣние, устройството на училищни безплатни трапезарии. Съгласно чл. 1 отъ программата на незабавнитѣ искания за

градският съвет трябва да се учредят училищни трапезарии, гдето дѣцата ще получаватъ съ намалена цѣна, или безплатно обѣдъ между сутриннитѣ и вечернитѣ класни часове и да имъ се раздаватъ обуща и дрѣхы два пѣти въ годината — въ пачалото на зимата и на лѣтото. Градския съветъ въ Рубе още презъ мѣсецъ Юлий е рѣшилъ да се отпусне отъ 60,000 до 200,000 лева за осъществлението на горѣпоменатата реформа. Излишно е да говоримъ за ползата отъ тая реформа. Тя е очевидна за всѣкого, особено за работниците, за сиромаситѣ, които при днешнитѣ наредби не могатъ да учатъ дѣцата си въ училището. Социалиститѣ искатъ образованието да стапе общо, задължително и безплатно за всички безъ разлика на полъ. Тѣ искатъ да направятъ науката общо достояние на всички, защото тя се явява онова освободително оръжие, което освобождава работникътъ отъ многовѣковното робство. Всичкиѣ научни открития и усъвършенствувания иматъ за цѣль да подчинятъ природнитѣ сили, да освободятъ трудътъ отъ оковитѣ на робството и експлоатацията, да направятъ производителитѣ господари на производителнитѣ сили въ обществото, съ една рѣчь, съвременната наука подава ръка на работниците и се явява тѣхенъ най-вѣренъ съюзникъ въ борбата за освобождение.

Градския съветъ въ Коментри, който е съставенъ само отъ социалисти, въ заседание си на 29 Май тази година е приелъ слѣдующитѣ рѣшения: да се унищожи закона отъ 1872 г. противъ международното сдружаване на работниците. Впрочемъ въ сегашно време „интернационалтъ“ въскрѣсна въ друга по-нова и по-величествена форма. Международнитѣ конгресси и всемирната манифестация на работниците на 1 Май — това сж най-блѣскавитѣ проявления на новия „интернационалъ.“ Второто рѣшение е да се учреди *инспекция на трудътъ*. До сега ако и да е имало фабрични инспектори, но тѣ сж били назначавани отъ правителството и заради това сж дѣйствували въ полза на фабрикантитѣ. Работниците искатъ сами тѣ да си избиратъ измежду своитѣ другари инспектори на трудътъ. Трете — да се опредѣли съ законъ една най-малка заплата, която да гарантира съществуването на работника; да се узакони осемъ часови работенъ день и т. н.

Мѣстото тукъ не ни позволява да говоримъ и за рѣшенията приети отъ другитѣ градски съвѣти. Ний искаме да обърнемъ внимание най-главно на това, че новитѣ социалистически градски съвѣти веднага слѣдъ изборитѣ пристѣпиха най-енергично да осществляватъ своята программа. Съ това тѣ доказватъ, че тѣхната программа е написана съ цѣль не да залъгва хората, но да развива съзнание у народа и да осществява неговитѣ искания. Впрочемъ, много малко време се е изминало, за да можемъ да оцѣнимъ правилно дѣятелността на новитѣ градски съвѣти.

Друго едно важно събитие, което даде още по-силенъ потокъ на работническото движение въ Франция, това сж изборитѣ за генералнитѣ и окръжни съвѣти, които станаха на 19 Юлий тая година. На всѣгждѣ, дѣто работническата партия бѣше рѣшила да вземе участие, тя одържа побѣда. Въ г. Рубе цѣлия окръженъ съвѣтъ мина въ ржцѣтѣ на социалиститѣ. Всичкитѣ други партии бѣха съвсѣмъ поразени въ изборитѣ. Още при първото гласуване въ Рубе, работниците избраха съ едно грамадно болшинство *Кулина*, който бѣше осжденъ на 6 години затворъ и излѣжаваше наказанието си въ Мелюнската тъмница. Той получи 2690 гласа, сирѣчь 1000 гласа повече отъ кандидатътъ на другитѣ буржуазни партии. Тоя изборъ на Мелюнския затворникъ дойде да допълни изборътъ на неговия другаръ Лафарга, когото народътъ по сщия начинъ извади отъ затвора и го испрати да засѣдава въ парламента, за да бжде живъ протестъ противъ классовата несправедливостъ на буржуазната република. Изборътъ на Кулина за членъ въ окръжния съвѣтъ има сщщото значение. Социалъ-демократическата партия придоби още по-голѣма популярностъ между угнетеното население. Тя е едничката партия, която най-вѣрно изразява и най-енергично защитава интереситѣ и стремленията на работническата класа.

Правителството ако зачита правото на общото гласуване, то е длъжно да отвърди изборътъ на Кулина и да го освободи отъ затвора. Въ противенъ случай, ако то се не подчини на народната воля, тогава работниците зпаятъ какво да правятъ. Тѣ навѣрно пакъ ще го преизбератъ и това ще се продължава до тогава, до като най-сетнѣ бжде освободенъ. По тоя сщия начинъ бѣше изваденъ отъ затвора воинству-

ющия италиански социалистъ Чиприани, макаръ въ Италия общото гласуване да е много ограничено.

Въ ония градове, гдѣто партията не можѣ да прокара своитѣ кандидати тамъ тя спечели множество нови гласове. Тѣй, на примѣръ, въ Лилъ презъ м. Май въ градскитѣ избори гласуваха 5000 души социалисти, а сега за кандидатитѣ на окръжнитѣ съвѣти само въ три околии гласуваха 6000 души. Въ г. Бордо партията бѣше побѣдена презъ майскитѣ избори, а сега тя истрѣгна отъ рѣцѣтъ на буржуазията 4 мѣста въ окръжния съвѣтъ. Въ Па-де-Кале партията вѣмаше поставени кандидати и при все това тя получи 1870 гласа; въ Аллис 7438 гласа; въ севѣрнитѣ окръжи 11,779 гласа. Трѣбва да забѣлижимъ, че въ повечето градове социалиститѣ се въздържаха да взематъ участие въ изборитѣ. Само въ 40 кантона партията бѣше поставила свои кандидати и сполучи да избере 30 души въ окръжнитѣ съвѣти. И при все това, тии избори дадоха добри резултати на партията. Работническата партия се указа най-влиятелна партия между народа. Нейнитѣ сили нарастнаха още повече. Буржуазията не може вече да затваря очитѣ си предъ бързитѣ успѣхи на социализма; тя не може вече да се преструва, да мълчи и умишлено да грие своя страхъ. Тя вижда какъ искусно си служи пролетариатътъ съ общото избирателно право въ борбата за своето освобождение. Той се научи не само да се бори и да побѣждава, но и да ръководи общественитѣ работи. Отъ день на день все по-трагично става положението на властующата класа въ обществото. Оржжието, съ което тя е експлоатирала и угнетивала работницитѣ, обръща се сега противъ нея. Работницитѣ искатъ властѣта, защото тя е орждието съ което може да се експроприира политически и економически господствующата класа и да се преобърне всичко въ общественна собственостъ, да се осъществи социализма. Въ туй отношение французскитѣ социалисти употребяватъ оня сѣщия методъ, съ който си послужи буржуазията противъ духовенството и аристокрацията преди сто години. Тѣ ще завоюзатъ най-напредъ общинитѣ, послѣ окръжнитѣ съвѣти, до като най-сетѣ и парламента не падне въ рѣцѣтъ имъ: „Ако парламентарната форма на управлението и формата подъ която буржуазията господарува, то тая е сѣщо формата подъ която тя ще за-

гине и ще стори мѣсто на послѣдния общественъ класъ — пролетариатътъ.“

Като резюлираме всичко до тукъ казано върху работническото движение въ Франция, ний можемъ да кажемъ, че то е направило въ послѣднитѣ 3-4 години гигантски крачки напредъ.

Франция ще бжде авангардията на социалната революция, която, споредъ думитѣ на Маркса, ще се начене при утрепното запѣвание на галския пѣтель.

* * *

Изборитѣ въ Англия се извършиха съ промѣняване на консервативното министерство и съ дохождане на либералната партия на власть.

Осемдесетъ годишния старецъ Гладстонъ, може би, за послѣденъ пѣтъ се обръщаше къмъ своитѣ избиратели да предадатъ управлението на страната въ рѣцѣтъ му. Въ тия избори той очудваше свѣта съ своята неуморима енергия, бодростъ и вѣра въ тѣржеството на своята партия. На всѣкъждѣ той развиваше своята программа по ирландския въпросъ и по въпроса за работническото законодателство. Въ г. Стоу и въ Горбриджъ Гладстонъ е говорилъ за осемъ часовия работенъ день. „Да узаконимъ на всѣкъждѣ единъ и сщцъ работенъ день това значи да стѣсняваме индустрията и да се намисаме въ хозайственнитѣ дѣла на частнитѣ хора. Вмѣсто да ограничаваме работния день не е ли по-добръ за работницитѣ и капиталиститѣ да си дѣлятъ печалбата?“

Знаменития английски либералъ не за пръвъ пѣтъ е излизалъ предъ работницитѣ съ такива залъгалки. И до скоро време работническитѣ съюзи (Trades Unions) вѣрваха на тия залъгалки и като опашка вѣрваха подиръ „всичката либерална партия.“ Тѣ се боряха не противъ системата на наемния трудъ — причината на тѣхното робство и сиромашия, а само за подобрене на тая система. Тѣ водѣха повечето економическа борба за увеличавание на работната заплата и за намаление на работния день. И въ това именно се заключаваше тѣхното безсилие. Ако работническото движение въ Англия не е дало очакванитѣ политически резултати, то най-главно за това, че работницитѣ не разбираха

своитѣ классови интереси и вмѣсто да се организиратъ въ една самостоятелна работническа партия, тѣ се сливаха съ другитѣ буржуазни партии, избираха тѣхнитѣ кандидати за свои представители въ парламента и всичкитѣ си падѣжди за добри закони възлагаха на тѣхъ. Разбира си и изработенитѣ закони отъ буржуазията изражаваха и защитаваха само нейнитѣ классови интереси, интереситѣ на експлоататоритѣ, но не и ония на експлоатируемитѣ.

Но ето че и въ Англия работниците почнаха да разбиратъ условията на своето освобождение. Отъ нѣколко години насамъ благодарение на усилената социалъ-демократическа пропаганда, английскитѣ работници се организираха въ отдѣлна классова политическа партия, която въ послѣднитѣ избори встъпи въ борба съ повече отъ 75,000 души работници, които гласуваха за нейнитѣ кандидати. За пръвъ пѣтъ тая партия сполучи да прокара въ парламента 6 души работници-социалисти. За пръвъ пѣтъ ще се чува гласътъ на работниците въ английския парламентъ. Новъ революционенъ духъ ще повѣе въ парламентарното глѣздо на английската буржуазия, въ което тя тѣй спокойно до сега почиваше. Економическата борба на пролетариата се пренася отъ работилницата въ парламента и става борба политическа, борба за придобиване на властѣта, като най-могѣщественно срѣдство за преобразуване на сегашната наредба въ социалистическа.

Въ економическо отношение ще искатъ: социализиране на земята; узаконяване на осемъ часовия работенъ день; да се дава работа на ония, които не намиратъ; да се даде пенсия на старцитѣ и на инвалидитѣ на труда; да се наложи прогресивенъ данѣкъ върху приходитѣ; усигоряване на работниците; строго да се ревизиратъ индустриалнитѣ заведения, желѣзницитѣ и руднитѣ; да се покровителствуватъ матроситѣ; да се създаде секретарство на трудѣтъ; право на държавнитѣ чиновници да се сдружаватъ.

Въ социално отношение: да се разширятъ и уголѣмятъ расходкитѣ и публичнитѣ площи; да се построятъ здравни кѣщи за работниците; да се устроятъ бани, перални, читални и общи увеселителни заведения; безплатно образование; да се отдѣли църквата отъ държавата.

Въ политическо отношение. да се даде национална ав-

топомия на Ирландия; общо гласуване; възпграждение на депутатитѣ; държавата да плаща разносцитѣ за изборитѣ; изборитѣ да ставатъ въ сѣбота и тоя день да се прогласи за празникъ; парламента да трае три години; да се въведе баллотировка и референдумъ, сирѣчь, непосредствено участие на народа въ законодателството; да се унищожи Палатата на лордоветѣ; общинскитѣ съвѣти да контролиратъ полицията, работницитѣ въ газовата компания, публичнитѣ пѣтища, морскитѣ пристанища и т. п.

Английскитѣ работници налучаха истинския пѣтъ на своето освобождение. Безсилни като опашка на буржуазията, тѣ сж непобѣдими като класа, организована въ отдѣлна политическа партия.

* * *

Изборитѣ за ревизиране на конституцията въ Белгия се извършиха на 2 Юний и дадоха добри резултати за либералната партия. Въ тия избори либерали, прогрессисти и работници дѣйствуваха заедружно, защото съзнаха, че безъ общи съединени усилия не можатъ да надвиятъ цензовата партия въ парламента. Но въ тая борба за правото на общо гласоподаване, най-заинтересувана се явиваше работническата партия. И това е твърдѣ естествено. Съгласно чл. 47 отъ Белгийската конституция всѣкой гражданинъ, който не плаща опредѣленъ данѣкъ на държавата не може да бѣде избранъ за народенъ представителъ. Понеже работницитѣ изобщо нѣматъ друга собственность, освѣнъ работната си сила, която сж принудени отъ немай-къдѣ да продаватъ на капиталиститѣ, за това тѣ и не могатъ да плащатъ данѣкъ на държавата. На това основание законътъ имъ отнема правото на общо гласоподаване. Подъ натиска на паричния цензъ тѣ не могатъ да прокаратъ въ парламента представители отъ своята класа, които да защищаватъ тѣхнитѣ классови интереси. Законътъ ги лишава отъ най-великото освободително срдство, съ което тѣ могатъ да подобрятъ положението си и най-сетнѣ да турятъ край на сегашната наредба. Противъ тоя законъ се бори отъ нѣколко години насамъ белгийската работническа партия. Някоя друга партия не е правила такива голѣми митинги и демонстрации

въ полза на общото гласоподаване и не е указвала такова силно палягане на правителството, както работническата партия.

Тая година правителството се принуди да преклопи глава предъ народния гласъ да се ревизира конституцията, когато работниците рѣшиха да направятъ една обща стачка, като напустнатъ въ едно и също време работата си въ всичкитѣ фабрики, рудници и индустриални заведения въ Белгия. Цензовата буржуазия силно се уплаши и отстъпи, защото провъзгласяването на тая стачка би спрѣло производството, би пресушило за нѣколко време изворътъ на нейнитѣ богатства — експлоатацията на наемния трудъ. А това не ѝ иде на смѣтката.

При отиванieto въ парламента, работническата партия организира въ Брюсселъ единъ грамаденъ митингъ, на който Волдерсъ държа една пламенна рѣчь въ полза на общото гласоподаване. Той препорѣчваше на работниците да се борятъ съ всички възможни сръдства за своитѣ политически права. Буржуазията ще отстъпи сама подъ силния натискъ на работническата класа, интереситѣ и стремленията на която сж въ най-остро противорѣчие съ съществуващата конституция въ Белгия. „Преди да се раздѣлимъ, казваше той, нека да се закълнемъ, че нѣма предъ нищо да се спираме до като не бждемъ удовлетворени.“

Новата конституция окончателно още не е изработена, но отъ всичко се вижда, че тя нѣма да прилича на старата. Работническата партия, а заедно съ нея и прогресиститѣ, на чело на които стои депутатъ Жалсонъ, иска общо избирателно право, безъ всѣкакво ограничение. Умѣренитѣ либерали предвиждатъ голѣма опасностъ отъ нахлуването на работниците въ парламента и поради това предлагатъ извѣстни ограничения на това право. Властующата клерикална партия е противъ измѣняването на конституцията. Но работниците не искатъ и дума да става за нѣкакви ограничения на политическитѣ имъ права. Ако не сполучатъ по миренъ и законенъ начинъ да принудятъ цензовата буржуазия да озакони общото гласоподаване, тогачъ не остава друго, освѣнъ да искаратъ своята 48 година, сирѣчь, по революционенъ начинъ да отхвърлятъ нейното политическо опекунство и да провъзгласятъ правото на общо гласоподаване.

Ний имаме основание да вѣрваме, че новата конституция, по която за напредъ ще се управлява Белгия, ще бѣде съставена въ духътъ на най-новитѣ европейски конституции. За това ни гарантира политическата зрѣлостъ и самодѣятелностъ на белгийскитѣ работници, които като класа организована въ отдѣлна политическа партия, водятъ най-енергична и пай-смѣла борба за придобиване на политически права. Тѣ сж най-заинтересувани въ премахването на това явно противорѣчие между социалнитѣ условия на живота и тѣхната политическа форма — конституцията на страната.

* * *

Тая година националнитѣ конгресси на социалистическитѣ партии въ Европа се започнаха отъ м. Юний и до сега още продължаватъ. Тия конгресси сж единъ видъ парламенти, въ които се разглеждатъ и обсъждатъ дѣлата на социалистическитѣ партии; приематъ се и разни рѣшения, за изпълнение на които се натоварватъ самитѣ работници. Всѣка социалистическа партия въ Западна Европа има свои годишни конгресси, въ които обикновено засѣдаватъ работници-делегати избрани отъ членовѣтъ на партията. Засѣданията сж публични; разискванията и рѣшенията на разнитѣ въпроси се стенографираатъ отъ разнитѣ корреспонденти и послѣ се печататъ въ вѣстникитѣ. Правителствата уважаватъ правото на събранията и затова тѣ не правятъ никакви спънки на социалистическитѣ конгресси.

Конгресътъ на австрийскитѣ социалъ-демократи се откри на 24 Май и трая тъкмо 4 дена. Свикването на конгресътъ бѣше възложено най-главно на централния комитетъ на партията. Той испрати възвание къмъ работниците въ Австрия, въ което се указваше на важността и значението на конгреса и братски се приканваха работниците да взематъ участие, като избиратъ делегати и испратятъ въпроситѣ, които искатъ да се разгледатъ на конгреса. Друго едно възвание бѣше испратено до французската, германската, италианската и др. социалъ-демократически партии, съ което ги приканваха да испратятъ свои делегати на тѣхния конгресъ въ Виена.

На 24 Май конгреса биде откритъ въ единъ грамаденъ

салонъ въ Виена. Слѣдъ поздравителнитѣ рѣчи, прочетоха се и поздравителнитѣ адреси испратени отъ разнитѣ краища на Австрия и на Европа. Ний тукъ ще се ограничимъ да цитираме само писмото на знаменития професоръ въ Римския университетъ *А. Лобриола*. Ето това писмо.

„Напълно се присъединявамъ къмъ Васъ и желая на социалъ-демократическата партия въ Австрия въ скоро време да стане енергична, силна, организирана и да придобие влиянието, което прави вашитѣ другари въ Германия една такава политическа сила, отъ която ее страхуватъ и която уважаватъ.

Азъ продължавамъ да слѣдя съ по живъ интересъ успѣхитѣ на австрийската социалъ-демократия, не само защото всѣкой социалистъ е длъженъ да се интересува отъ работническото национално и интернационално движение, но и за това, че азъ специално се интересувамъ отъ цѣлата политика на вашата страна.

Вмѣсто насилственния интернационализъмъ, върху който се основава политическото управление на Австрия и който е слѣдствие отъ всѣкакви завоевания и насилия, вий се стремите да поставитѣ интернационализма на пролетариата. Въ бѣдната история на съвременния социализъмъ нашия интернационализъмъ ще бѣде придруженъ отъ три най-рѣшителни сили: революционната инициатива на Франция, завладяването на политическа властъ въ Германия и работническата организация въ Англия, която върви къмъ самоуправлението на трудътъ.

Въ тая минута вашата посока, социалисти събрапи въ Виена, е твърдѣ опредѣлена. Вий трѣбва да се борите да извоювате право на общо гласоподавание за работниците; да се борите за свободата на събранията, на стачкитѣ, коалициитѣ; да съедините всичкитѣ привърженици на работническитѣ искания въ Австро-Унгария; да се борите противъ буржуазния шовинизъмъ и противъ всичкитѣ политически хитрости на Россия.

Да живѣй новия интернационалъ на работниците! Стара, който бѣше плененъ съ инициатива, съ свѣти, свърши своята роль слѣдъ конгреса въ Хои и по тоя въпросъ азъ съмъ съгласенъ съ нашитѣ приятели Енгелсъ, Лафаргъ и др. Да живѣй новия интернационалъ, основанъ на естественото и доброволно съгласие на войнствуящитѣ социалисти и

на работниците отъ цѣлия свѣтъ. Идущия международенъ конгресъ въ Цюрихъ ще се занимава съ преобразуването на мѣстнитѣ и национални центрове на тая могъществена организация и то съ цѣль да распилѣй съмнѣнията и да опредѣли съзнателната цѣль на социализма, сирѣчь да приготви работническата революция.

Да живѣй международния социализмъ!“

Слѣдъ свършването на поздравителнитѣ адреси, конгресса пристѣпи да провѣрѣва мандатитѣ на делегатитѣ. Прочетоха се рапортитѣ за социалистическото движение въ разнитѣ градове на Австрия и за дѣятелността на партията. Отъ тѣхъ става явго, че социалистическото движение е направило важни успѣхи отъ една година време насамъ. Преди една година въ Австрия е имало само 219 организации, а сега има 331. Само въ Виена сж се основали отъ началото на тая година 10 работнически асоциации и 8 професионални, които броятъ хиляди членове. А въ провинцията 21 работнически и 13 професионални.

Социалистическата пропаганда се затруднява съ това, гдѣто австрийскитѣ работници нѣматъ общо избирателно право. За да може да гласува, всѣкой гражданинъ трѣбва да плаща една такса най-малко отъ 12 л. и 50 ст. При все това дребнитѣ търговци гласуватъ за социалиститѣ.

Социалистическитѣ издания често пѣти се конфискуватъ отъ полицията. Въпрѣки всички мъчнотии социалистическата литература е доста богата. Партията има 16 органи-вѣстници, отъ които 7 се печататъ на нѣмски езикъ, 5 на чехски, 2 на полски, 1 на италиански и 1 на славянски. Органътъ на партията е „Arbeiter Zeitung“ (Работнически вѣстникъ) Забѣлжително е и това, че въ партията има много жени, които твърдѣ енергично разпространяватъ социализма въ Виена и въ другитѣ градове.

Доста е силно движението въ Унгария. Тамъ работятъ и между селенитѣ. Дружеството „Freie Bauern Vereine“ води най-усилена пропаганда между селенитѣ. Унгарскитѣ социалистически групи работятъ въ сѣюзъ съ австрийскитѣ.

Слѣдъ свършването на рапортитѣ, почна се разискването на въпроситѣ, които стояха на дневенъ редъ. Единъ отъ най-сжщественитѣ въпроси несъмнѣнно бѣше въпросътъ за реорганизирането на партията. Австрийскитѣ социалисти

рѣшиха да насочатъ всичкитѣ си усилия за да извоюватъ правото на общо гласоподавание, безъ което тѣ немогатъ успѣшно да върватъ къмъ крайнитѣ си цѣли. Само като гласова политическа партия, която активно участвува въ изборитѣ и всичкитѣ политически борби, австрийскитѣ работници ще могатъ да истрѣгнатъ отъ рѣцѣтъ на буржуазията нуждитѣ тѣмъ реформи, до като най-сетнѣ завоюватъ и властта.

Нито времето нито мѣстото не ни позволяватъ да разглеждаме тукъ подробно всичкитѣ разисквания и рѣшения на конгреса. Ще заключимъ съ това, че австрийскитѣ работници, които преди нѣколко години бѣха тѣй равнодушни къмъ социализмъ, сега вече само въ социализма виждатъ своето спасение. Въ скоро време и тѣ ще иматъ такава сила, каквато иматъ тѣхнитѣ брати въ Германия.

На 2 Августъ италианскитѣ социалисти държаха своя конгресъ въ Генуа. До скоро време социалистическото движение въ Италия бѣше твърдѣ неопредѣленно. Работниците се увличаха повече отъ бунтовническия анархизмъ и отричаха значението на политическата борба. Тѣ даже се отказваха да участвуватъ въ изборитѣ, като буржуазно нѣщо. Дълго време социалъ-демократическото учение не можеше да си пробие пътъ между работниците.

Конгресътъ въ Генуа за пръвъ пътъ отдѣли анархиститѣ отъ своята срѣда и изработи программата на италианската социалъ-демократическа партия.

Конгреса се затвори съ най-голѣми акламации. Отъ сега вече социалистическото движение се опѣти по най-правия пътъ къмъ своитѣ крайни и близки цѣли. Италианскитѣ работници пѣма вече да си правятъ иллюзии въ борбата за своето освобождение. Като социалъ-демократи тѣ сж въоръжени съ всичкитѣ оръжия на съвременната наука, която имъ подава братска ръка.

Н. Хр. Гибровски.

изъ общественната хроника.

Социалиститѣ и в. „Свобода“. — Фантастиченъ ли е социалистическия идеалъ? — Социализма и естественнитѣ закони. — Недобростьвѣстността на противникитѣ на социалиститѣ. — „Социализмътъ въ България“ и редакторитѣ на сп. „Утро“. — Социализмътъ и пессимизмътъ. — Социалиститѣ и ползѣвитото работение за народа у противникитѣ имъ.

Въ миналата хроника говорихме за преслѣдваніята противъ социализма и социалиститѣ у насъ. Обаче, редакторитѣ на в. „Свобода“ отричатъ, че имало преслѣдванія. При всичко че ний имъ указахме на редъ факти, които доказватъ, че преслѣдваніята си иматъ мѣстото у насъ, редакторитѣ на тоя вѣстникъ се преструватъ, че такива факти не сме дали. Не стига това; тѣ идатъ сега да посочватъ обстоятелства, които тъмю противното потвърждаватъ. За примѣръ, че пѣмало никакви преслѣдванія нито на съчувственици, нито на реализатори, в. „Свобода“ посочва редакторитѣ на „День“, на които не е билъ бутнатъ ни косъмъ отъ главата. Между това работата съвсѣмъ не така благополучно е стояла съ редакторитѣ на „День“. Редактора на „День“ миналата година туко-рѣчи още отъ излизанието на първия му брой се тури подъ полицейски надзоръ, биде обискиранъ, на обиска му дигнаха всички книжа и списъцитѣ на абонатитѣ, една частъ отъ които книжа и до сега не сж повърпати, държаха го една недѣля арестуванъ въ Руссе и цѣла година не го пускаха вънъ отъ Шуменъ. Или, споредъ редакторитѣ на в. „Свобода“, това не е преслѣдваніе?

Впрочемъ, работата не е въ преслѣдваніята. Социалиститѣ, като се нагърбиха да проповѣдватъ идеитѣ на социализма и да работятъ за тѣхното сѣждване въ живота, отъ преслѣдванія не се боятъ. Никога не е бивало, щото идеитѣ да сж нѣмали преслѣдвачи. Социалиститѣ много добръ знаятъ, че тѣхнитѣ идеи, като идеи, които се касаятъ до единъ корепенъ превратъ въ социалнитѣ наредби, ще бѣдатъ преслѣдвани. Ний това го знаемъ. Ний само констатирахме извѣст-

ни печални факти, което не се хареса на редакторитѣ на в. „Свобода“. Заключениеето отъ това е, че тѣ преслѣдватъ не само *известни идеи*, а всѣка идея, която тѣмъ, благодарение на невѣжеството ли имъ, или благодарение на други причини, не имъ е да на смѣтката. При това в. „Свобода“ има безочливостъта да казва, че той се е отнасялъ къмъ социалиститѣ *деликатно*. Между туй, тъмко на излизане на III и IV кн., въ която е помѣстена хрониката, за която толкова писа този вѣстникъ, въ единъ отъ броеветѣ му бѣше помѣстена една статия, пълна съ хамашки псувпи по адреса на социалиститѣ. А колко такива статии е давала „Свобода“ преди това за нашитѣ социалисти, пълни съ публични лъжи и клѣвети! Нека редакторитѣ на в. „Свобода“ не говорятъ за деликатно отношение къмъ социализма и социалиститѣ у насъ. Ний знаемъ тѣхната деликатностъ, както я знае и всѣки другъ българинъ. Ний въ страницитѣ на това списание всѣкога бѣхме справедливи, като констатирахме напредъка на нашата страна, разбира се не отъ гледна точка на патриотизма на редакторитѣ на в. „Свобода“, а отъ наша. Ний не гледахме и не гледаме отъ партизанска страна на явленията въ нашия животъ, а винаги се старахме да ги осмѣтляваме отъ една идейна гледна точка. Въ това време в. „Свобода“ систематически и съ готовност даваше мѣсто въ колонитѣ си на цѣлъ редъ клѣвети и инсинуации противъ социалиститѣ. Пита се, деликатно ли бѣше отношението на „Свобода“ къмъ насъ?

Редакторитѣ на в. „Свобода“ туко-рѣчи подиръ двѣ години се сѣтиха да обвиняватъ правителството, че позволило да се създава социалистическа литература. Защо така късно тѣ се сѣтиха? Отговора е ясенъ. Тѣ иматъ това самомнѣние, че само онова, което тѣ вършатъ и проповѣдватъ е достойно за българскитѣ граждани. Българскитѣ граждани не трѣбва и не смѣли да правятъ друго отъ онова, което искатъ редакторитѣ на „Свобода“. Освѣнъ това тѣ мислятъ, че само тѣ разбиратъ интереситѣ на българския народъ. Всички други, споредъ тѣхъ, биле противъ интереситѣ на тоя народъ. Ний, социалиститѣ, по другояче разбираме интереситѣ на българскй народъ, отъ колкото редакторитѣ на „Свобода“ и на всички буржуазни партии и фракции. В. „Свобода“ мисли, че на българскитѣ социалисти не имъ трѣбва да се за-

нимаватъ съ вътрѣшнитѣ работи, а ако тѣ се занимаватъ съ вътрѣшнитѣ работи, тогава тѣ ставатъ „политикани“. Обаче, нека редакторитѣ на в. „Свобода“ знаятъ, че българскитѣ социалисти най-много се интересуватъ отъ това или онова вътрѣшно положение на работитѣ у насъ. Ний такова сжщо право имаме да искаме да видимъ България истински свободна вътрѣшно, както и всички други граждани. Но тѣ сж на мнѣние, че на социалиститѣ е дадена такава свобода да пишатъ и издаватъ книги. Българскитѣ социалисти това право го иматъ на основание на законитѣ на държавата; и отъ никого не сж измолвали това право. Да се запрети на социалиститѣ да издаватъ книги и да пропагандиратъ своитѣ идеи, ще рече да се турятъ вънъ отъ закона. Но на какво основание може да се осжществи това желание на в. „Свобода?“ И каква полза отъ такива едни репресии ще добиятъ редакторитѣ на „Свобода?“ Турянieto на една частъ отъ обществото вънъ отъ законитѣ винаги е било едно печално явление. Социалистическитѣ идеи съ това нѣма да се убиятъ, а само на едно законно движение може да се даде една посока, която не е желателна. Но редакторитѣ на в. „Свобода“ най-малко мислятъ за това. Додѣто социалиститѣ се запимавали съ „забавителни идеали“, можало да се търпятъ, а, щомъ заговорятъ за свобода и права, тогава редакторитѣ на „Свобода“ апелиратъ къмъ властѣта за ограничение на „социалистическата язва“. Ний имъ обаждаме, че социалиститѣ не се забавляватъ съ идеалитѣ си, а винаги сж работили и ще работятъ за сбждванието имъ въ живота и за сбждванието на тия идеали смѣтатъ за най-вѣрно срѣдство политическата борба на работната класа. Ако редакторитѣ на „Свобода“ даватъ право на българскитѣ граждани да осжществяватъ своя идеалъ — усъвършенствуването въ картоигране, — тѣ не могатъ отнѣ правото на социалиститѣ да се борятъ за осжществлението на тѣхнитѣ идеали.

Но, казватъ тѣ, както и много други, социализмътъ е фантастиченъ идеалъ. Редакторитѣ на в. „Свобода“ смѣтатъ за реаленъ оня идеалъ, който вече е приложенъ въ живота. Отъ тука се вижда, че тѣ иматъ своеобразни понятия за идеалитѣ и реалността. Всѣкой гимназистъ знае, че това, което е осжществено въ живота, не е вече идеалъ, а реал-

ность. При туй, в. „Свобода“ смѣсва двѣ различни понятия — общественнитѣ идеали на чловѣка, съ личнитѣ му идеали. Не ще и дума, че нѣкой може да има за идеалъ да се усъвършенствува въ комарджилѣка или въ пиянство. За мнозина идеалъ съставлява парата, богатството, за пѣкои личното усъвършенствувание физическо и морално. Очевидно е, че тия идеали сѣ идеали лични, които не се отнасятъ до наредбитѣ на обществото. Социализмътъ е идеалъ общественъ, е идеалъ за едни по-усъвършенствувани и по-справедливи общественни отношения между чловѣцитѣ. И социалистическия идеалъ до толкова е фантастиченъ, до колкото сѣ биле фантастични всички други общественни идеали. Едно време противницитѣ на сегашнитѣ буржуазни наредби така сѣщо смѣтаха идеалитѣ на буржуазията за фантастични. Но това никакъ не попрѣчи да се осществятъ тия идеали въ живота. Преди 20 години нашитѣ чорбаджии смѣтаха не само фантастични идеалитѣ на нашитѣ революционери, но и лудостъ, която се стараяха съ всички турски сили да я избиятъ изъ главитѣ на младежъта. Съ една дума, кой общественъ идеалъ не сѣ го смѣтали противницитѣ му за фантастиченъ?

И какво фантастично има въ себе си социалистическия идеалъ? Че той нийдѣ още не е приложенъ, това нищо не доказва. Социалистическия идеалъ е идеалъ именно за това, защото не е осщественъ. Отъ друга страна, съвременния социализмъ не е измислица на нѣкоя гениална глава, а е теоретическо изражение на сѣществующитѣ въ живота явления. Съвременния социализмъ е непосредственъ продуктъ отъ станалата економическа еволюция въ настоящия вѣкъ; той е плодъ на извършившата се и на извършваната въ живота на народитѣ социализация на богатствата и на срѣдствата на производството. Именно тази социализация, която фатално създаватъ съвременнитѣ буржуазни наредби и която отъ днешъ въ днешъ се уголѣмява, благодарение на усъвършенствуванието на машинитѣ, тази социализация на срѣдствата на производството е материалната основа на социалистическия идеалъ. Освѣнъ това, съвременнитѣ економически наредби, като осиромашаватъ все по-голѣма и по-голѣма масса отъ народа, създаватъ и хората, *пролетариатътъ*, който се бори за социалистическия идеалъ, който ще унищожи классовото раздѣле-

ние на дърмождци и робе и ще прогласи економическо-социалното равенство. На кжсо казано, материалнитѣ условия, които фатално създаватъ днешнитѣ економически наредби, ни рисуватъ ясно картината на бжджщитѣ общественни форми, въ които ще се излѣе социалистическия идеалъ. Основитѣ на социалистическия идеалъ съществуватъ и днесъ. Остава само да се провъзгласи той.

Но казватъ ни, заедно съ папата Леона III, че социализма билъ противенъ на естестленнитѣ закони. Казватъ ни, че винаги така е било, щото по-силния физически или морално е преобладавалъ на по-слабия. Такъвъ билъ естественния законъ. Да поддържа чловѣкъ такива възглядове ще рѣче или да бжде твърдѣ педобросъвѣстенъ и студентъ егоистъ или да е непроходимъ невѣжа. Сега и дѣцата отъ второ отдѣление знаятъ, че на тоя свѣтъ нищо не става безъ причини. Ако днесъ социализмътъ става идеалъ не само на угнетенитѣ, но и на все по-голѣма и по-голѣма частъ учени професори и общественни дѣятели отъ буржуазната срѣда, очевидно е, че има причини и свършенно естествени причини, за това преобразяване на умственитѣ и нравственитѣ понятия въ главитѣ на хората. По-горѣ казахме, че съвременний социализмъ е продуктъ на станалата економическа еволюция. Дѣто ще рѣче той е продуктъ отъ дѣйствието на естественнитѣ закони. А щомъ той е продуктъ на естественнитѣ закони, може ли да бжде противенъ на тия закони? Да предполагаме че социализмътъ е противенъ на естественнитѣ закони, ще рѣче да предполагаме, че естественнитѣ закони сж противни сами на себе си. А това е невъобразима нелѣпостъ. Такава сжщо нелѣпостъ представлява и другия възгледъ, споредъ който преобладаването на по-силния физически и морално надъ по-слабия билъ естественъ законъ. Ако, наистина, това преобладаване представляваше естественъ законъ, тогава трѣбваше въ живота да успѣватъ най-силнитѣ физически и морално. Обаче, при сегашнитѣ наредби въ живота, ний виждаме тъкмо противното: най-силнитѣ физически и морално най-много страдатъ, най-много гибнатъ и пр. На нищо не способнитѣ физически, най-разваленитѣ морално, егоиститѣ и жестокитѣ експлоататори, подлитѣ и пълзящитѣ същества, лъжцитѣ и крадцитѣ на общественнитѣ блага и изобщо всички развратници днесъ, подъ егидата на грубата сила, живѣятъ

на гърба на физически и морално най-силнитѣ. Къждѣ е тука естествения законъ, споредъ който най-силния физически и морално преобладава? Това не е естественъ законъ. Какви грамадни морални и физически сили народни гинатъ подъ тоя не естественъ законъ и какви развратници и грабителни народни, физически и морални уроди, живѣятъ подъ егидата на тоя не естественъ законъ на гърба на силнитѣ физически и морално! Трѣбватъ ли и за това доказателства? Историята е пълна съ такива доказателства; науката изобщо и историята на техническитѣ усъвършенствувания частно сж най-краснорѣчиви свидѣтели на това. Социалиститѣ се борятъ именно противъ тази неестественостъ и за пълното проявление въ човѣческия животъ на силата на естественитѣ закони.

Всичко горѣказано нѣмало би пужда да го говоримъ, ако нашитѣ противници не бѣха толкозъ недобросъвѣстни спрямо насъ. Отъ година насамъ у насъ се яви цѣла една социалистическа литература, отъ която нашитѣ противници би могли да си съставятъ по-други понятия за социализма. Но тѣхната недобросъвѣстностъ отива до тамъ, щото се залавятъ да оборватъ едни идеи, безъ да сж ги изучили колко-годѣ; тѣ се залавятъ да оборватъ социалиститѣ, безъ да си сторятъ трудъ да прочетатъ, какво казватъ послѣднитѣ. Твърдѣ неотдавна единъ *български философъ*, въ едно българско списание, като „Дума“, въ една *критика* посвѣтена на нашето списание за миналата година, въ която критика се явява твърдѣ своеобразенъ защитникъ на социализма, миналъ презъ неговия *философски* умъ, безъ стѣснение обяви, че нашитѣ социалисти биле противъ фабрикитѣ и машинитѣ! Ако нашия *философски социалистъ* отъ „Дума“, така да го нарѣчемъ, бѣше си сторилъ трудъ да прочете поне хроникитѣ отъ миналата година на „День“, по поводъ на който такава дълга *критика* написа, щѣше самъ да види, какви нелѣпости той пише и колкозъ недобросъвѣстно клѣвети българскитѣ социалисти. Но всички наши противници не щатъ да знаятъ, какво ще рѣче добросъвѣстно отношение къмъ убѣжденията на противника си. За примѣръ да вземемъ редакторитѣ на „Утро“. Г. Д. Панайотовъ по поводъ статията на нашия другаръ Н. Хр. Габровски — „Социализмътъ въ България“, помѣстена въ „Question Sociale“ излиза да опровергава

писаното въ тази статия, безъ положително да знае тази България, за която ний пишемъ. Г. Д. Панайотовъ, като човѣкъ на „Утрото“, който туко-що става отъ сънъ, преди да си пие утренното кафе, прочита еда статия за „Социализмътъ въ България“, и като човѣкъ не разсъненъ добръ, не може да види добръ тази България, въ която живѣе а му се струва, че вижда друга нѣкаква България. И въ тази негова България, която вижда въ „Утрото“, не разсъненъ добръ, той не вижда упадѣка на занаятитѣ, той не вижда фабрицитѣ у насъ, той не вижда сиромашия, а вижда само единъ дембелски български народъ, който не щѣлъ да работи, не обичалъ да слугува, освѣнъ въ крайна нужда. На такива едни съненни въ ранното утро бълнувания на г. Д. Панайотовъ, може да се каже само едно: събудете се добръ, г. Д. Панайотовъ, омийте си очитѣ съ студена вода и почакайте да изгрѣе ясното слънце и тогава вземете изложенията“ на окръжнитѣ управители, вземете и прочетете статистическитѣ свѣдѣния по българското економическо състояние!

И наистина г. Д. Панайотовъ прилича на човѣкъ, който е спалъ дълбокъ сънъ, който веднага се пробужда, но още добръ не се е пробудилъ, и чува, че се говори за социализмътъ въ България. А между това, додѣто той сладко е спалъ, въ България отъ нѣколко години насамъ пишеха въ вѣстницитѣ, пишеха Окр. Управители въ „изложенията“, пишеха въ отдѣлни брошури, говориха въ Народното Събрание, че занаятитѣ пропадатъ, че земледѣлието подъ тежестта на въшпната конкуренция пропада, че сиромашията у насъ е голѣма и се развива и т. н. и т. н. Всичко това г. Д. Панайотовъ е *проспалъ*. Когато всичко това чу отъ устата на социалиститѣ, той, съненъ още, се провиква — не е истина! Българския социаленъ строй не приличалъ на европейския; въ различни времена имало различни цивилизации! И пита: къмъ коя цивилизация ще причислимъ „българската цивилизация? Ако г. Д. Панайотовъ бѣше по-скромненъ човѣкъ, и преди да излѣзне да говори за социалиститѣ и социализма, бѣше се заинтересувалъ да прочете, каквото сж писали у насъ по всички тия въпроси, щѣше да види, че „безграмотнитѣ учители“ (отъ реда на които той така старателно се мъчи да отдѣли себе си и да се причисли къмъ *просвѣтснитѣ*) подобръ знаятъ България, тази сжщата България, която той не

може да я узнае въ ранното „Утро“. Ако той имаше по-скромно мнѣние за своята персона (скромността съвсѣмъ липсва у г. Д. Панайотова: на всѣкъждѣ въ „Утрото“ четемъ — азъ така мисля, азъ това съвѣтвамъ, азъ така гледамъ, азъ това смѣтамъ и пр.) и на мѣсто другитѣ да кори, че сж „безграмотни учители“, сѣднѣше и сериозно прочетеше пѣщо изобщо върху съвременна България, щѣше тогава да види, до каква степенъ едновременноната България, която той знаеше преди съня си, не прилича на тая България, която съществува подиръ съня му. Тази България, за която говорятъ социалиститѣ, е сжщата България, която той не познава и която отъ година на година се приближава къмъ социалния строй на Европа, която е взела посоката, по която е вървѣла и върви Европа и която съ всички сили Европа и нашето Правителство я тласкатъ по пътя на тази посока. И нека я тласкатъ. Нѣма за България друга цивилизация, освѣтъ европейската. Въ настоящето господствующа цивилизация е европейската, да я нарѣчемъ съ думитѣ на г. Панайотова, която поглъща всички други и ги искалъпва по образа и подобие то си. насилственно, съ топоветѣ и пушкитѣ, или незабѣлъзано, мирно, неосѣтно. Да си въобразяваме за пѣкаква си „българска цивилизация“, за пѣкаква си „българска самобитност“ и „българско предопредѣление“, това ще рѣче да исказваме своята закжснѣлостъ, своятъ умственъ мързелъ, своята неподвижностъ. България е тръгнала по — пътя на европейската цивилизация и той е естественния ѣ законъ на развитието. Той създава и ще създаде сжщитѣ явления, каквито създава съвременния европейски, американски, австралийски социаленъ строй. Както на всѣкъждѣ, дѣто съществува този социаленъ строй, лѣкътъ на всички „язви“, които той създава, е социализмътъ, така сжщо и у насъ социализмътъ се явява лѣкъ за болкитѣ на осакатеннитѣ, отъ шедствующата колесница на социалния европейски строй у насъ. Социалиститѣ не казватъ, че България, като е встѣпила въ този пътъ, изведнѣжъ се е намѣрила въ сжщитѣ условия, както Европа. Социалиститѣ знаятъ, виждатъ, че става такава економическа еволюция въ България, която издѣно преобразява нашия економически и социаленъ строй и въ едно близко бѣдѣще, ще се искалъпи въ образа и подобие то на европейския. Европейскитѣ „язви“ у насъ ги има и се развиватъ. Българскитѣ социалисти пре-

срѣщатъ тия „язви“ и предлагатъ общия европейски цѣръ за искорепението имъ. Българскитѣ социалисти изясняватъ на народа и „интелигенцията“ историческия вървежъ на нѣщата у насъ и кждѣ го води той, изясняватъ продуктитѣ на тоя вървежъ, изясняватъ му кореннитѣ причини на социалнитѣ явления, като му показватъ и начина, какъ да се достигне едно по справедливо бѣдѣще, какъ да си помогне народа въ своитѣ мжки, които създава економическото развитие на България. Да правишь единъ народъ и неговата интелигенция съзнателни, безсмисленно ли е дѣло? Да му показвашъ начина за подобрене на социалния строй, *пессимизмъ* ли е? Редакторитѣ на „Утро“ наричатъ учението на социалиститѣ *пессимизмъ*! И съ това тѣ показватъ една умствена босота (да извиняватъ редакторитѣ на „Утро“ за тия изобличения, защото сравнението на Социализма съ Пессимизма може да произлиза само отъ едно дебело невѣжество). Пессимизмътъ е отчаяние, социализмътъ—надѣжда. Пессимизмътъ е болѣсть, а социализмътъ—цѣръ. Само едно дебело невѣжество може да отождествява свѣтлия социалистически идеалъ съ мрачния пессимизмъ. Да показвашъ на лошитѣ страни на съвременния социаленъ строй, това още не ще рѣче да гледашь безнадѣжно на бѣдѣщето на народитѣ. Социалиститѣ гледатъ на бѣдѣщето на чловѣчеството най-свѣтло. Съвременния социализмъ е Месията на страждующето чловѣчество.

Изобщо обвиненията на редакторитѣ на „Утро“ не се основаватъ на сериозни мотиви; тѣ проистичатъ отъ незнанието на съвременна България и отъ незнанието на съвременнитѣ идеи на научния социализмъ. Естествено е, слѣдователно, дѣто на такива хора се вижда за безполезно и безсмисленно да се занимаваме съ социализма. И чудна работа! Всички тѣзи господа ни говорятъ, че имало друга нѣкаква, по-ползовита за народа ни, работа. Но коя е тази работа, никой до сега не се е потрудиль да формулира ясно, както формулиратъ социалиститѣ своитѣ възглѣдове. Да ни бѣде позволено да попитаме, напримѣръ, г. Д. Панайотовъ, каква полза за народа ни отъ неговото списание? Буди ли то съзнанието у народа, дава ли то знания нѣкакви на младежъта, събужда ли то гражданскитѣ чувства и длѣжности на нѣкого или какво дава то на народа? Съ такива и миллиони други, като вашето списание, колко хиляди години ще трѣбватъ да се свѣсти

нашия народъ, за да стане той просвѣтенъ, съзнающъ своитѣ права и своитѣ граждански длѣжности? Ето питанието, което ний даваме на всички ония, които говорятъ за „ползовито работение“ за народа. Нека тѣ ни формулиратъ ясно, каква работа тѣ смѣтатъ ползозита за народа и тогава пакъ ще поговоримъ съ тѣхъ.

КНИЖНИНА.

Капитализма у насъ и задачата на работника отъ *Лисавъ Верберсъ*. Издаватъ *нѣколко работници*. Търново, 1892 год. Цѣна 20 ст.

Тази книжка е интересна само въ едно отношение. А именно, че тя е издание на *нѣколцина работници*. За това именно нейното появяване е утѣшително. Тя свидѣтельствува за събужданieto на нашитѣ работници и за заинтересуването имъ отъ своето си положение. Тя свидѣтельствува, че по-съзнателнитѣ работници у насъ си задаватъ питанието: коя е задачата на работниците, на пролетариата? И нашитѣ работници дирятъ отговоръ на това важно питаніе. Това е знаменително явление въ живота на нашитѣ работници. Защото отъ съзнанието имъ задачата си всичкозависи у насъ; тѣ сж силата общественна, която може да обезпечи на нашия народъ напредѣка, правилното му развитие и вътрѣшно свободно управление. „Гарантирано щастіе всѣкому, както се казва въ тази книжка на 16 стр., солидарность между всички, свобода, напредѣкъ, любовь — това само пролетариата може да даде.“

Авторътъ на книжката си турилъ двѣ цѣли да достигне съ нея. Първо да покаже, че капитализмътъ у насъ пролетаризира народа и колективизира производството и труда. Второ, да покаже на задачата на нашия работникъ. Отъ това виждаме, че авторътъ си турилъ двѣ твърдѣ важни и твърдѣ не лесни цѣли. Както на нашитѣ работници, така сжщо и на всички други читающи хора у насъ, положенията на научния социализмъ въ теоретическата му и практическа

страна трѣбва да се излага не само твърдѣ ясно, но и съ факти. Обаче, предметната книжка не е такава. Преди всичко, нека забѣлѣжимъ, че като говори за капитализма у насъ, исказва едни общи утвърждения, не подкрепени съ никакви факти. Наистина, нашата държава встъпи вече въ пътя на капиталистическия начинъ на производството. Но така сѣщо е истина и това, че редомъ съ капиталистическия начинъ на производството съществуватъ още и старитѣ начини. България пъшка подъ двойно иго: подъ игото на старитѣ начини на поминѣка и подъ игото на новитѣ, които едвамъ захващатъ да се развиватъ. Това обстоятелство не трѣбва да се забравя. Не ще и дума, че новия начинъ на производството ще измѣсти старитѣ; това е естествено. Но на него може временно да се прѣчи отъ хората, отъ нашитѣ дѣятели. За това, ний не трѣбва да указваме само на отрицателната страна на капитализма у насъ, но трѣбва да обръщаме внимание и на прѣчкитѣ, които създаватъ старитѣ начини на производството на колективизиранieto на послѣдното и на труда. Между това автора на тази книжка въ стр. 5 казва: „нашата страна стана и става напълно капиталистическа страна, гдѣто се произвеждатъ стоки и гдѣто това производство става съ машини и наемни работници.“ Нашата страна не стана „напълно капиталистическа“, но тамъ отива. Бързото или бавното движение на капитализма у насъ зависи отъ много обстоятелства. У насъ въ много клонове на поминѣка се държатъ още старитѣ сѣчива на труда и старитѣ начини благодарение на голѣмата експлоатация на труда. Само ограничението съ закони на тази експлоатация може да въведе въ тия клонове по-усъвършенствувани сѣчива — машини. Съзнанието на нашитѣ работници може да направи, щото часъ по-скоро да се усъвършенствуватъ сѣчивата на труда и изобщо да помогне за економическия напредѣкъ у насъ.

Колкото за задачата на нашия работникъ, автора на книжката така сѣщо е опредѣлилъ твърдѣ общо. „Експроприация на експроприаторитѣ, преобрѣщане въ колективна собетвонность частната, която и безъ туй е фактически обществена, обобщаване на капитала—ето великия му лозунгъ. Придобиванieto на политическата власть чрезъ всеобщо гла-соподаване — това е единственното срѣдство за пълното

озаконяване на тая експроприация. Такава е въ нѣколко думи великата задача на работника“. Всичко това е несъмненна истина. Експроприация на експроприаторитѣ — отчуждение на общественитѣ богатства отъ рѣцѣтъ на грабителитѣ чрезъ завладѣване на политическата властъ съ помощта на общото избирателно право, такава е великата задача на работната класа. Но нашата работна класа нѣма такова съзнание. Пита се: какъ да се развие у нея классово съзнание? Ще ни се отговори, като се работи между нея. Но какъ да се работи? Да ли чрезъ създаването на работнически дружества и съюзи, макаръ и не социалистически, но които си турятъ за цѣль да защитаватъ своитѣ си интереси, или пъкъ чрезъ привличанieto имъ въ политическа борба, безъ да се организиратъ въ не социалистически дружества и съюзи или както въ Европа ги казватъ *синдикати*?

На тия питання книжката не дава никакъвъ отговоръ. Между това, отъ рѣшението на тия питання зависи и достиганieto на великата задача на работната класа.

Най-подирѣ, нека забѣлѣжимъ; че книжката има много чужди думи. При всичко, че на края ѝ има тълкувачъ на тия думи, по съ това четението на книгата и особено отъ работници хора, не се улѣснява. За това книжката не ще принесе нужната полза. Въ всѣки случай тази книжка ни се вижда доста прибързано написана. Много страници отъ нея представляватъ редъ кратки положения, които сж оставени не развити, не изяснени. Първата книжка, която издаватъ нашитѣ работници трѣбваше да бѣде по-друга и нагласена за работници.

Къмъ книжката има и двѣ приложения: I, за Историко-економическото развитие на чловѣчеството и II, за научността на социализмътъ отъ Фр. Енгелса. Като правимъ горнитѣ бѣлѣжки, ний сме далечъ отъ мисълта, че прочитанието на тази книжка отъ интересующитѣ се отъ социализма ще бѣде безполезно. Прочитанието на тази книжка ще остави у читатели поне това добро впечатление, че работницитѣ у насъ захващатъ да издаватъ книги, които тълкуватъ за въпроси отъ общъ интересъ. Поне на пишуция горнето такова впечатление направи предметната книжка.

Опитъ върху научния социализмъ. Економическа критика на капиталистическото производство отъ П. Аржириядисъ. Преводъ отъ французски. № 7 отъ „Българската социалъ-демократическа Библиотека“. Шуменъ, 1892. Цѣна 50 ст.

Работническото движение и Социалната Демокрация отъ П. Акселродъ. Превелъ отъ руски Х. № 6 отъ „Българската социалъ-демократическа Библиотека“. Шуменъ, 1892. Цѣна 70 ст.

Тѣзи двѣ книжки допълватъ една друга. Или по-добрѣ едната и другата се касаятъ до единъ и сщци въпросъ, но първата отъ теоретическа страна, а втората отъ практическа. Първата отъ тѣхъ — *Опитъ върху научния социализмъ* излага всички научни основания на съвременния социализмъ и естествениятъ причини, отъ които той неизбѣжно ще бжде осъщественъ въ живота. Втората — *Работническото движение и Социалната Демокрация* излага движението на работниците, на пролетариата, на хората, които се явяватъ материалната сила, като продуктъ на капиталистическото производство, която ще осъществи социалистическия идеалъ; тя ни расправя за съгласяването на работниците въ съюзи, за развитието у работническата класа на классовото съзнание и вслѣдствие на това встъпването ѝ на политическа борба. Сщщата наука ни расправя, какъ увеличението на съзнанието у работническата класа, увеличи и привърженците на социалната демокрация.

Да се простираме върху достоинства на тѣзи двѣ книжки отъ „Българската социалъ-демократическа Библиотека“ нѣма възможность, пъкъ и нѣма нужда. Тукъ ще се ограничимъ да направимъ нѣкои общи бѣлѣжки и нѣкои извадки, които могатъ да запознаятъ читателя съ достоинства на тия книжки.

Опита върху научния социализма отъ П. Аржириядисъ, адвокатъ при Парижското Апелативно сѣдилище, се яви първий пътъ въ Алманахътъ редактиранъ отъ сщщия П. Аржириядисъ, и въ други французски вѣстници. Появлението на „опита“ въ страницитѣ на Алманаха до тамъ се хареса на читателитѣ му, щото мнозина заявиха на автора му желание да я издаде на отдѣлна брошура. Отдѣлното издание се яви исправено и допълнено и въ кратко време „Опита“ се испре-

веде на много чужди язици. Тази книжка съдържа слѣдующитѣ глави: *Капиталистическото производство пречи на прогресса, Прогрессъ чрезъ социализма, Раздѣление на труда и централизация на службитѣ, Машинизма и неговитѣ анти-социални слѣдствия при капиталистическата наредба, Буржуазна свобода и Социалистическа свобода, Борбата на класитѣ, Ползата отъ социализма*. Книжката е написана главно за образованни читатели, за писатели. Самъ автора казва това въ предговора на книгата. „Ний щѣхме да бждемъ щастливи, казва той тамъ, ако чрезъ нашитѣ идеи, сполучехме да убѣдимъ нѣкои писатели, че нѣма друга по възвишена цѣль за достигане, освѣнъ цѣльта за разрѣшението на социалния въпросъ. Тѣзи писатели като съединятъ своитѣ усилия съ нашитѣ, като изучаватъ и развиватъ сжщитѣ идеи по-добрѣ отъ колкото ний можехме това да направимъ, може би ще сполучатъ да извадатъ народа отъ неговата окаменѣлость и законодателя отъ неговата индифферентность и отъ неговия егоизмъ“. Както вижда читателя книжката е предназначена за хора напълно интеллигентни — за писатели. За туй тя е написана и на языкъ достъпенъ за интеллигентни читатели.

Превода на тази книжка на български се явяватъ тъкмо на време. На послѣдъкъ въ нашата литература се явяватъ противници на социализма. Това е хубаво явление въ всякой случай. Наистина за сега противникитѣ на социализма основаватъ своитѣ сжждения за послѣдния не на изучаванieto и деитѣ социалистически, а повече на слуховѣтѣ, които се прѣскаатъ за социалистичѣ изъ кафенетата и кръчмитѣ. Но може би това да произлиза и отъ отсѣтствието на нужната за такова запознавание литература. За това е твърдѣ важно появлението на тази книжка на български езикъ. Но още по-важно ще бжде, ако тя се прочете отъ нашитѣ писатели. Тя представлява едно сжато, но пълно, потвърдено съ редъ факти и цитати отъ извѣстни компетентни мислители изложение идеитѣ на научния социализмъ. Ний поне имаме право да искаме отъ нашитѣ противници, щото, преди тѣ да говорятъ за социализма, да прочитатъ книжката на Аржириадиса. Още повече, че тя е написана, както видѣхме, за писатели хора, а не за простата масса.

Опита върху научния социализмъ е прекрасно изобличе-

ние на невѣжественнитѣ понятия за социалистическия идеалъ, който у насъ иматъ доста много распространители. Не давна ни се случи да прочетемъ въ едно наше списание обвинение, че социалистическия идеалъ се основавалъ на сантиментални чувства, но нищо не казвалъ на ума. Това обвинение произлиза отъ незнание идеитѣ на научния социализмъ. „Научния социализмъ, казва Аржириадисъ, на стр. 7, безъ да посочва *априорнитѣ* и сантиментални причини на които се основавахъ по-напрѣжнитѣ социалисти, доказва, повтарямъ, съ доказателства взети отъ наблюдението на историческия факти (борбитѣ на класитѣ, икономическитѣ революции) и отъ вървежа на съвременното производство, което на всѣкадѣ прави труда колективетѣ, че ние съ голѣми крачки вървимъ къмъ комунизма“.

Впрочемъ цѣлата книжка на Аржириадиса е изобличение на всички обвинения, които се правятъ отъ недобросѣдствитѣ и невѣжествени хора. Едно отъ най обикновеннитѣ обвинения у насъ, както и на всѣкадѣ, се прави на социализма е и това, че при социалистическата паредба нѣмало да има свобода на личността. Обикновено противницитѣ на социализма представляватъ работитѣ така, като че ли само при днешнитѣ паредби можело да има свобода на личността. Но въпикющитѣ факти ни доказватъ тъкмо противното. Въ днешното общество свободата е толкова фактивна за най-големата частъ отъ народитѣ, щото хората предпочитатъ съвсѣмъ да я нѣматъ. Книжката на Аржириадиса ни дава редъ поразителни факти отъ този родъ. Между другитѣ факти, които доказватъ, че въ днешното общество свободата е лжка за болшинството, Аржириадисъ ни привожда и слѣдующия: „Най-сърцераздирателенъ фактъ представлява нѣкой си Жанъ Ватонъ, сѣденъ прѣди пѣколко време отъ сѣдѣтъ въ Марсилия. Той бѣше обвиненъ, за дѣто се опиталъ да открадне единъ сандѣкъ съ празни бутилки. Предсѣателя го попита защо е искалъ да краде.—За да ме затворятъ въ тъмницата, отговори Ватонъ ридайки. Азъ не искахъ да отпеса сандѣка, пѣкъ освѣтъ туй и не можехъ да направя това, понеже азъ бѣхъ боленъ и слабъ. Но азъ си казахъ.—Ще те затворятъ въ тъмницата, дѣто ти ще си поправишъ здравieto и когато излѣзешъ ще се заловишъ за работа. Въ противенъ случай, повтарямъ, азъ не искахъ да открадна сандѣка.

Председателя.—И на колко време вие мислѣхте да бждете осждени!—Незная, Боже мой, колко време трѣбва да се поправи здравето.

Отговоритѣ на нещастния причиняватъ извѣстно вълнение въ залата, и сждѣтъ сподѣлййки това вълнение, награди Ватона съ единъ мѣсеченъ затворъ. Може ли чловѣкъ да си въобрази нѣщо по-жалпо! Сжди, които сж принудени отъ сециалната срѣда, въ която живѣемъ, да осждятъ единъ нещастникъ на затворъ, не за да го накажатъ, по отъ съжаление, отъ чловѣщина. Ето, всичко което се касае до свободата“.

Такива сърдцераздирателни факти срѣщаме цѣли страници къ тая книжка. При днешнитѣ наредби хората дирятъ спасение въ тъмницитѣ, а не въ обществото. Сиромашията която повече и повече обгрѣща всички народи, при производянието на печуванни богатства, кара хората да крадатъ и да правятъ престѣпления и мнозина само да отидатъ въ тъмницитѣ, за да не умратъ отъ гладната смъртъ. Такава е свободата въ днешното общество. Сжщитѣ явления има и у насъ. Отъ мнозина сиромаси чувашъ думитѣ: „да ме затворятъ, поне ще ме хранятъ въ тъмницата.“

Незнанието и не изучаването на съвременнитѣ наредби прави и противницитѣ на социализма въ България да бждатъ недобросѣвѣстни къмъ едни идеи, които се явяватъ не само цѣръ противъ тия ужасни условия, при които живѣятъ днесъ народитѣ, по и които сж естествено слѣдствие отъ законитѣ на капиталистическото производство. Противницитѣ на социализма у насъ, както и на всѣгадѣ, сами измислюватъ единъ социалистически идеалъ и този измисленъ социализмъ тѣ го обарватъ сами. „Буржуазнитѣ економисти и държавни хора, съ недобросѣвѣстность, която ги отличава, сж измислили и скѣрпили отъ всѣкакви пѣрчета единъ коммунизмъ споредъ своитѣ нужди за аргументация, която имъ позволява да го опровергаватъ безъ мъчпотия. Извѣстно е, че когато чловѣкъ се старае да препише на едно учение всички въображаеми глупости, то той лесно намира; че има право. Тѣ утвърждаватъ, между другото, че коммунизма се отнася отрицателно къмъ свободата. Тѣ отиватъ даже до тамъ да казватъ. че живота въ едно коммунистическо общество ще бжде както днесъ, живота въ манастиритѣ, безъ да се брои

и тѣзи буржуазна глупостъ, която слушае на улицитѣ да казва, че комуниститѣ исгата раздѣлението. За щастие, днесъ, хората вликуватъ по-дълбоко въ нещата и ги изучаватъ съ внимание“.

Каквото, впрочемъ, и да казватъ противниците на социализма, въ него е спасението на чловѣчеството; той е съвременния общественъ идеалъ. „Социалистическата идея, която се реализира, сама ще може да спаси чловѣчеството отъ катастрофата, която го очаква. Трѣбва, слѣдователно, или да се очайме отъ чловѣчеството, или да приемемъ гледната точка на социалиститѣ. Социализма не само ще спаси чловѣчеството, но и ще даде научнитѣ срѣдства за да се стигне до едно по-полно свършенство на чловѣческата раса.... Въ заключение ще кажемъ, че съвременния социализмъ не съдържа въ себѣ си нищо утопическо. За преходната епоха той иска само реформи, които сж припознати за справедливи и осществими отъ самитѣ буржуази. Каквото се касае до капиталистическата експроприацията на богатствата и инструментитѣ на труда, тѣ ще се извършатъ по най-лесенъ начинъ, защото този е пътя къмъ който ни води производството. Комунизма, слѣдователно, неоспоримо е бѣдния режимъ на обществото, той ще бѣде продуктъ отъ кристаллизацията на различнитѣ клонове на съвременното производство. Комунизма ще спаси днешното общество, както то е устроено днесъ. Само той — комунизма — ще приближи зората на бѣднитѣ и угнетенитѣ, за които при днешната наредба нѣма друга надѣжда освѣтъ мжки, гладъ и казарменъ свинецъ“.

На питанието, кой ще осществи социалистическата наредба, отговаря другата книжка — *Работническото движение и Соц. Демокрация*.

Социалната Демокрация, която представлява съюзъ отъ най-съзнателнитѣ и дѣятелни привърженици на социалистическитѣ идеи и елементи отъ работническата класа е силата, която единъ день ще искубне властта отъ ръцѣтѣ на буржуазната класа, като нахлуе въ Народнитѣ Събрания, въ Общинскитѣ и Окржни Управления. „Социалната демократия прѣдставлява (както това ще видимъ доста ясно понататкъ) най-много напредналъ и съзнателенъ отрядъ отъ военнитѣ сили на работническия класъ.“ Социалната Демократия, която преди години представляваше една най-малка частъ

отъ дѣятелни социалисти, папослѣдъкъ повече и повече привличатъ къмъ себе си народнитѣ маси. Не е далечъ времето, когато тя ще стане пепобѣдима.

НОВИНИ

изъ

ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Пропорционалната система на изборитѣ си намира право на гражданство въ Швейцария. Споредъ в. „Цюрихеръ Постъ“ Държавния Съвѣтъ е взелъ рѣшение, щото въ изборитѣ за Генералния Съвѣтъ да се введе пропорционалната система. Подиръ кантонитѣ Тессинъ, Найенбургъ иде и кантонътъ Женева, който ввежда пропорционалното представителство. Споредъ тая система расхвърленитѣ тукъ тамъ гласове за извѣстни кандидати (за извѣстна система на управление) се събирватъ и съразмѣрно съ подаденитѣ гласове въ единъ окръгъ, кантонъ, или държава се избирватъ и депутати, които да представляватъ тѣзи свои избиратели. Както е извѣстно споредъ днешната избирателна система, меншинството въ нѣкоя избирателна околия остава безъ представителство, а споредъ пропорционалната система, всѣко меншинство, събрано съ другитѣ меншинства въ избират. окол. ще си има свои представители. И тази мечта на привърженицитѣ на справедливото представителство разнитѣ мнѣния на населението, намира въ Швейцария своето осъществление. Женевското рѣшение, казва Цюрихския листъ, е *побѣда на мисълта за равноправисто на всички.*

Рѣчта на А. Бебеля въ Виена. При завръщанието си отъ Сентъ Галленъ, знаменития германски социалъ-демократъ Бебель е преминалъ презъ Виена и, настоятелно помолень отъ австрийскитѣ социалъ-демократи, съгласилъ се е да каже една рѣчь на темата: *какво искатъ социалъ-демократитѣ?* Австрийската полиция намисляла е до сега хиляди предлози да не допустне едно събрание отъ австр. социалъ-демократи, щомъ въ това събрание е било извѣстно, че ще говори нѣкой инностраненъ социалъ-демократъ. За да избѣгнатъ едно растурение на събранието си, Виенскитѣ социалъ-демократи изоставили въ обявлението си името на оратора, но все пакъ на събранието се явили до 5,000 слушатели. Бебель, който отъ 30 год. насамъ стои въ първитѣ редове на борцитѣ за економическо освобождение на работното население, е говорилъ съ присжщата нему енергичность, ясность и убѣдителность. Хиляди ржкоплескания сж заглушавали рѣчта му. Въ идущитѣ книжки ний ще приведеме нѣкой откъслаци отъ знаменитата му рѣчь.

ДЕНЬ

МѢСЕЧНО СПИСАНИЕ.

ТОМЪ ЧЕТВѢРТИЙ

КНИЖКА VII—XII.

1892.

СОФІЯ